

Joško Pavković

RUSKA DUALISTIČKA MONARHIJA

Državno-pravna i politička povijest
posljednjeg desetljeća
Ruskog carstva

Zagreb, 2012.

Nakladnik:

Društvo za socijalnu podršku
Bijenička cesta 97, Zagreb
www.drustvo-podrska.hr
podrska@drustvo-podrska.hr

Za nakladnika:

Katarina Radat, dipl. soc. radnik

Autor:

[mr.sc.](#) Joško Pavković

Recenzenti:

prof. dr. sc. Vladimir Simić (Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani)

prof.dr. sc. Josip Kregar (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

dr. sc. Luka Burazin (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Ilustracije:

Vesna Furjan, dipl. ing.

Lektor:

Sandra Pavković, prof.

CIP i ISBN

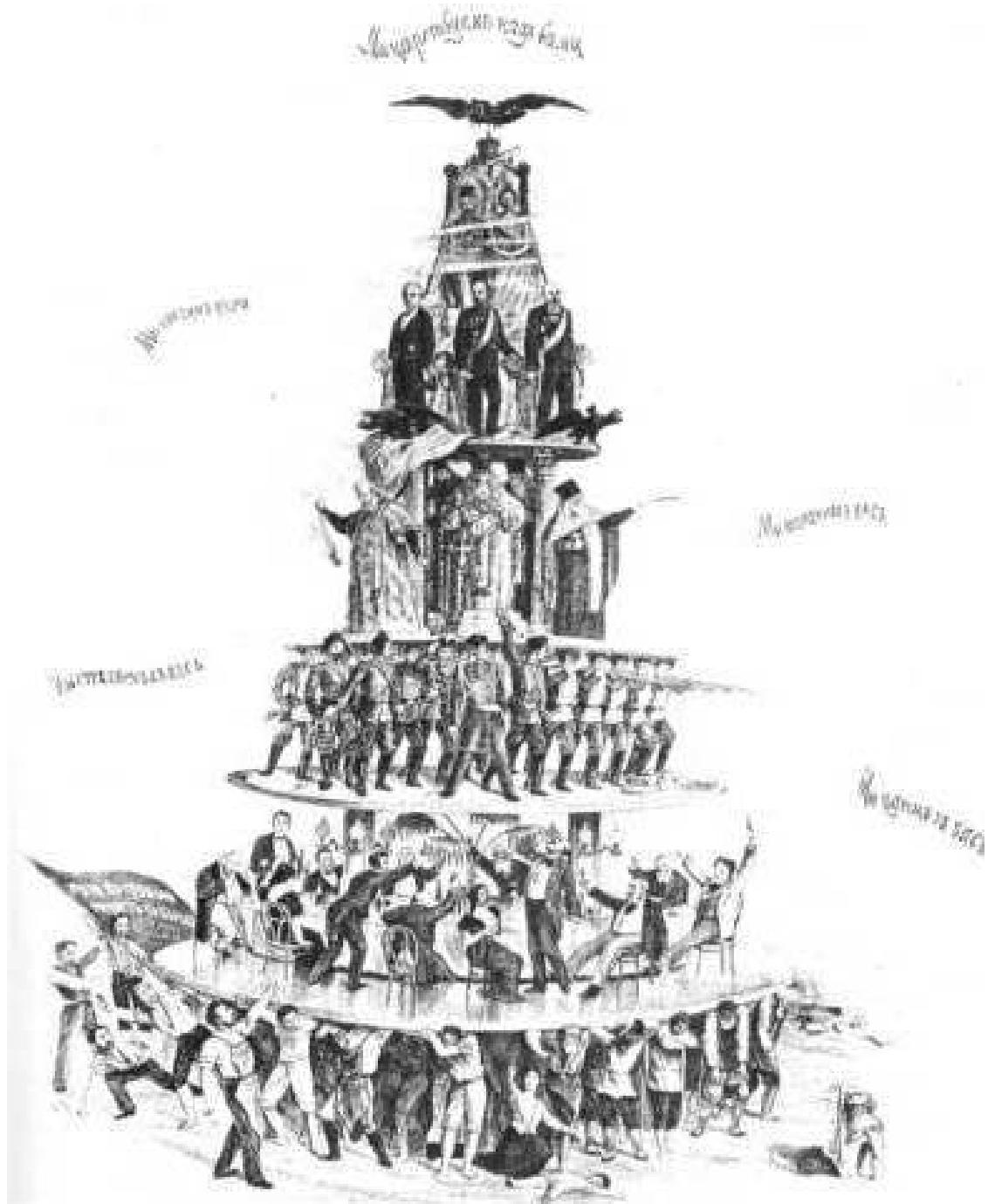
Joško Pavković

RUSKA DUALISTIČKA MONARHIJA

**Državno-pravna i politička povijest posljednjeg
desetljeća Ruskog carstva**

Zagreb, 2012.

Ruska društvena stratifikacija u viziji anonimnog socijalističkog pamfletista iz 1900. godine (izvor: Ronald Hingley: *Russia: a concise history*, „Thames & Hudson“, London, 2003., str. 133.)

SADRŽAJ

Uvod.....	7
Rusija na prijelazu epoha.....	9
Tranzicija od samodržavlja do dualističke monarhije.....	18
Od početka vladavine Nikole II. do izbijanja Prve ruske revolucije.....	18
Od izbijanja Prve ruske revolucije do <i>Oktobarskog manifesta</i>	24
Od <i>Oktobarskog manifesta</i> do <i>Osnovnih državnih zakona</i>	31
Političke stranke carske Rusije.....	38
Osobitosti ruskog višestranačja.....	38
Socijalističke stranke.....	40
Socijalistička revolucionarna stranka (eseri).....	40
Socijaldemokratska radnička stranka Rusije.....	42
Liberalne stranke.....	46
Konstitucionalno-demokratska stranka (kadeti).....	46
Savez 17. oktobra (oktobristi).....	48
Tradicionalističko-monarhističke stranke.....	52
Savez ruskog naroda.....	52
Prva i Druga Državna duma.....	55
<i>Duma narodnih nadanja</i>	55
<i>Viborški poziv i Stolipinova kravata</i>	63
<i>Duma narodnog gnjeva</i>	67
Treća i Četvrta Državna duma.....	74
<i>Trećejunski sistem</i>	74
<i>Duma plemića i njihovih sluga</i>	77
<i>Duma popova</i>	84
Zaključak.....	92
Umjesto pogovora (Miroslav Nikolac: 1917.).....	96
Karte i grafikoni.....	122
Izvori i literatura.....	126

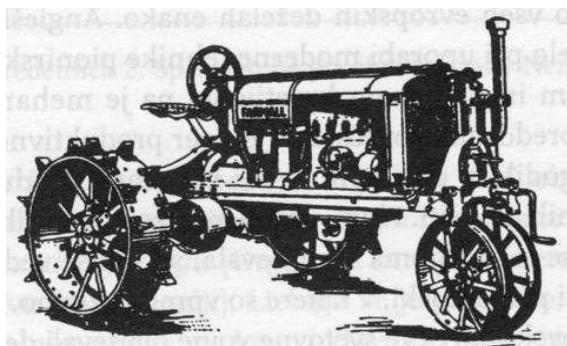
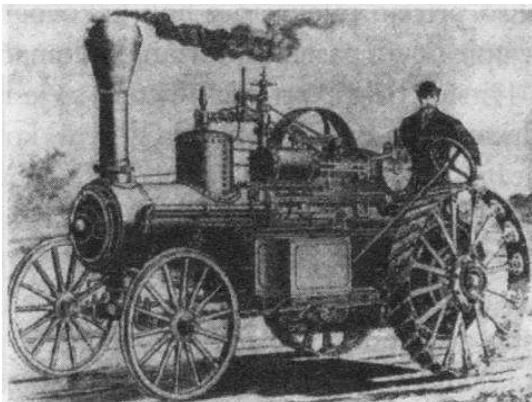
„У нас, Слава Богу, нет парламента!“ (Коковцов)
„Слава Богу, у нас есть конституция!“ (Милюков)

Uvod

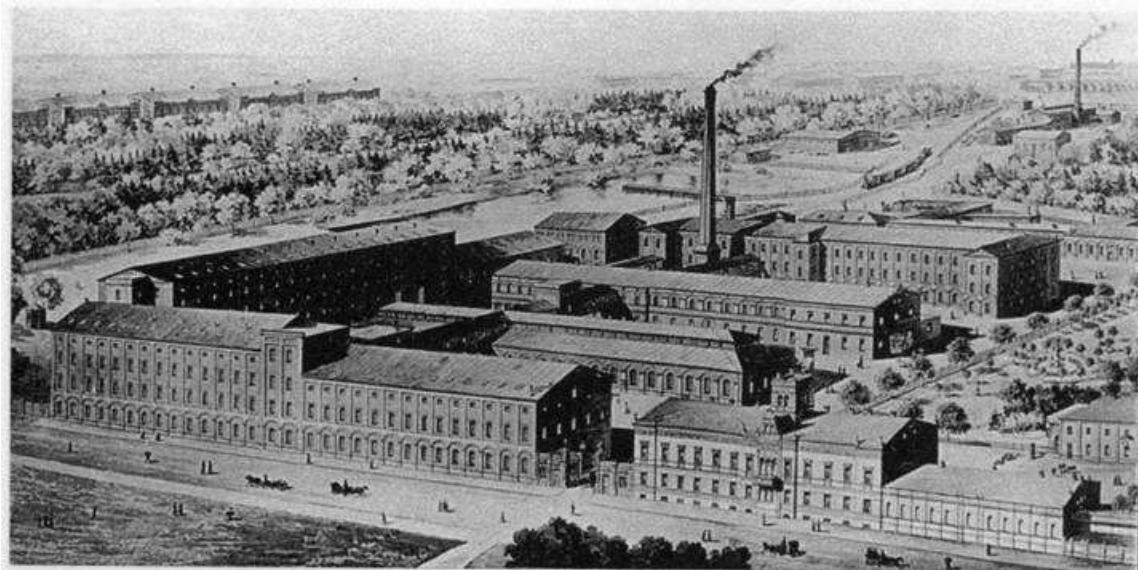
Suvremeni ruski ustavni sustav originalni je spoj dviju velikih državnih tradicija: sovjetske i carističke (Grad, 2004: 233-264). U okviru carističke državne tradicije istaknuto mjesto zauzimaju politička iskustva stečena u razdoblju *dualističke monarhije*. Razdoblje ruske dualističke monarhije uobičajeno se određuje u vremenskim granicama od 1906. do 1917. godine. Dualistička monarhija je, pored parlamentarne monarhije, jedan od oblika ustavne monarhije. Iako je vlast monarha ograničena ustavom, on je i formalno (snagom ustavnih odredbi) i stvarno (zbog nedovoljne razvijenosti demokratskih institucija) u svojim rukama uspio sačuvati vrlo široke ovlasti (Саидов и Хабриева, 2008: 115). U tom tipu monarhije „nema parlamentarizma, a kralj vlada i upravlja“ (cit. prema: Spektorski, 1935: 103). U dualističkoj monarhiji provedena je podjela vlasti. Kruni je tako pripadala sva izvršna i važan dio zakonodavne vlasti, a parlamentu pripadaju ovlaštenja u pitanjima zakonodavstva i izglasavanja proračuna. Narodno predstavništvo i vladar (uz njemu podčinjenu vladu) tako čine dva „centra moći“ koja se nalaze u „nesigurnoj političkoj ravnoteži“ (Мулукәев, 2009: 275). Ruski pravni povjesničar Feodor Taranovski oblik vladavine u ograničenoj monarhiji, koji se temelji na „dualizmu vlade i narodnog predstavništva“ naziva *dualistički konstitucionalizam*: „Kad je nadležnost narodnog predstavništva strogo ograničena na zakonodavstvo i nadzor nad zakonitošću uprave, vlada je nezavisna od narodnog predstavništva. Ministri za svoj rad isključivo odgovaraju monarhu, jer ih je monarh postavio neovisno od parlamentarnih stranaka i općeg pravca kojim se rukovodi narodno predstavništvo. Vlada kao birokratski element vlasti, suprotstavlja se narodnom predstavništvu kao oličenju društvenog učešća u vlasti“ (cit. prema: Taranovski, 2003: 459-460). Od ustava iz 1850. godine takav je sustav dualističke monarhije postojao u Pruskoj (Омельченко, 2007: 274-277). Taj je sustav, zahvaljujući prusko-njemačkom utjecaju, prihvatio i Japan u svom prvom ustavu iz 1889. godine (Panikkar, 1958: 172-173). Ove dvije zemlje postigle su impresivne vojne uspjehe, a ujedno su bile i primjeri uspješno provedene politike „konzervativne modernizacije“ – čime su postale i poželjan ustavno-pravni model ruskoj političkoj eliti na početku 20. stoljeća. Inače, modernizaciju možemo definirati kao „proces potpune ili djelomične rekonstrukcije društvenog sustava s ciljem ubrzavanja razvoja“ (cit. prema: Семенникова, 2009: 187) ili kao „prihvaćanje promjena koje ubrzavaju postojeće društvene promjene“ (cit. prema: Ortayli, 2004: 16). Taj tip modernizacija, u kojem vladajuća politička elita uvodi promjene u svrhu snaženja gospodarskih, a posebno vojnih potencijala zemlje, a s ciljem očuvanja svog privilegiranog društvenog položaja, možemo nazvati „konzervativnom modernizacijom“.

Za razliku od pruskog i japanskog primjera, sustav dualističke monarhije je u Ruskom carstvu doživio potpuni neuspjeh. U stručnoj literaturi postoje

brojni prijepori oko toga gdje leži odgovornost za taj neuspjeh pa to pitanje predstavlja jedan izuzetno zanimljiv znanstveni problem. Kako bismo pokušali naći odgovor na to pitanje u ovoj čemo knjizi nastojati ispitati povijesne silnice u osnovnom četverokutu vlasti ruske dualističke monarhije (tj. u odnosu vladar-vlada-parlament-političke stranke).

Tehnički napredak: traktor na parni pogon iz 1890. godine i traktor na benzinski pogon iz 1924. godine (izvor: Werner Rösener: *Kmetje v evropski zgodovini*, „Založba“, Ljubljana, 2007., str. 234.)

Tvornica pamučnih tkanina Karola Scheiblera: najveće industrijsko postrojenje u poljskom Łodžu s kraja 19. stoljeća (izvor: Michal Tymowski: *Kratka povijest Poljske*, „Matica hrvatska“, Zagreb, 1999., str. 101.)

Rusija na prijelazu epoha

Rusku je povijest oduvijek određivao njezin golemi teritorij. Rusko se carstvo krajem 19. stoljeća prostiralo nad velikim dijelom euroazijskog kontinenta te je s površinom od otprilike 22,5 milijuna kilometara kvadratnih zauzimalo jednu šestinu kopna zemaljske kugle. Dužina državnih granica iznosila je oko 70.000 kilometara, dok je dužina državne osovine u smjeru zapad-istok (od obronaka Karpata do Kamčatke) bila 9.000 kilometara, a dužina državne osovine u smjeru sjever-jug (od arktičkog polarnog kruga do Kaspijskog jezera) 4.500 kilometara. Uz srednjoazijske granice Carstva nalazili su se i njezini protektorati: Buharski emirat (od 1868. godine) te Hivski kanat (od 1873. godine). Također je, prema ugovorima s drugim kolonijalnim silama 1907. godine, Rusija stekla svoje priznate sfere utjecaja u sjevernoj Perziji i u sjevernoj Mandžuriji, a 1913. godine i u Vanjskoj Mongoliji (Gilbert, 1972: 61-62).

Rusko je carstvo po svom državnom uređenju (izuzimajući Veliku kneževinu Finsku s njezinim posebnim autonomnim položajem) bilo jedinstvena i centralizirana država, iako je to državno jedinstvo još uvijek bilo predmodernog tipa. Teritorij Carstva administrativno je bio podijeljen na gubernije i generalgubernije. Od ukupno 78 gubernija, njih 49 nalazilo se u europskom dijelu države (ovdje moramo pribrojiti i deset gubernija na području bivšeg Poljskog kraljevstva te osam u Finskoj), sedam gubernija nalazilo se na Kavkazu, a četiri u Sibiru. Uz gubernije, postojale su i oblasti kao velike upravne jedinice pa je tako na Kavkazu, u Srednjoj Aziji i u Sibiru postojala 21 oblast, dok su gradovi Sankt Peterburg i Moskva činili dva samostalna okruga. Gubernije su se dalje dijelile na okruge, a okruzi na kotare. Na čelu gubernije nalazio se gubernator (s širokim ovlaštenjima u pitanjima lokalne uprave) kojeg je imenovala središnja državna vlast i koji je u svom radu bio odgovaran ministru unutarnjih poslova. U strateški najvažnijim dijelovima Carstva (posebno u njegovim graničnim područjima) stvarane su, grupiranjem po nekoliko gubernija ili oblasti, generalgubernije. Uoči Prvog svjetskog rata postojalo je osam generalgubernija: Moskovska, Kijevska, Varšavska, Finska, Irkutska, Priamurska, Stepska i Turkestanska. Generalgubernatora je osobno imenovao car i on je odgovarao ministarstvu vojske, a u svojim je rukama objedinjavao civilnu i vojnu upravu na području svoje nadležnosti. Osam velikih ili značajnih gradova Carstva imali su i gradonačelničku upravu: Sankt Peterburg, Moskva, Sevastopolj, Odesa, Kerč-Jenikalj, Nikolajev, Rostov na Donu i Baku (Živanov, 2007: 34).

U prvom sustavnom popisu stanovništva iz 1897. god. u Carstvu je pobrojano 125,7 milijuna duša, a od tog broja u europskom je dijelu države živjelo 93,4 milijuna stanovnika. Prosječna životna dob iznosila je samo 26 godina, a od ukupnog broja samo je 13,4 posto stanovnika smatrano gradskim stanovništvom. Samo 33 posto muškaraca i 14 posto žena bilo je pismeno.

Najviša razina pismenosti zabilježena je u baltičkim zemljama. Međutim, kako bi se kretali u smjeru istoka i jugoistoka (prema Uralu i Kaspijskom jezeru) ta je razina postupno opadala. Iako je pismenost u prosjeku bila nešto veća u gradovima, niti oni nisu ponekad odudarali od poražavajuće obrazovne strukture na selu pa je tako, primjerice grad Pskov bio gotovo potpuno nepismeno naselje (von Laue, 1961:356). Do 1914. godine broj stanovnika Carstva povećao se na 171,2 milijuna (162,8 milijuna isključujući Poljsku i Finsku). Uz opći porast stanovništva polagano se povećavao i udio gradskog stanovništva, pa je tako pred izbijanje Prvog svjetskog rata to stanovništvo činilo 14,7 posto cjelokupnog stanovništva. Na početku 19. stoljeća više od sto tisuća stanovnika imali su samo Sankt Peterburg i Moskva, a na kraju tog istog stoljeća tu brojku prešlo je još samo dvanaest gradova, ali i oni su se nalazili na relativno malenom prostoru od Baltika na sjeveru do Nižnjeg Novgoroda na jugu. Ruski gradovi su tako ostali sve do sovjetskog razdoblja tek „otoci u oceanu seljaka“ (cit. prema: Kotkin, 2008: 195).

Početkom 20. stoljeća postignut je značajan napredak na planu obrazovanja pa se tako u periodu od 1900. do 1914. broj učenika u osnovnim školama udvostručio (s četiri na osam milijuna), a broj upisa u srednje škole se povećao sa 217.000 na 700.000 upisa. Porast razine naobrazbe postao je opći trend. U razdoblju od 1855. godine do 1916. godine broj se studenata udeseterostručio (od 3.700 na 35.700 studenata). U to vrijeme u Rusiji je postojalo osam sveučilišnih centara (Moskva, Sankt Peterburg, Harkov, Kazanj, Kijev, Odesa, Varšava i Tomsk). Napredak se očitovao i u tome što su sve veći udio u studentskoj populaciji činili studenti koji su potjecali iz građanskog i seljačkog sloja (od 16 posto 1885. godine do 39 posto 1914. godine) (Obolensky i Auty, 2003: 239-241).

Diljem golemog Carstva bilo je nastanjeno oko 120 različitih etničkih zajednica, koje su se odlikovale velikim razlikama u stupnju svog društvenog i kulturnog razvitka. Većinu stanovništva Carstva prema popisu iz 1897. godine činili su neruski narodi (56,7 posto), dok su Rusi (Velikorusi) činili manjinu od 43,3 posto stanovništva. Govorni jezici Carstva (oko 130) bili su podijeljeni u nekoliko glavnih skupina: indoeuropska porodica, iberijsko-kavkaska porodica, turska grupa, fino-ugarska porodica, mongolski jezici, tungusko-mandžurski jezici i paleoazijska grupa (Medvedović, 1980: 15-17). Teritorijalnim širenjem Ruskog carstva u njezinim granicama su se, osim ruskog pravoslavnog stanovništva, našli i poljski i litvanski katolici, finski, estonski i latvijski protestanti, brojni turkijski i iranski narodi islamske vjeroispovijesti, budistički narodi u središnjoj Aziji te velik broj Židova. Ta posljednja zajednica bila je u posebno teškom položaju. Policijski zapovjednici svjesno su na terenu poticali antisemitsko nasilje (tzv. „pogromi“) u kojima je svjetina (uglavnom gradska i seoska sirotinja), predvođena svojim demagozima, ubijala Židove i pljačkala njihovu imovinu. Ovi pogromi su bili česta pojava u pograničnim područjima Carstva (najužasniji slučajevi zbili su se u Gomelju i Kišinjevu), u kojima su

uglavnom živjeli neruski narodi (Ukrajinci, Poljaci, Rumunji). Židovima su, zbog raširenog antisemitizma među ruskim stanovništvom, bila nametnuta stroga prostorna ograničenja pri naseljavanju Carstva pa su kao zajednica jedino i mogli živjeti u tim pograničnim područjima, a ne u središnjim gubernijama s većinskim ruskim stanovništvom (Seton Watson, 1980: 366-367). Snažan antisemitizam bio je prisutan i na samom carskom dvoru, što je utjecalo na donošenje diskriminatorskih zakona kojima su Židovi pretvoreni u građane drugog reda. Glavni upravitelj Svetog Sinoda Konstantin Pobedonoscev (odgajatelj Nikole II. i jedna od najutjecajnijih političkih figura s kraja 19. Stoljeća) zalagao se da se židovsko pitanje u Rusiji konačno riješi na takav način da se jedna trećina Židova pobije, jedna trećina iseli, a jedna trećina pokrsti (Etinger, 1996: 385). Vrijedi zabilježiti da je u Rusiji 1905. godine izdana glasovita i utjecajna krivotvorina *Protokoli sionskih mudraca*, u kojoj su detaljno razrađeni neki od najopasnijih političkih mitova 20. stoljeća. I prema drugih neruskim narodima vlast je provodila okrutne mjere pa je posve razumljivo da su se mnogi među njima našli u žestokoj oporbi prema Ruskom carstvu kao svojevrsnoj „tamnici naroda“.

Rusko je društvo tijekom 19. stoljeća još uvijek živjelo u zatvorenom staleškom sustavu, koji je od 17. stoljeća uključivao plemstvo, svećenstvo, građane i seljake, a unutar svakog staleža postojali su i brojni podstaleži. Ipak, krajem 19. i početkom 20. stoljeća dolazi do snažnog preobražaja tog staleškog sustava u moderno klasno društvo. Na samom vrhu društvene piramide nalazio se vladarski dom Romanovih, kojem je pripadalo pedesetak osoba. Sama carska obitelj je u svom vlasništvu imala 8 milijuna desyatina (1 desjatina=1,09 hektara) zemlje te čitav niz tvornica, rudnika i banaka, a Nikola II. je neograničeno raspolagao golemin gospodarskim potencijalima Carstva. Vodeće pozicije u državi (vojna i upravna elita) zauzimali su pripadnici plemstva. Početkom 20. stoljeća taj je stalež brojao oko 1,2 milijuna nasljednih i 620.000 osobnih plemića. U ovom su razdoblju pripadnici krupnog građanstva počeli preuzimati nadzor nad gospodarskim životom zemlje te su postupno iz te oblasti počeli potiskivati plemstvo. Tako su ruski poslovni ljudi 1913. godine upravljali s oko 30.000 poduzeća, jednom trećinom željezničke mreže, velikim dijelom trgovačke flote te sa 2400 banaka i njihovih podružnica diljem Rusije. Osobiti društveni sloj, koji je brojio oko milijun pripadnika različitih staleža, bila je ruska inteligencija. Iako je većina pripadnika ovog sloja živjela od državne plaće, jedan manji dio je upravljao trgovačkim društvima, izdavačkim kućama i privatnim školama. U gradovima se 600.000 ljudi bavilo obrtom, a na selima je taj broj iznosio i do 4 milijuna ljudi (Фортунатов, 2009: 101). Poseban društveni utjecaj u to doba imala je Ruska pravoslavna crkva koja je 1912. godine u svojim redovima okupljala oko 110.000 svećenika i oko 100.000 redovnika. Crkva je u svom vlasništvu imala oko dva milijuna desyatina zemlje, a također je raspolagala s oko tisuću samostana, 40.000 župnih škola,

dvjestotinjak sjemeništa te šezdesetak bogoslovnih fakulteta (Антонова, 2010: 20).

Veći dio ruskog stanovništva živio je na selu. Sredinom 19. stoljeća oko 50 milijuna seljaka (osim onih koji su naseljavali negostoljubljive krajeve sjevernih gubernija te Sibira) živjelo je u kmetskoj ovisnosti. Polovina od tog broja seljaka pripadala je veleposjedničkom plemstvu, a polovina državi. Godine 1857. u europskom dijelu Rusije živio je 106.391 veleposjednik, koji je posjedovao 10.694.000 duša (u ovu su se brojku ubrajali samo odrasli muškarci). Razdioba kmetova ovisila je o kategorijama veleposjednika: 3,3 posto duša nalazilo se u rukama plemstva koje je imalo samo dvadeset kmetova; oni koji u imali između dvadeset i stotinu kmetova posjedovali su 15,9 posto duša; što znači da je preko 80 posto kmetova pripadalo plemstvu koje je u svojim rukama držalo više od stotinu duša. Sva je zemlja bila podijeljena na dva dijela i to na gospodarevu (dominikalnu) te seljačku zemlju. Ovisnost kmetova prema gospodarima iskazivala se na dva različita načina. Prvi se zvao *barščina* i po tom je režimu kmet obrađivao gospodarevu zemlju, a drugi se zvao *obrok* i tu se kmet putem plaćanja otkupnine oslobađao obrade gospodareve zemlje. U onim krajevima Rusije gdje je urod sa zemlje bio manji, veleposjednici su davali prednost tom drugom režimu. Kako kmetovi svojim radom na polju nisu mogli prehraniti obitelj i plaćati otkupninu, bili su primorani raditi još neki dodatni posao ili otići u obližnji grad tražiti sezonsko zaposlenje. Prema režimu *barščine* kmetovi su morali obrađivati gospodarevu zemlju tri dana tjedno, no nerijetko se to produžilo i na svih sedam dana pa se ova kmetovska ovisnost malo razlikovala od robovskog rada. Tik pred ukidanje kmetstva, *barščina* je predstavljala životnu svakodnevnicu za 72 posto ruskih kmetova (Spulber, 2003: 12). Tijek i posljedice Krimskog rata (1853.-1856.) bolno su otkrile potpunu zastarjelost kmetskog sustava i naglasile nužnost promjena u načelima i metodama organizacije gospodarskog života zemlje. Prihvatanje suvremenog načina novačenja i vojne obuke nužno je vodilo ukidanju kmetstva jer „nije bilo mudro stotine tisuća obučenih ljudi, pod takvim uvjetima, vratiti u unutrašnjost Rusije“ (cit. prema: Acton, 1995: 69). Carski je režim odlučio prekinuti beskonačne rasprave te je konačno 1861. godine oslobođio seljake. Prema toj reformi, 22.500.000 seljaka koje su posjedovali veleposjednici dobilo je slobodu, ali sami veleposjedi su ostali netaknuti. Seljacima je, uz obvezu plaćanja otkupnine, dodijeljeno manje obradivih površina nego što su ih koristili prije 1861. godine. U mnogim gubernijama to je zakidanje iznosilo i do jedne četvrtine površine zemlje (Ivanov, 2009: 112). Iako su dobili osobnu slobodu i pravo vlasništva nad kućom i okućnicom, seljaci nisu ostvarili pravni položaj koji bi bio ravnopravan s drugim slojevima ruskog stanovništva. I dalje su bili pritisnuti teretom plaćanja glavarine, a većina ih je morala živjeti u patrijarhalnog seoskoj zajednici, odnosno *obščini* ili *miru*, kojom su upravljali poglavari pojedinih kućanstava. Seljačka zemlja predana je u kolektivno vlasništvo upravo tim općinama, a ne seljacima kao individualnim vlasnicima. U

okviru općine vršila se među pojedinim obiteljima povremena preraspodjela zemljišta. Dodjeljivanje zemljišta vršilo se na zboru seoske općine ili su to u ime zajednice obavljali ovlašteni pojedinci. Površina oranica ovisila je o veličini obitelji, a ako bi došlo do promjene u broju kućanstava, zajednica bi nanovo razdijelila zemljište. Tim je mehanizmom zajednica mogla uspješno održavati ravnotežu među pojedinim domaćinstvima i ujedno osigurati potrebnu zemlju za mlade bračne parove (Rösener, 2007: 207). S druge strane, isparceliranost zemljišta i činjenica da niti jedan seljak nije mogao omeđiti svoj posjed onemogućavali su uvođenje naprednijih agronomskih metoda. Tako je ovaj kruti sustav usporavao osiromašenje i društveno raslojavanje na ruskom selu, ali „česte preraspodjele i raštrkanost parcela ometali su uvođenje višepoljnog sistema i plodoreda, primjenu usavršenih, visokoproduktivnih oruđa“ (cit. prema: Ivanov, 2009: 119). Sve do početka 20. stoljeća rusko je selo živjelo u skladu sa svojim mjesnim običajima. Seosku vlast birali su sami seljani, a sve razmirice i sporove rješavali su samostalno. Iako je državna vlast na svakih četrdeset tisuća seljaka postavljala svog službenika (zemaljskog zapovjednika), a na dvadeset i pet tisuća seljaka i po jednog redarstvenika, zamršen sustav seoskih običaja, koji se bitno razlikovao od sustava državnih zakona, uvelike je otežavao učinkovitu državnu kontrolu nad nepreglednom seoskom pučinom (Yaney, 1964: 280). Ovo neodrživo stanje među seljaštvom počelo se mijenjati s provođenjem Stolipinove agrarne reforme: postupno se širilo područje obrađene zemlje (naročito na graničnim područjima u Sibiru i Srednjoj Aziji) i seljačko vlasništvo nad njom; poljoprivreda se komercijalizirala, te je došlo do tehničke modernizacije i povećanja proizvodnje. Nužno je napomenuti da je širenje obradivih površina također i posljedica naglog povećanja stanovništva te uspona unutarnjeg i međunarodnog tržišta poljoprivrednih proizvoda. Plodovi agrarne modernizacije provedene nakon revolucije 1905. godine bili su dojmljivi. Prinosi su rasli iz godine u godinu, naročito raži, pšenice, ječma i zobi, pa je tako 1914. godine Rusija proizvodila 29 posto svjetskih žitarica. Od početka 20. stoljeća pa do 1914. godine vrijednost poljoprivrednih proizvoda (žita, životinjskih proizvoda te mlijeka i mliječnih proizvoda) povećana je za 33,9 posto. Međutim, treba naglasiti da su tehnike obrade zemlje još uvijek bile zastarjele, upotreba mineralnih gnojiva bila je slabo zastupljena, a cijela je zemlja ovisila o konjima i stoci kao vučnoj snazi. Kvalitetnija se poljoprivredna mehanizacija mogla pronaći jedino u osam središnjih gubernija (Besarabija, Herson, Taurida, Jekaterinoslav, Don, Saratov, Samara i Orenburg) iz kojih je inače dolazila glavnina ruskog prinosa u žitaricama, pa se lako mogao steći dojam da je moderna poljoprivreda u potpunosti zaobišla velike dijelove zemlje (Boffa, 1985: 16).

U drugoj polovini 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća Rusija je zahvaljujući modernizaciji provedenoj na planu industrijske proizvodnje, prometnih veza i finansijskih ustanova, ostvarila pravi gospodarski uzlet. Napredak je bio očit na svim gospodarskim poljima: ubrzano su se gradile

željeznice; izmijenio se bankarski i kreditni sustav; došlo je do velikog porasta proizvodnje i uvođenja tehnoloških inovacija u skoro svakoj grani industrije i trgovine. Povećanje opsega trgovina potaknulo je izgradnju prometnica. Već je u prvoj polovini 19. stoljeća, uz povećano iskorištavanje riječnih putova (posebno Volge) počela izgradnja cesta koje su povezivale Moskvu sa Sankt Peterburgom, Harkovom, Nižnjim Novgorodom, Jaroslavom, Rjazanom, Brest Litovskim i nekim europskim središtimi. Prva strateški značajna željeznička pruga (od Sankt Peterburga do Moskve) počela se graditi 1843. godine, a potom i pruga iz Moskve prema Uralu i od Moskve do Nižnjeg Novgoroda. Trasu buduće željezničke pruge od Sankt Peterburga do Moskve je odredio sam car na taj način što je ravnalom povukao crtu na zemljovidu, međutim, kako mu je tom prilikom stršao vrh prsta kojim je pridržavao ravnalo, tako je i buduća pruga izgrađena s jednom nepotrebnom okukom (Landes, 2004: 282). Novčano potpomaganje izgradnje željeznicu na sebe je preuzela država, ali od 1850. godine već je polovica uloženog novca u tu svrhu pristizala iz privatnog sektora. Kako bi ubrzala izgradnju željezničke mreže, vlast je privatnim ulagačima (često stranim konzorcijima) ustupala pojedine dionice u koncesiju na rok od 95 godina. Krimski rat je ukazao na vojnostratešku važnost željeznicu i modernih prometnica: dok su savezničke trupe mogle iz Engleske i Francuske morskim putem pristići na Krim za tri tjedna, ruskim jedinicama je trebalo i tri mjeseca da stignu na frontu (Kennedy, 2003: 203). Državna vlast, nakon ovog rata, počinje kupovati koncessionarske tvrtke i ubrzano graditi vlastite dionice. Najveći pojedinačni pothvat bila je izgradnja Transsibirske željeznice. Takva je strategija opterećivala državni proračun, no vladajući su krugovi smatrali kako su povećani prijevoz robe na tračnicama, proširenje izvoza i naseljavanje novih teritorija više nego opravdavali uložena sredstva. Dok je Rusko carstvo 1860. godine imalo tek 1626 kilometara željezničkih pruga, 1914. godine moglo je upotrebljavati vlakove na 73.022 kilometara. Od tog je broja oko 20.000 kilometara željeznicu otpadalo na Poljsku i Finsku (Ellison, 1965: 524).

Željeznice su doista bile prave „žile kucavice“ u zemlji s tako golemlim prostranstvima kao što je Rusija. Između ostalog, izgradnja željeznicu pogodovala je razvoju domaće i vanjske trgovine. Iako Rusija posjeduje bogatu mrežu tekućica koje su vrlo pogodne za prijevoz rasutog tereta (npr. žitarica ili drvene građe), ruske riječne magistrale se protežu osovinom sjever-jug, dok se promet roba uglavnom kretao u smjeru istok-zapad (Landes, 2004: 265). Udaljeni krajevi, zbog kojih je bilo potrebno potrošiti i po nekoliko mjeseci da roba stigne na odredište, sada su bili približeni željeznicom, a velike količine žitarica i drugih poljoprivrednih proizvoda, sirovog materijala, poluindustrijskih i industrijskih dobara sada su brzo stizale tračnicama. Prolaskom željezničke trase i telegrafskih žica neki krajevi zemlje su po prvi put bili uključeni u procese privredne razmjene, a izvoznici i trgovci postali su okosnica razvoja novih naselja u ruskoj unutrašnjosti. Bio je to „prvi, masivan upad mehaničke sile u izvanvremenski, vegetirajući svijet seoske Rusije“ (cit. prema: Billington,

1988: 457). Ipak, treba napomenuti da je, ma koliko na prvi pogled dojmljiva, željeznička mreža Rusije i dalje po mnogim mjerilima zaostajala za mrežom drugih europskih država (Berend i Ranki, 1996, 141-142).

Najvažniji trgovački partner Rusije do sredine 19. stoljeća bila je Engleska, a nakon nje redom Njemačka, Francuska, Kina i Perzija. Rusija je u Europu izvozila uglavnom žito i prirodne sirovine, dok je u Aziji prodavala manufaktурне proizvode. Većina trgovine odvijala se morem, prije svega preko Baltika, a potom i preko Crnog mora. Krajem 19. stoljeća prvo mjesto vanjskotrgovinskog partnera više nije zauzimala Engleska, već Njemačka, a većinu u robnoj razmjeni činili su poljoprivredni proizvodi i sirovi materijali. Glavni izvozni proizvodi Rusije bili su žitarice, brašno, mlječni proizvodi, stočna hrana, uljarice, jaja, meso, mahunarke i voće, a od sirovina tkanine od lana i konoplje, drvo, koža i krvino. U ovom je razdoblju silno povećan izvoz nafte. Rusija je pak uvozila goleme količine alata, strojeva i tehničke opreme (lokomotive i parobrodi), te proizvoda kemijske i farmaceutske industrije (Cunow, 1959: 171).

U domaćoj industriji je pojedinačno i dalje prednjačila proizvodnja pamučnog tekstila. Potražnja za tim proizvodima rasla je iz desetljeća u desetljeće. Do 1913. godine Rusija je bila na trećem mjestu u Europi i petom na svijetu po broju vretena, a glavni centri proizvodnje bili su gradovi Moskva, Ivanov-Voznesenski, Sankt Peterburg i poljski Łódź. Pamučnu industriju slijedile su industrija ugljena, željeza i čelika. Njihov napredak je započeo tek poslije 1890. godine, a do 1913. godine Rusija je godišnje već proizvodila 9 milijuna tona željeza, 4,6 milijuna tona sirovog željeza i 4 milijuna tona čelika. Do početka Prvog svjetskog rata povećalo se i iskorištavanje zaliha ugljena, tako da je Rusija godišnje dobijala 35,2 milijuna tona ove važne rude. Najvažniji rudnici ugljena nalazili su se u Donjecku. Više od polovice ruske industrije ugljena nalazilo se u stranom vlasništvu. Krajem 19. stoljeća iznimno je poraslo iskorištavanje ruskih naftnih izvora pa su tako naftni kompleksi u Bakuu prerasli u najveće na svijetu. Zemljopisno je ruska industrija bila zbijena u središnjoj regiji oko Moskve i Sankt Peterburga te na Uralu, a potom na zapadu zemlje te na desnoj obali Dnjepra i u južnim stepama (Shaw, 2005: 29). Nagla industrijalizacija zemlje uzrokovala je društvenu posljedicu, stvaranje sve brojnijeg radničkog sloja. Na prijelazu stoljeća oko dva milijuna radnika radilo je u tvornicama i rudnicima te su većinom bili nagomilani u industrijskim regijama u kojima su bile smještene i najveće korporacije. Njihov je položaj bio osobito težak. Izuzetno niske nadnice, nehigijenski uvjeti smještaja i nesigurnost zaposlenja obilježavali su svakodnevni život industrijskih radnika u carskoj Rusiji. Sve ovo zajedno poticalo je borbeni duh među radnicima: razmjerno veličini postrojenja rasla je i njihova međusobna solidarnost, a time i vjerojatnost da će radnici putem neposredne industrijske akcije ostvariti svoja prava. Radnici su kao organizirana snaga bili sposobni obustaviti proizvodnju i zauzeti tvornička postrojenja čime se mogao zauzdati privredni život čitavih

regija. Tako je 1896. i 1897. godine zaustavljena proizvodnja tekstilne industrije u Sankt Peterburgu, a 1902. i 1903. godine štrajkovima su paralizirani Rostov na Donu, Baku, Odesa i drugi južni gradovi (Acton, 1995: 106).

U Rusiji sve do šezdesetih godina 19. stoljeća nije bilo snažnih finansijskih ustanova. Državni kreditni sustav ojačan je osnivanjem banaka. Tako je 1860. godine osnovana Državna banka, 1862. godine Štedna banka, 1883. god. Seljačka zemljišna banka, 1885. godine Plemićka zemljišna banka. Stalni razvoj bankarskog sektora imao je za posljedicu to da je 1914. godine u Rusiji djelovalo više od osam tisuća državnih štedionica, kao i na stotine različitih kreditnih ustanova. Državna banka (Gisbank) imala je ulogu središnje državne banke, ali i komercijalne banke. Kao državna banka bila je ovisna o vladu, a kao komercijalna banka mogla je, u okviru svojih ovlaštenja, pozajmljivati vladin novac fizičkim i pravnim osobama. U Rusiji su banke morale ispunjavati šire zadaće nego banke u drugim zemljama pa su tako morale izravno intervenirati u gotovo sve gospodarske grane, uključujući i novčano potpomaganje sjetve pojedinih poljoprivrednih kultura. Dinamična ruska privreda je visokim profitnim stopama privukla značajne strane investicije. U razdoblju prije Prvog svjetskog rata glavni izvoznik kapitala bila je Francuska (33 posto), a slijedile su je Engleska (23 posto) i Njemačka (20 posto). Prema podacima iz 1860. godine u Rusiji je tad u stranom vlasništvu bilo 78 tvrtki čija se vrijednost procjenjivala na 72 milijuna rubalja, dok su 1914. godine u stranom vlasništvu bile 2163 tvrtke s ukupnim kapitalom od 2,3 milijarde rubalja (Spulber, 2003: 120). Strana ulaganja vrtoglavo su rasla u rудarstvu (iskorištavanje željezne rudače, ugljena, nafte, bakra, zlata, srebra, platine, magnezija i cinka) i u metaloprerađivačkoj industriji, a u nešto manjem opsegu i u tekstilnoj industriji. Procjenjuje se da se trećina ruske industrije nalazila pod kontrolom stranog kapitala. Iz dijelova predstavke koju je caru Nikoli II. 1900. godine uputio ministar financija Vite možemo vidjeti kako je državni vrh vodio smišljenu politiku uvoza stranog kapitala koji je trebao služiti industrijskom razvoju zemlje: „Naša je zemlja, nažalost, siromašna upravo kapitalom prikupljenim putem štednje...Ako zemlja nema dovoljno vlastitog kapitala, koji je potreban državi i industriji, nema drugog izbora već da uveze kapital iz inozemstva. Imajući u vidu činjenicu da je naša zemlja siromašna kapitalom, kao i činjenicu da se znatan dio nacionalnog dohotka mora trošiti na državne potrebe, jedini način da razvijemo našu izvanredno zaostalu privredu je izravna suradnja stranog kapitala“ (cit. prema: Berend i Ranki, 1996: 122).

Gospodarski napredak nužno je utjecao na razvoj novčarskog sustava. Tijekom Krimskog rata vrijednost državne monete (rublje) strašno je pala, pa su od 1882. godine ministri financija Bunge, Višnegradski i Vite nastojali ponovo uspostaviti povjerenje u posrnulu rusku monetu. Na kraju je u zadnjem desetljeću 19. stoljeća (1897. godine) izboren zlatni standard rublje kojim je ona postala konvertibilnim novcem u Europi, a Rusija je time službeno postala

dijelom međunarodnog monetarnog sustava, čime joj je olakšano podizanje stranih zajmova za razvoj njezine sve snažnije privrede.

Ruski državni proračun sastojao se od stvarnih prihoda i rashoda, finansijskih transfera između različitih grana uprave te izvanrednih dohodata (zajmovi i ratne naknade) i izvanrednih izdataka (željeznica, vojska, javni radovi). U skladu sa zakonom iz 1894. godine, stvarni su prihodi uključivali izravne i neizravne poreze, doprinose iz državnog vlasništva, fondova i drugih izvora. Tada je uveden i državni monopol na alkoholna pića, a kako se ovaj porezni instrument pokazao osobito izdašnim za državni proračun (donosio je i do 25 posto prihoda) to je ruski proračun prozvan „budžetom pijanstva“ (Зубов, 2009: 82). Stvarni rashodi uključivali su troškove ministarstava (posebno ministarstva rata i mornarice) i državnih agencija, Ruske pravoslavne crkve i njezina svećenstva, te troškove servisiranja državnog duga. Izdaci državnog aparata bili su iznimno visoki, pa se država morala zaduživati u zemlji i inozemstvu te je stalno gomilala dugove. Do kraja 19. stoljeća carska vlada je često dobivala zajmove od Velike Britanije i Njemačke, ali nakon političkih razmirica s obje zemlje, kao spasitelj je s „najvećim zajmom u povijesti čovječanstva“ 1906. godine priskočila Francuska.

Na kraju ćemo iznijeti zaključak ekonomskog povjesničara Nicolasa Spulbera: „Iako su ruski kapitalistički rast i promjene ostali vrlo ograničeni u odnosu prema Zapadnoj Europi, nastanak i širenje željezničke mreže kroz zaostali feudalni ruski okvir, kao i prodor finansijskih i komercijalnih snaga promicali su novi razvoj koji je Rusiju stavio u europske okvire kraja 19. i početka 20. stoljeća“ (cit. prema: Spulber, 2003: 137). Kao dopunu ovom stručnom mišljenju navest ćemo i jedan slikoviti književni odlomak iz pera Alekseja Tolstoja: „U toku posljednjih deset godina, s nečuvenom brzinom, podižu se kolosalna poduzeća: kao iz zemlje niču imanja od mnogih milijuna. Iz kristala i od cementa grade se banke, varijete-i, klizališta, luksuzne kavane, u kojima ljudi gube svijest usred muzike, ogledala, polunagih žena, gorućih žarulja i šampanjca“ (cit. prema: Jelačić, 1925: 106-107).

Tranzicija od samodržavlja do dualističke monarhije

Od početka vladavine Nikole II. do izbijanja Prve ruske revolucije

Ruskim su carstvom, sve do revolucije 1905. godine, neograničeno upravljali car i njegova obitelj. Kako bismo ilustrirali ovu tvrdnju navest ćemo jedan zanimljiv podatak. Prilikom popisa stanovništva Ruskog carstva 1897. godine ruski je car Nikola II. u anketnu rubriku koja se odnosi na zanimanje ispitanika upisao sljedeći odgovor: *vlasnik zemlje ruske* (Савина, 2009: 412). U tom patrimonijalnom sustavu vladavine svaka je odluka na središnjoj i lokalnoj razini bila podložna carevoj volji. Još od Petra Velikog (inače vladara neobuzdane energije i kreativnosti) i njegove *Tablice činova* (iz 1721. godine) u Rusiji se državna uprava temeljila na „jednoličnom sustavu imperijalne hijerarhije i birokracije“, u kojemu su činovi odgovarali dužnostima u upravnom aparatu, vojsci i mornarici (Waliszewski, 1944: 520-521). Na čelu te piramide nalazio se ruski car, koji je kao „istinski samodržac“ (autokrator) u svojim rukama držao najvišu zakonodavnu, izvršnu i sudbenu vlast. Jedino ograničenje carske vlasti bilo je vezano za uvjet da ruski vladar mora ispovjedati pravoslavnu vjeru i poštovati red nasljeđivanja koji je ustanovljen Osnovnim državnim zakonima iz 1832. godine. Ruski je car tako koncem 19. stoljeća pod svojom izravnom kontrolom imao Državni savjet, Komitet ministara, Savjet ministara, Senat i Sveti Sinod. Državni je savjet kao savjetodavno tijelo pod carevim nadzorom izvršavao osnovne zakonodavne zadatke. Inicijativu za donošenje novih zakona imao je samo car, a svaki prijedlog zakona je, nakon pretresa u Državnom savjetu, morao biti podnijet vladaru na odobrenje. Državni je savjet bio sastavljen od članova koje je car imenovao iz redova najviše aristokracije i iz redova svojih ministara, a ovo kolegijalno tijelo bilo je podijeljeno na više odjeljenja. Komitet ministara osnovan je, kao i Državni savjet, početkom 19. stoljeća. To je tijelo narednih pola stoljeća bilo glavno carevo savjetodavno tijelo u pitanjima opće uprave. Od druge polovine 19. stoljeća Komitet ministara uglavnom se bavio rješavanjem manje značajnih pitanja vezanih uz rad državne uprave, a njegovu ulogu postupno preuzima jedno drugo tijelo - Savjet ministara. Savjet ministara osnovan je s ciljem da uskladi djelovanje vrhova državne uprave, a sastojao se od ministara (koji su bili na čelu stalnih ministarstva i glavnih državnih uprava) te od drugih osoba koje je imenovao vladar. Koncem 19. stoljeća postojalo je deset stalnih ministarstava: ministarstvo vanjskih poslova, vojske, mornarice, financija, pravosuda, prometa i veza, narodne prosvjete, unutarnjih poslova i carskog dvora (Федоров, 2009: 297). Najvažnije upravne zadatke obavljalo je ministarstvo unutarnjih poslova, koje je koncem 19. stoljeća dobilo sljedeća odjeljenja: žandarmeriju i tajnu policiju (zloglasna *Ohrana*). Jedan od zadataka Savjeta ministara bio je da vladaru podnosi mišljenje o zakonskim prijedlozima pojedinih ministara.

Međutim, kako je svaki ministar bio pojedinačno odgovoran samo caru, to je za posljedicu imalo nepostojanost u radu Savjeta kao cjeline, a često je među samim ministrima dolazilo čak i do otvorenih sukoba. Senat je osnovan početkom 18. stoljeća te je u početku predstavljao najvišu državnu ustanovu opunomoćenu za rješavanje sudskih, finansijskih i administrativnih pitanja (Waliszewski, 1944: 556). Ovo tijelo su u 18. stoljeću popunjavalii „superbirokrati“, a od prvih godina 19. stoljeća Senat uglavnom djeluje kao najviše sudbeno tijelo. Ruska pravoslavna crkva bila je u potpunosti integrirana u državni aparat, a na njezinom se čelu nalazio sam car i mješovito (svjetovne i crkvene osobe) kolegijalno tijelo - Sveti Sinod. Na čelu ovog tijela nalazio se glavni upravitelj, kojeg je imenovao vladar. Cijeli sustav carskog samodržavlja bio je tako izgrađen na načelu *birokratskog centralizma* (Horvat, 1968: 133-134).

Početkom posljednjeg desetljeća 19. stoljeća intelektualci liberalnog svjetonazora počinju otvoreno zahtijevati ustavnu vladavinu i provođenje korjenitih društvenih promjena u Rusiji. Njima se sa svojim peticijama pridružuju i „ljudi iz zemstava“ (*zemci*) koji su time postali „nezaobilazna komponenta ruskog liberalizma“. Zemstva su, inače, bile samoupravne skupštine, koje su (po uzoru na pruski model) u Rusiji bile uvedene 1864. godine. Iako su zemstva imala ograničenu nadležnost, njihovi su članovi putem politike „malih koraka“ značajno doprinijeli izgradnji lokalne (posebno školske i zdravstvene) infrastrukture u mnogim ruskim gubernijama. Tako su ove skupštine postupno postale „mjesta vrenja ustavnih aspiracija ruskog građanstva“ (cit. prema: Boffa, 1985: 19).

Nakon iznenadne smrti cara Aleksandra III. (1894. godine) na rusko prijestolje je u svojoj 26-oj godini života stupio Nikola II. Sve društvene slojeve golemog Carstva zanimalo je hoće li će mladi car nastaviti upravljati konzervativnim smjerom svog prethodnika ili će krenuti u pravcu političke modernizacije društva. Odgovor na to pitanje nije trebalo dugo čekati. Nikola II. je pred okupljenim predstavnicima plemstva i zemstava 17. siječnja 1895. godine u Sankt Peterburgu dao sljedeću izjavu: „Ja sam sretan što ovdje vidim okupljene predstavnike svih staleža, koji su došli ovamo izraziti mi osjećaje svoje odanosti. Ja vjerujem u iskrenost ovih osjećaja, jer su ona uvijek bila karakteristična za sve Ruse. Ali ja sam obaviješten, da su u ponekim zemskim skupštinama neki ljudi ispunjeni **besmislenim maštarijama**, digli svoj glas da traže učešće zastupnika zemstava u poslovima unutarnje uprave. Neka je svima dobro znano ovo: posvećujući sve svoje snage blagostanju naroda, ja namjeravam braniti načelo samodržavlja (autokracije) isto tako čvrsto i s isto toliko napora kao što je to činio moj pokojni nezaboravni otac“ (cit. prema: Jelačić, 1925: 65). Taj govor bio je neka vrsta programa buduće vladavine mладог cara. Nikola II. je zadržao i sve ministre koji su služili njegovom ocu. Već dva dana nakon toga govora po prijestolnici je, u obliku otvorenog pisma,

kolao pismeni odgovor caru, u kojemu je stajalo: „Vi ste prvi započeli borbu - i ta borba neće dati da se na nju čeka“ (cit. prema: Masaryk, 1923: 118).

Caristički je režim, umjesto popuštanja, još više pooštio svoju nasilnu politiku, a to se zbivalo u vrijeme kada je tradicionalna društvena struktura prolazila kroz velike i korjenite promjene, a javno mnijenje počelo zadobivati značajan glas preko čitavog niza novina i publikacija. Kako vlast nije ostavila dovoljno prostora za moguće „transakcije“ s pojedinim dijelovima društva, to je društvo u cjelini zapadalo u sve veću „huliganizaciju“. Od 1895. godine nastupaju sve češći valovi radničkih štrajkova, a seljaci svoje nezadovoljstvo zbog nerodnih godina iskazuju podizanjem buna. Društvene napetosti pojačane su politikom „rusifikacije“ nacionalnih manjina. Bit ove politike sastojala se u tome da su se ruski jezik i kultura pokušali prisilno nametnuti svim neruskim podanicima Carstva, koji su zapravo činili većinu stanovništva države. Paradoksalno je da su se prvi na udaru „rusifikacije“ našli baltički Nijemci i Armenci, tj. oni narodi koji su do tada iskazivali bezrezervnu odanost ruskoj carskoj dinastiji (Seton Watson, 1980: 99). Od 1899. godine dolazi do političke radikalizacije i na russkim sveučilištima. Sveučilištarci zahtijevaju demokratizaciju režima, na što vlast odgovara otpuštanjem omiljenih nastavnika i izbacivanjem više tisuća studenata sa sveučilišta. Među nezadovoljnim studentima sve više prevladavaju neonarodnjački (eserovski) ekstremisti („Pugačovi sa sveučilišta“) što je za posljedicu imalo pokretanje (dva desetljeća nakon uspješnog atentata na Aleksandra II.) novog vala političkih atentata, koji su bili usmjereni prema samim vrhovima vlasti i u kojima su kao žrtve pali neki najznačajniji državni dužnosnici. Tako je 1901. godine student Karpovič ubio ministra prosvjete Bogoljepova, a te iste godine u atentatu je ranjen i glavni upravitelj Svetog Sinoda Konstantin Pobedonoscev. Sljedeće su godine na zapovjednika moskovske policije Dimitrija Trepova izvedena tri bezuspješna atentata, a ministra unutarnjih poslova Sipjagina je u Sankt Peterburgu ubio student Balmašov. Gubernatora Ufe Bogdanoviča je u Kijevu 1903. godine ubio student Duljebov, a 1904. godine je generalgubernatora Finske Bobrikova, također, ubio jedan student. Te godine je ubijen i gubernator Kazanja Bogoslovski, a ministar unutarnjih poslova Vjačeslav Pleve raznesen je bombom u prijestolnici. Godine 1905. u atentatu su ubijeni veliki knez Sergej (carev stric i generalgubernator Moskve) te zapovjednik moskovske policije grof Šuvalov (Carrere d'Encausse, 1992: 267). Ove eserovske terorističke metode, kao način pritiska na carsku vlast, naišle su na pozitivan odjek i među liberalima. Tako je budući lider kadeta Miljukov, u ljeto 1902. godine, komentirao kako su dovoljna još dva, tri takva atentata na carske ministre, pa da zemlja konačno dobije ustav (Deutscher, 1975: 44).

Uz unutarnje nemire, pobune i štrajkove uskoro se pojavio i jedan vanjsko-politički problem, koji je, u njegovu začetku, državni vrh kanio iskoristiti kako bi se konačno obračunao s revolucionarnom prijetnjom režimu. Upravo je to i najavljalila glasovita izjava ministra unutarnjih poslova

Vjačeslava Plevea: „Nama treba jedan **mali pobjednički rat**, da bismo se osigurali od revolucije“ (cit. prema: Jelačić, 1925: 68). Zbog želje za dominacijom nad Dalekim istokom, Nikola II. je pod utjecajem dvorske kamarile, odlučio uključiti Mandžuriju i Koreju u rusku sferu utjecaja, što je u konačnici uzrokovalo sukob Rusije i Japana. Ovaj potez ruskog vladara izazvao je uznemirenje u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama koje su i same imale imperijalne apetite u tom dijelu svijeta. Njemački je car, naprotiv, želio odvratiti rusku politiku od europskih poslova i usmjeriti je prema Dalekom istoku pa je tako u prepisci koju je vodio s Nikolom II. njega nazivao „carem Pacifika“, a sebe „carem Atlantika“ (Stanojević, 1972: 160). Carska je vlast smatrala kako će lako zastrašiti Japance, ali je Japan u siječnju 1904. godine, nakon potписанog sporazuma s Englezima, bez objave rata, napao ruske kopnene i pomorske snage na poluotoku Liaodong. U iznenadnom napadu na Port Arthur Japanci su uspjeli neutralizirati rusku ratnu flotu, a uskoro se ruski garnizon u toj luci našao odsječen od glavnine ruskih snaga u Mandžuriji. Japanska opsada Port Arhura potrajala je do kraja 1904. godine, a nakon predaje ruskog garnizona u tom gradu (iako je u skladištima bilo još zaliha hrane i streljiva za tri mjeseca) rat na kopnu je uglavnom bio odlučen. Preostalo je još jedno veliko odmjeravanje snaga na moru. Nakon sedam i pol mjeseci plovidbe, ruska baltička flota potpuno je uništena u svibnju 1905. godine u Japanskom moru, kod otoka Cušime. Iako je ruska flota bila brojčano snažnija od neprijateljske, Japanci su imali modernije i brže brodove, koji su bili opremljeni i radijskim postajama. Tek je nekoliko ruskih brodova uspjelo izbjegći potapanje i dokopati se luke Vladivostok, a među njima je bila i legendarna krstarica Aurora (Pasarić, 2010: 229-230). Zanimljivo je zabilježiti na koji je način ovu vojnu katastrofu doživio ruski vladar. Nakon što je primio brzojav o porazu ruske flote kod Cušime, Nikola II. je samo lapidarno prokomentirao: „Da, užasna nesreća“, i dalje nastavio mirno igrati tenis. Tog je dana u svoj dnevnik državni poglavarski zapisao sljedeće riječi: „Neposredno stižu mučne i proturječne vijesti o nesretnoj bitci u Cušimskom zaljevu. Saslušao sam tri izvještaja, a zatim smo nas dvoje (tj. on i carica) izašli u šetnju. Vrijeme je bilo divno i toplo. Pili smo čaj i večerali na terasi“ (cit. prema: Fajfrić, 2008: 504). Poslije Cušime, i Japan i Rusija nastojali su što prije zaključiti mirovni sporazum. Dok se Rusija nalazila u revolucionarnom vrenju, Japan se, zbog vrtoglavih troškova ratnih operacija, nalazio pred financijskim slomom. Mirovni pregovori između dviju strana održani su se u kolovozu 1905. godine u američkoj vojnoj luci Portsmouth, uz posredovanje američkog predsjednika Theodora Roosevelta. Rusku stranu zastupao je Sergej Vite, vrlo čvrst i vješt pregovarač, koji je poraženu Rusiju uspio spasiti od plaćanja ratnih reparacija. Mirovnim ugovorom ruski je zakup kineskih luka Port Arthur i Dalian (na poluotoku Liaodong) prepusten Japanu. Japan je dobio Kurile i južnu polovicu otoka Sahalina te dio ruske južnomandžurske željeznice. Koreja je prepustena japanskoj sferi utjecaja (Renouvin, 1965: 237). Sam Vite je za svoje pregovaračke usluge nagrađen

grofovskim naslovom pa je u dvorskim krugovima dvoru ironično prozvan „grof polusahalinski“ (Савина, 2009: 423).

Razlozi ruskog vojnog poraza u rusko-japanskom ratu su višestruki. Japansko je društvo u drugoj polovici 19. stoljeća doživjelo korjenito „pozapadnjačenje“ (Hobsbawm, 1989: 119-125). Novi Japan je, nasuprot Ruskom carstvu, imao brojne adute: nacionalno homogeno stanovništvo, visoki stupanj pismenosti stanovništva (gotovo 60 posto), ustavno uređenje (od 1889. godine), uspješno ostvarenu „sintezu tradicionalnog kolektivizma i modernog individualizma“ (Фортунатов, 2009: 94). Ruski državni i vojni vrh neopravdano je podcijenio svog protivnika, a da pri tom nije uzeo u obzir nedostatke i slabosti vlastite zemlje. Rusko carstvo netom je izašlo iz velike gospodarske i financijske krize, a ruska vojska je bila slabo naoružana i predvođena neiskusnim zapovjednicima. Budući da u to vrijeme Transsibirска željeznica („prvorazredna trećerazredna željeznica“) još nije bila u potpunosti dovršena, nije bilo osigurano niti prebacivanje unovačenih jedinica na tu daleku bojišnicu. Rat je vođen bez ikakve jasne strategije, a porazu su bitno doprinijeli „nestručan rad štabova, slaba logistička podrška i nemaštovita taktika“ (cit. prema: Kennedy: 2003: 271). Naposljetku, rat nije pronio nikakve patriotske osjećaje, a mobilizacija je postala iznimno nepopularna. Ruski seljak, koji je živio nekoliko tisuća kilometara daleko od te bojišnice, nije shvaćao „zbog čega ga se odvaja od njegove zemlje i šalje u daleku Mandžuriju, da se tuče s Japancima, za koje nije nikada ni čuo“ (cit. prema: Miljukov, 1939: 613). Na međunarodnom je planu tijek i ishod ovog rata uništio ugled Rusije kao svjetske velesile. Katastrofalni je vojni poraz (slično je bilo i nakon nekih ranijih poraza u ruskoj prošlosti) razotkrio mnoge nedostatke u državnom zdanju te je pokazao kako je Rusko carstvo, unatoč impresivnoj površini i broju stanovnika, sa svojom zastarjelom političkom strukturu tek „kolos na glinenim nogama“.

Na sve kritike javnosti zbog neodgovornog vođenja rata, vlast je odgovorila masovnim policijskim nasiljem i to prvenstveno protiv različitih neruskih naroda. Time je režim uspio samo rasplamsati otpor u Poljskoj, Finskoj i na Kavkazu. Nakon atentata na ministra Plevea u srpnju 1904. godine, njegov nasljednik knez Svjetopolk-Mirski ublažio policijski pritisak. Njegova je politička misao vodilja bila da se mora napraviti razlika „između revolucionara i onih društvenih elemenata koji nisu bili protiv postojećeg poretku u cjelini, nego samo protiv samovolje vlasti“ (cit. prema: Živanov, 2002: 416). Njegov program sadržavao je sljedeće mjere: provođenje vjerske tolerancije, promjena politike prema neruskim narodima, proširenje nadležnosti samoupravnih tijela, davanje većih sloboda tisku. Cenzura je uskoro ublažena pa je rusku javnost zaplijesnuo cijeli val liberalne i revolucionarne propagande. Politička djelatnost novog ministra unutarnjih poslova ohrabrla je ruske liberalne krugove pa je tako početkom studenog 1904. godine, uz suglasnost vlasti, održan (iako kao „privatan sastanak“) općedržavni kongres predstavnika zemstava. Kongres je usvojio program od 11 točaka (tzv. „Traženje prava“ ruskog liberalizma) u

kojem se od vlasti zahtjevalo da osigura građanske slobode (npr. nepovrednost doma, slobodu tiska, slobodu udruživanja, slobodu savjesti i govora) te provede daljnju demokratizaciju zemlje. Međutim, tada je došlo i do rascjepa u zemskom pokretu jer je većina na kongresu tražila da se uvede narodna skupština sa zakonodavnim ovlastima, dok je manjina predlagala da buduća narodna skupština bude tek savjetodavno tijelo (Hanisch, 1943: 182). Paralelno s ovim zbivanjima dio liberalnih aktivista (okupljenih od 1903. god. u nelegalni *Savez oslobođenja*) organizira u većim gradovima diljem Rusije (po uzoru na kampanju koja je neposredno prethodila izbijanju revolucije 1848. godine u Francuskoj) tzv. „banketnu kampanju“. To su bila okupljanja službeno odobrena od policije, a povod za njihovo organiziranje bilo je obilježavanje pedesete godišnjice uvođenja zemstava. Govori izrečeni na tim skupovima bili su prenošeni i u tisku, a govornici su, među ostalim demokratskim mjerama, zahtjevali i saziv ustavotvorne skupštine (Westwood, 2002: 150-151).

U prosincu 1904. godine predstavnici *Saveza oslobođenja*, te drugih ruskih opozicijskih grupa, sastali su se u Parizu kako bi dogovorili zajedničku političku platformu. Tada je odlučeno da se pokrene zajednička akcija kojom bi se zastarjeli autokratski režim u Rusiji zamijenio demokratskim. Istovremeno s ovim proturežimskim grupiranjima, car (na nagovor kneza Svatopolk-Mirskog) izdaje 12. prosinca 1904. godine proglašenje kojim najavljuje reforme. Time se namjeravalo udovoljiti nekim demokratskim zahtjevima društva, no taj je proglašenje bio tek obećanje koje je trebalo primiriti predstavnike zemstava i liberalnih krugova, a ne plod istinske careve želje za promjenama (Miljkov, 1939: 604).

Miropomazanje Nikole II. 1896. godine (izvor: V. N. Vojejkov: *S carem i bez cara*, „Službeni glasnik“, Beograd, 2004., str. 6.-7.)

Od izbijanja Prve ruske revolucije do *Oktobarskog manifesta*

Nikola II. nije vjerovao da u Rusiji može izbiti revolucija jer je smatrao da narodne (uglavnom seljačke) mase podržavaju njegov način upravljanja državom. Čak su i liberalni krugovi (Struve u prvom broju „Oslobodenja“ iz 1905. godine) tvrdili da „u Rusiji još nema revolucionarnog naroda“ (Зубов, 2009: 161).

Međutim, sada je u prvi plan došlo radničko pitanje. Vlast je mislila da je putem tzv. *zubatovskog* ili *policiskog socijalizma* uspjela to pitanje skinuti s dnevnog reda i štoviše riješiti ga u svoju korist. Naime, načelnik moskovske *Ohrane Zubatov* je u razdoblju 1901.-1902. godine uspio u više ruskih gradova osnovati profesionalna radnička udruženja koja su bila pod kontrolom policije. Cilj te akcije bio je da se radnike izolira od bilo kakve revolucionarne agitacije. Svoje socijalne probleme radnici su, posredstvom ovih udruženja, trebali rješavati u dogовору s vlašću (Семенникова, 2009: 347). Jedno od udruženja koje je osnovao Zubatov bio je i peterburški „Zbor ruskih tvorničkih radnika“ kojim je upravljao karizmatični svećenik Georgije Gapon. Ova je organizacija brzo rasla pa je do kraja 1904. godine u svojim redovima imala oko 30.000 radnika. Krajem 1904. godine iz peterburške tvornice Putilov otpuštena su četiri radnika, člana Zbora, pa je ova organizacija zahtjevala od uprave tvornice da se oni vrate na svoja radna mjesta. Budući da uprava nije ispunila zahtjeve Zbora, radnici su stupili u štrajk (inače, zabranjen od 1886. god.) Sljedećih dana, u znak solidarnosti, štrajku su se pridružili radnici iz drugih poduzeća pa je tako u štrajku sudjelovalo oko 250.000 radnika iz oko 1100 poduzeća. Gapon – „čovjek s nepoznatim ciljevima“- odlučio je okupiti masu, te u nedjelju 9. siječnja 1905. godine krenuti prema Zimskom dvoru, kako bi caru podnio peticiju koja je sadržavala molbe za povišenje radničkih plaća, poboljšanje njihovog statusa te za osmosatno radno vrijeme. Peticiju su sastavili radikalni intelektualci, a u njezinom uvodnom dijelu stajala je sljedeća izjava: „Mi, radnici grada Peterburga, naše žene i djeca, bespomoćni starci-roditelji došli smo k tebi, gospodaru, tražiti pravdu i zaštitu. Mi smo osiromašili, nas ponižavaju, opterećuju preteškim bremenom posla, nad nama se ismijavaju, nas ne priznaju za ljude, prema nama se odnose kao prema robovima koji su dužni trpiti sudbu kletu i šutjeti. Do nas je došao onaj strašni trenutak kada je bolja smrt nego nastavak nepodnošljivih muka“ (цит. према: Федоров, 2009: 287).

Katalog zahtjeva u peticiji je, međutim, tijekom njezina potpisivanja značajno proširen i dopunjeno političkim zahtjevima tako da se u zamolbi u konačnici tražilo: zaključenje mira s Japanom, amnestija svih političkih zatvorenika, neprikosnovenost ličnosti, sloboda govora, tiska i udruživanja, jednakost sviju pred zakonom, dopuštenje za slobodno osnivanje radničkih sindikata, oslobođenje seljaka od otkupa i predaja zemlje seljacima, odvajanje crkve od države i saziv ustavotvorne skupštine. Carska se vlast uplašila da bi se ova manifestacija mogla otrgnuti kontroli i da bi je socijalisti mogli iskoristiti za

svoje političke ciljeve te su je stoga odlučili zabraniti. Grupa intelektualaca, među kojima je bio i književnik Maksim Gorki, uzaludno apeliraju na kneza Svjetopolk-Mirskog i Vitea da poduzmu sve što je u njihovoj moći kako ne bi došlo do krvoprolića (Boffa, 1970: 5).

I doista, kako je bilo i najavljenio, u nedjelju 9. siječnja 1905. godine iz svih radničkih četvrti prijestolnice krenulo je oko 140.000 tisuća radnika prema Zimskom dvorcu noseći u povorci crkvene ikone i carske slike te pjevajući državnu himnu „Bože, carja hrani“. Istoga je dana car napustio svoju rezidenciju u Sankt Peterburgu te se povukao u Carsko Selo. Povorku je dočekala vojska, koja je počela pucati na nenaoružane radnike. Doduše, ostalo je i do danas nejasno nisu li pokolj možda izazvali naoružani provokatori, koji su iz krošnje Aleksandrovskog parka počeli pucati na vojnike koji su štitili prilaze Zimskog dvorca (Bunič, 2006: 49). Procjenjuje se da je u toj pucnjavi bilo oko 800 do 1000 ubijenih i ranjenih, a među njima veliki broj djece i slučajnih prolaznika. Uhićenja i zlostavljanja građana dalje su se nastavila do u duboku zimsku noć. „Krvava je nedjelja“ bila dan rođenja Prve ruske revolucije: radnici i građani koji su tog dana miroljubivo išli u povorci prema Zimskom dvorcu vratili su se svojim domovima kao ogorčeni revolucionari. „Meci carskih vojnika, koji su ubili one koji su nosili carske slike u procesiji, probijali su carske slike i ubili našu vjeru u cara“ – stoji u proglašu koji je isti dan sastavio Gapon (cit. prema: Benz, 2004: 152). Taj je događaj izazvao moralno zgražanje nad režimom, kako u Rusiji tako i diljem svijeta. Nikola II. je u svoj dnevnik (bez imalo osjećaja odgovornosti) zapisao tek sljedeće riječi: „Deveti siječnja. Nedjelja. Teški dan! U Peterburgu su se dogodili ozbiljni neredi zbog želje radnika da dođu pred Zimski dvorac. Vojska je morala pucati na raznim mjestima u gradu, bilo je mnogo ubijenih i ranjenih. Gospode, kako je to mučno i teško!“ (cit. prema: Fajfrić, 2008: 506). Nakon ovog događaja Nikola II. je smijenio „popustljivog“ kneza Svjetopolk-Mirskog i za ministra unutarnjih poslova imenovao odlučnog Buligina. U prijestolnici je umjesto civilne uvedena vojna uprava, a diktatorske ovlasti u gradu predane su u ruke generalu Dimitriju Trepovu.

Već u siječnju 1905. godine u svim većim gradovima Carstva izbijaju masovne demonstracije, a po unutrašnjosti Rusije seljaci zauzimaju imanja i pale kuće veleposjednika. Ono što je za vlast bilo najpogubnije je činjenica da je protiv sebe uspjela ujediniti gotovo sve društvene slojeve i političke grupacije u zemlji. I sveučilišni su nastavnici (oko 350 profesora), osudili pokolj radnika, te su u dvorani moskovskog Slobodnog ekonomskog društva potpisali izjavu u kojoj je, između ostalog, stajalo da je „sloboda znanosti nepomirljiva sa suvremenim russkim režimom.“ Intelektualcima su se pridružila mnogobrojna strukovna udruženja (od odvjetnika pa do željezničara) (Miljukov, 1939: 620-621). Pod pritiskom domaće i međunarodne javnosti, kao i zbog sve većih vojnih gubitaka na Dalekom istoku, Nikola II. je prisiljen na popuštanje. Tako je 18. veljače 1905. godine objavljen carev proglašenje u kojemu je stajalo da se vlast namjerava obračunati s pobunjenicima „koji prekidaju veze s prošlošću i

uspostavljaju nove zakone koji su strani Rusiji, koja vodi krvavi rat, ne samo za svoju čast i dostojanstvo, nego i za vladavinu na Tihom oceanu“ te da će se „pristupiti usavršavanju društvenog poretku čim se unište pobunjeničke grupe“ (cit. prema: Živanov, 2002: 435-436). Vladar je, također, izdao i reskript na ime ministra Buligina koji je dobio zadatak da pripremi zakonske prijedloge kojima su se trebale provesti promjene u državnom uređenju zemlje.

Takav proglašenje nije doprinio stabilizaciji političkog režima, već je samo potaknuo daljnje nerede i to pogotovo u Poljskoj, baltičkim zemljama i na Kavkazu. Treba napomenuti da 1905. godina u Rusiji nije predstavljala samo revoluciju radnika, seljaka i radikalnih intelektualaca protiv samodržavlja, već je isto tako predstavljala i revoluciju neruskih naroda protiv politike „rusifikacije“. Caru, nadalje, stižu nove peticije (čak 60.000 tisuća) u kojima građani traže saziv ustavotvorne skupštine, slobodu govora, autonomiju različitih neruskih naroda, decentralizaciju države, podjelu državne zemlje seljacima (Зубов, 2009: 167). Kako bi prisilili vlast na promjene, različite profesionalne skupine (pod vodstvom intelektualaca) se samoorganiziraju i osnivaju svoja udruženja (saveze), pa je tako u mjesecu svibnju 1905. godine vodstvo 14 različitih udruženja osnovalo krovni *Savez svih saveza*, na čijem se čelu našao ugledni povjesničar, publicist i blistavi govornik Pavel Miljukov. Savez se putem proglašenja obratio i građanima te ih je tom prilikom pozvao da „svim sredstvima odmah odstrane razbojničku bandu, koja drži vlast u rukama, da bi se na njezino mjesto postavila ustavotvorna skupština“ (cit. prema: Pokrovski, 1935: 340). Pod vodstvom socijaldemokrata, u velikom je centru ruske tekstilne industrije, gradu Ivanovo-Voznesenskom (u kojem je 72 dana štrajkalo oko 75.000 ljudi) u proljeće 1905. godine osnovan prvi „sovjet (savjet) radničkih deputata“. Sovjet se pretvorio u organ vlasti jer je rješavao sporove između građana, a imao je pod kontrolom i naoružanu radničku miliciju, koja je održavala red u gradu. Slijedeći primjer tog „uzor-sovjeta“, radnici su i u drugim gradovima stvarali sovjete radničkih deputata koji su rukovodili tamošnjim štrajkovima. U svibnju 1905. godine seljaci su organizirali Sveruski seljački savez (najveći utjecaj u ovoj organizaciji imali su eseri), koji je tražio sazivanje ustavotvorne skupštine, besplatnu podjelu državne i crkvene zemlje seljacima te ukidanje staleške hijerarhije (Федоров, 2009: 290). Prosvjedima su se pridružili i vojnici pa je to najviše uplašilo carsku vlast. Pobunjeni mornari crnomorske flote su na jarbolu oklopnačice *Knez Potemkin-Tavričeski* izvjesili crvene zastave i, nakon preuzimanja zapovjedništva nad brodom, pobacali su svoje časnike u more. Prvo su preusmjerili oklopnačicu prema Odesi, a nakon što su ostali bez hrane i vode, morali su se predati rumunjskim vlastima u luci Konstanca (Boffa, 1970: 8-9).

Na Drugom kongresu zemstava, održanom u Moskvi krajem svibnja 1905. godine, usvojena je adresa u kojoj se pozivalo cara da sazove predstavničko tijelo čiji bi članovi bili birani na ravnopravnoj osnovi iz svih društvenih slojeva. Izaslanstvo tog kongresa („revolucionare u bijelim rukavicama“) car je primio 6. lipnja 1905. godine, te je tom prilikom (neočekivano) obećao da će uspostaviti

predstavničko tijelo, koje će mu, poput starinskih staleških skupština, pomagati u upravljanju zemljom (Živanov, 2002: 439). Nikola II. je procijenio kako je obećanje dano predstavnicima zemstava dovoljno za umirivanje liberalnih grupa i da ne treba ići dalje od tog političkog ustupka. Buligin je potom pripremio zakonski prijedlog o uvođenju predstavničkog tijela kojeg je nazvao Duma (ovaj naziv ima dugu tradiciju u ruskoj državno-pravnoj povijesti). Prijedlog je potom detaljno razmatran u Savjetu ministara te konačno upućen caru na uvid. Vladar je u srpnju 1905. godine u Petergofu okupio ministre, visoke dužnosnike dvora i ugledne pravne stručnjake na višednevno vijećanje o Buliginovom nacrtu. Na tom se skupu vodila oštra rasprava između branitelja carskog samodržavlja i političara sklonih umjerjenim političkim promjenama. I dok su prvi gorljivo zastupali očuvanje postojećeg režima, ukazujući vladaru kako i najmanje promjene predstavljaju trasiranje puta k budućem ustavu (što je predstavljalo i najdublje strahove samog cara), drugi su bili za to da se što žurnije uspostavi Duma, kako bi se time umirili i zauzdali revolucionarni pokreti u državi. Car je na kraju prihvatio Buliginov nacrt.

Vladar je tako 6. kolovoza izdao manifest, kojim je obznanio svoju odluku o osnivanju Državne dume te su istog dana objavljena i pravila koja su regulirala postupak izbora u to tijelo. Prema carevoj odluci Duma je trebala biti tek „zakonosavjetodavno“ tijelo čije odluke nisu imale obvezujuću snagu. Ipak „zakonodavne zamisli“, koje su odbačene većinom u Državnoj dumi i Državnom savjetu (koji je do određene mjere bio nadređen Dumi), nisu podnošene na razmatranje vladaru. U nadležnost Dume spadali su svi predmeti koji su zahtjevali da budu proglašeni zakonom, državni proračun (izuzev nekoliko značajnih stavki, među kojima i financiranje oružanih snaga), predračuni ministarstava i izvještaji državne kontrole. Duma uopće nije mogla raspravljati o vanjskoj politici, vojnim pitanjima i o velikom dijelu državnog proračuna. Što se tiče zakonodavne inicijative Dume, bilo je predviđeno da prijedlog novog zakona mora biti podnesen od strane najmanje 30 članova i prihvaćen dvotrećinskom većinom u Dumi. Međutim, ukoliko bi taj prijedlog zakona odbacio ministar u čiju nadležnost njegova materija spada, onda se on morao predati na ekspertizu Državnom savjetu (Ključevski, 1997: 340-341).

Po pitanju izbora za Dumu, predviđen je zamršeni višestupanjski izborni sustav biranja predstavnika po izbornim kurijama (prema modelu kojim su bili birani članovi zemstava od 1864. godine). Inače, prema tom modelu, tri su društvene skupine (zemljoposjednici, građani i seljaci) birale svoje predstavnike na sljedeći način: za prvu skupinu (zemljoposjednike) izborni cenzus bio je različit u različitim oblastima, a ovisio je od površine (od 150 do 800 hektara) i plodnosti zemlje. Svi oni zemljoposjednici koji su imali toliko zemlje glasali su neposredno, a manji su se zemljoposjednici okupljali do određenog cenzusa i birali svog izbornika. Gradske izbornike birala su gradska naselja (mogla su birati i ona naselja s manje od 2.000 stanovnika), a imovinski cenzus je bio čak 15 do 20 puta manji nego za zemljoposjednike, ali i različit za pojedine gradove.

Pravo glasa u gradovima imali su trgovci, tvorničari i obrtnici koji su imali određeni godišnji prihod i vlasnici nekretnina određene vrijednosti. U seoskoj općini svi poglavari kućanstava bili su birači tj. nije se tražio nikakav imovinski cenzus. Seljaci su kroz više stupnjeva dalje birali svoje izbornike za kotarsku izbornu skupštinu (Kurtović, 2005: 259-260). Pravo izbora svojih predstavnika u Dumu tako su do bile tri skupine birača te su u budućoj Dumi te skupine trebale biti predstavljene u sljedećim omjerima: seljaci (43 posto), zemljovlasnici (34 posto), gradski žitelji (23 posto). Ženama, muškarcima mlađim od 25 godina, vojnicima, radnicima, seljacima bezemljašima, studentima te pripadnicima nekih nomadskih naroda uskraćeno je pravo glasa. Međutim, taj izborni model nikada nije bio primijenjen u praksi jer je nakon Oktobarskog manifesta vlada izdala novi izborni zakon. „Buliginskom dumom“ bili su razočarani mnogi carski podanici jer je buduće predstavničko tijelo bilo potpuno isključeno iz odlučivanja o ključnim pitanjima vezanim za upravljanja državom, dok, s druge strane, pravo glasa uopće nisu dobili veliki dijelovi ruskog društva.

U istom mjesecu (kolovozu 1905. godine), prije početka akademске godine, car je (na prijedlog Trepova) neočekivano sveučilištima vratio autonomiju. „Sveopća studentska konferencija“ donijela je odluku da se prekine bojkot nastave i da se studenti vrate na sveučilišta, a s ciljem da se fakultetske ustanove pretvore u mjesta okupljanja demonstranata (Živanov, 2002: 445). U rujnu 1905. godine moskovski su grafičari započeli štrajk. Njima su se pridružili obrtnici, a kada je ubijen jedan radnik na željeznicama, u znak solidarnosti pridružuju im se i željezničari. Do sredine listopada štrajk se stihjski proširio na gotovo sve gradove carstva. Tijekom rujna i listopada u prosvjedima je sudjelovalo oko 2 milijuna ljudi iz svih društvenih slojeva. Početkom listopada prestale su raditi pošte, škole, banke, tvornice, električne centrale, te je kroz nekoliko dana štrajk u potpunosti paralizirao državu. Tijekom tih demonstracija stvoren je i peterburški sovjet radničkih deputata, na čijem se čelu, poslije uhićenja prvog predsjednika, našao mladi i energični revolucionar Lav Bronštajn-Trocki. Sovjet je uputio poziv radnicima da ustraju u štrajku kako bi prisilili vlast na uvođenje osmosatnog radnog dana.

Neredi su se rasplamsali diljem Rusije, i to je natjeralo preplašenu carsku dinastiju da poduzme hitne mjere. U tom je trenutku (listopad 1905. godine) trebalo pronaći pravu osobu, koja bi imala dovoljno državničkog iskustva i mudrosti da ponese golemi teret i ujedno sačuva carevu moć i ugled. Po nagovoru velikog kneza Nikole, car je ovu ulogu povjerio grofu Viteu. Dotadašnji život i karijera ovog političara bili su neobičan spoj različitih životnih iskustava. U ranom djetinjstvu mu je otac (inače dalekog nizozemskog porijekla) prenio poštovanje prema „germanskoj učinkovitosti i redu“, a majka (nasljednica stare ruske aristokratske loze) mu je usadila „duboku i tajnovitu odanost prema pravoslavlju i autokraciji“. Ovome možemo pribrojiti i mladenačko iskustvo školovanja i rada u „najkapitalističkijem gradu Rusije“ – Odesi. U zrelim godinama Vite je postao direktor najuspješnije privatne ruske

željeznice, a zahvaljujući svojim sposobnosti postao je u kolovozu 1892. godine ministar financija. U narednih je deset godina kao svojevrsni „financijski diktator“ vodio izgradnju Transsibirske željeznice te je postavio temeljne smjernice ruskog gospodarskog razvoja i industrijalizacije. U ljeto 1903. godine smijenjen je s mjesta ministra financija i postavljen na čelo Komiteta ministara. Tu je osmislio osnovna načela agrarne politike, koja je poslije u svojoj reformatorskoj djelatnosti dalje razradio Stolipin. Vladarevo je povjerenje Vite ponovo zadobio nakon uspješnih mirovnih pregovora s Japancima u Portsmouthu (von Laue, 1958: 25-27). Vite je bio svjestan da osim korjenitih reformi ne postoji niti jedna druga mogućnost postavljanja brane revolucionarnoj stihiji koja je prijetila da uništi same temelje monarhijske vlasti u Rusiji. On je izradio svoj politički program u kojem je pobrojao mjere koje se moraju neodložno provesti: dokidanje svih staleških i nacionalno-vjerskih neravnopravnosti, proširenje biračkog prava i uspostavljanje nadzora narodnog predstavništva nad radom tijela izvršne vlasti. Predlagao je da se Dumi predaju zakonodavna ovlaštenja, da se u Državnom savjetu osigura sudjelovanje „izabralih elemenata“ i da se Savjet ministara preuredi u pravu vladu (Зубов, 2009:174). Car se kolebao oko toga treba li prihvati Viteov program reformi. Tek kada je veliki knez Nikola izjavio da će se ubiti pred njegovim očima ukoliko ne dopusti promjene, car je popustio te je, napisljeku, 17. listopada 1905. godine izdao Manifest o usavršavanju državnog poretku (tzv. *Oktobarski manifest*), koji je sastavio Vite:

„Božjom milošću, Mi, Nikola II., Imperator i samodržac Sveruski, Car Poljski, Veliki knez Finski, itd...

Objavljujem svim našim vjernim podanicima:

Pomutnja i uznemirenost u prijestolnicama i u mnogim gradovima Naše Imperije je s velikom i teškom tugom ispunila srce Naše. Dobrobit Ruskog Gospodara neodvojiva je od narodne dobrobiti, a narodna žalost, Njegova je žalost. Od danas izniknulih uznemirenosti može se pojavitи duboko narodno neraspoloženje i opasnost za cjelovitost i jedinstvo Države Naše. Veliki zavjet Carskog služenja Nam nalaže da svim silama razuma i vlasti Naše težimo prema što skorijem završetku za Državu toliko opasne pomutnje. Naložili smo podređenim vlastima donošenje mjera uklanjanja neposrednih posljedica nereda i nasilja, u cilju zaštite mirnih ljudi, koji teže prema spokojnom ispunjenju svojih dugova. Mi, kako bi što uspješnije oživotvorili mjere za umirenje državnog života, priznali smo neophodnim objediniti djelatnost vlade. Vladi povjeravamo obvezu ispunjenja Naše čvrste volje:

1. Darovati stanovništvu **čvrste osnove građanskih sloboda** na načelima stvarno vrijedeće neprikosnovenosti ličnosti, slobode savjesti, riječi, okupljanja i osnivanja saveza.
2. Bez prekidanja planiranih izbora u Državnu dumu i u skladu s ograničenim mogućnostima radi kratkoće roka do saziva Dume, u nju odmah **uključiti klase**

stanovništva koje su trenutno sasvim lišene izbornih prava, omogućavajući time novom zakonskom poretku daljnji razvoj načela općeg izbornog prava.

3. Kao čvrsto pravilo utvrditi da **niti jedan zakon ne može postati važeći bez odobrenja Državne dume** i da izabrani predstavnici naroda imaju **mogućnost stvarnog nadzora nad zakonitošću djelovanja vlade** koju smo imenovali.

Pozivam sve vjerne sinove Rusije da ispune svoj dug prema Domovini i da doprinesu prekidu ove nečuvene pomutnje i zajedno s Nama napregnu svu snagu k uspostavljanju tišine i mira u rodnoj zemlji.“ (cit. prema: Ромашов, 2010: 24-25).

Taj je dokument odmah nakon izdavanja podijelio pravne stručnjake carske Rusije. Prema jednom gledištu, bilo je to tek očitovanje namjera vlasti, a u dokumentu proglašena načela trebalo je tek pretočiti u konkretnе zakone. Vodeći ustavno-pravni autoritet tog razdoblja profesor Lazarevski dao je sljedeću ocjenu: „Manifest od 17. oktobra 1905. godine nije nikoga zadovoljio i umirio, on nije ništa stvarno dao, jedino je obećao...položio je tek na sve državne organe obavezu djelovanja u novom duhu, pripremanja i provođenja reforme“ (cit. prema: Мулукәев, 2009: 270). Druga grupa ruskih pravnih stručnjaka u Manifestu je vidjela pravni akt, uspostavljeni ustav, zahvaljujući kojemu je, prema Struveu, „rođena ruska sloboda i sazdan ruski građanin“ i koji je postao „čvrsti ugaoni kamen novog državnog ustrojstva Rusije“ (cit. prema: Стешенко и Шамба, 2010: 618). Prevladalo je mišljenje kako je Manifest ipak dokument s ustavno-pravnim značenjem. U njemu je bilo sadržano jedno od osnovnih načela ustavne države (tj. da niti jedan zakon ne može biti donesen bez suglasnosti narodnog predstavništva), a razgraničenjem između zakonodavne i izvršne vlasti ostvareno je načelo podjele vlasti. I sam Nikola II. u pismu svojoj majci napominje: „...pružiti građanska prava stanovništvu: sloboda riječi, skupova, udruživanja i neprikosnovenost ličnosti; osim toga obveza da svaki načrt zakona prođe kroz Državnu dumu - u biti to i jest ustav. Mi smo ga razmatrali dva dana i, na kraju krajeva, pomolivši se, ja sam ga potpisao...“ (cit. prema: Živanov, 2002: 452). Međutim, taj je dokument i kao akt ustavno-pravnog karaktera imao neke originalne crte pa je tako u njemu izostalo spominjanje jedne bitne demokratske tekovine kao što je jednakost građana pred zakonom. Druga originalna crta Manifesta je njegov oktroirani karakter, tj. dokument je podaren (zapravo iznuđen) od strane vladara u ozračju jedne silovite općedruštvene pobune u listopadu 1905. godine (Мулукәев, 2009: 271).

Od Oktobarskog manifesta do Osnovnih državnih zakona

Vijest o Manifestu nije dočekana, kako je Nikola II. očekivao, s izljevima kolektivnog oduševljenja i zahvalnosti vladaru. Tako se, dan nakon donošenja Manifesta, na protestnom mitingu ispred zgrade peterburškog sveučilišta okupila gomila nezadovoljnika. Govornici su pozivali narod na nastavak borbe protiv „protunarodnog režima“. Jedan od govornika bio je i Lav Trocki. On je držao tekst Manifesta i objasnjavao okupljenima: „To je najobičniji list papira i ovdje je on u mojoj ruci. Danas su slobodu dali, a sutra će je oduzeti i pokidati na komadiće, kao što i ja kidam tu papirnatu slobodu pred vašim očima!“ (cit. prema: Савина, 2009: 432). Protiv Manifesta su masovno prosvjedovale i pristaše carskog samodržavlja, a meta njihovih napada su opet (očekivano) bili Židovi i njihova imovina. Između svih ovih različitih političkih grupa došlo je i do oružanih sukoba u kojima je živote izgubilo oko 3.000 ljudi, a oko 10.000 bilo je ranjeno. Masovni prosvjedi nastavljeni su u Finskoj, Poljskoj i u baltičkim zemljama. Poljaci su tražili autonomiju, a Finci zahtijevali da im se vrati ukinuta autonomija i ustav. Na kraju je Finskoj vraćena autonomija, a u Poljskoj je proglašeno izvanredno stanje.

Carskim ukazom od 19. listopada 1905. godine Savjet ministara pretvoren je u jedinstvenu vladu i uveden je položaj predsjednika Savjeta ministara. Na to je mjesto imenovan Vite, koji je tako postao prvi premijer u ruskoj povijesti. Vitea je čekao težak posao. Trebao je provesti reforme bez iskrene podrške i povjerenja dvora i to u državi koja je bila zahvaćena revolucionarnim kaosom i izložena prijetećoj finansijskoj katastrofi. Viteova je vlada kroz nekoliko mjeseci svog postojanja zaslužna za donošenje cijelog niza važnih zakona i mjera kojima su se operacionalizirala vladareva obećanja dana u Oktobarskom manifestu. Pored niza propisa koji su se odnosili na organizaciju, način popunjavanja i ovlasti narodnog predstavništva treba spomenuti i one propise kojima su se uvodile pojedina građanska prava i slobode. Tako je vlada 24. studenog 1905. godine donijela „Privremena pravila o tisku“, kojima je ukinuta cenzura i pravo tijela državne uprave da izriču kazne novinarima i urednicima dnevnih listova i časopisa. Početkom ožujka 1906. godine vlada je donijela „Privremena pravila o društvima i savezima“ te „Privremena pravila o javnim skupovima“. Prema prvim pravilima društva su se mogla osnovati bez prethodnog dopuštenja tijela državne vlasti. Međutim, ta su tijela mogla odbiti njihovu registraciju ukoliko su ocijenila da su ciljevi društva protuzakoniti. Društva, koja se u svojoj djelatnosti nisu pridržavala utvrđenog statuta, mogla su biti i zabranjena. Prema drugim pravilima, javni su se skupovi mogli odvijati jedino pod nadzorom policije. Organizatori skupa bili su dužni, najkasnije tri dana prije održavanja skupa načelniku lokalne policije, predati program i popis govornika. Načelnik je mogao na svaki javni skup poslati jednog policijskog službenika koji je imao pravo prekinuti skup ukoliko se na njemu „otvoreno odmaklo od predviđenog predmeta ili je on dobio karakter koji ugrožava javni

mir i sigurnost“ (cit. prema: Пушкарев, 2001: 373). Donošenjem tih propisa stvorene su formalno-pravne pretpostavke za zakonito djelovanje političkih stranaka, sindikata i drugih oblika političkog, društvenog i profesionalnog organiziranja. Ipak, najznačajniji problem s kojim se vlada suočila i koji je pokušala razriješiti bio je agrarni problem. Kada je vlada izradila zakonski prijedlog koji je predviđao prisilno otuđenje onog dijela zemljoposjedničke zemlje koju su seljaci sami zaplijenili, većina zemljoposjednika mu se suprotstavila, te se zbog toga moralno odustati od tog prijedloga. Zbog odustajanja od tog zakona vlada se ozbiljno zamjerila seljacima. Na Drugom kongresu Sveruskog seljačkog saveza (studenzi 1905. godine) donesena je rezolucija u kojoj su seljaci pozvali vladu da im što brže podijeli veleposjedničku, crkvenu i državnu zemlju jer se „čaša seljačkog strpljenja prelila“ (cit. prema: Živanov, 2002: 459). Zbog sve veće plime seljačkih buna i paleži veleposjeda vlada je ipak morala napraviti određene ustupke seljacima pa je tako snizila iznos uplate za otkup zemlje. Ove otkupnine su nakon skoro pola stoljeća (1907. godine) bile potpuno ukinute.

Viteova vlada ipak nije uspjela zauzdati revolucionarnu lavinu, pa tako u prosincu 1905. godine u moskovskim radničkim predgrađima, pod vodstvom boljševika, izbija oružani ustank („krvlu zalivena Presnja“) (Boffa, 1970: 17-18). Za vrijeme trajanja tog ustanka, vlada je 11. prosinca 1905. godine izdala novi izborni zakon za Državnu dumu. Za razliku od Buliginovog rješenja, ovaj je zakon osigurao šire biračko pravo, zadržavajući ipak određeni imovinski cenzus i izborna ograničenja prema mjestu boravka glasača. Poslanici su putem posrednih izbora trebali biti birani na mandat od pet godina. Predviđene su četiri izborne kurije: zemljoposjednička, seljačka, građanska i radnička. Dumski poslanici su se tako trebali birati na gubernijskim izbornim skupštinama sastavljenim od izbornika s kotarske skupštine zemljoposjednika (koju čine krupni zemljoposjednici i opunomoćenici malih zemljoposjednika), potom gradskih izbornika, koji su morali ispunjavati određeni imovinski cenzus, te radničkih i seljačkih izbornika. Seljaci su najprije u seoskim općinama trebali izabirati opunomoćenike, koji su zajedno s opunomoćenicima iz drugih općina kotara izabirali opunomoćenike koji su se trebali sastati na okružnom zboru, a potom izabrati seljačke izbornike za izbornu skupštinu gubernije. U tako izabranoj izbornoj skupštini najprije su seljački izbornici trebali izabrati jednog dumskog poslanika, a nakon toga je cijela izborna skupština trebala izabrati (razmjerno broju stanovnika gubernije) ostale dumske poslanike iz gubernije. Izborni je zakon različito određivao izbor poslanika u različitim dijelovima države; drugačije su trebali biti birani poslanici iz gubernija u europskom dijelu Rusije (51 gubernija), a drugačije u Poljskoj, Sibiru i na Dalekom istoku, te na Kavkazu i u Srednjoj Aziji. Tako je u Prvoj (a i Drugoj) dumi 79 posto mjesta (414) prepušteno stanovništvu europske Rusije (koja je činila 75 posto stanovništva), 7,1 posto mjesta (37) dano je Poljskoj (7,5 posto stanovništva u cjelokupnom Carstvu), 5,5 posto (29) za Kavkaz (6,7 posto stanovništva u

cjelokupnom carstvu), 4 posto (21) za Sibir i Daleki istok (4,6 posto stanovništva u cjelokupnom carstvu) i 4,4 posto (23) za Kazahstan i Srednju Aziju (6,2 posto stanovništva u cjelokupnom carstvu) (Tsiunchuk, 2007: 371). Drugačiji je izborni sustav vrijedio u velikim gradovima (25 gradova), u kojima je bilo birano 28 poslanika. To su bili sljedeći gradovi: Sankt Peterburg, Moskva, Astrahan, Baku, Varšava, Vilnius, Voronjež, Jekaterinoslav, Irkutsk, Kazanj, Kijev, Kišinjev, Kursk, Łodź, Nižnji Novgorod, Odesa, Orel, Riga, Rostov na Donu, Nahicivan, Samara, Saratov, Taškent, Tbilisi te Jaroslav. Ovakav „nepravedan i zamršen izborni sustav“ imao je za cilj omogućiti vlastodršcima da izaberu što veći broj poslanika iz redova zemljoposjednika i seljaka, tj. onih društvenih slojeva koji su im izgledali kao siguran oslonac režimu i na čiju su podršku računali u budućim političkim zapletima (Kurtović, 2005: 275-276).

Strahujući da Državna duma ne postane samostalno zakonodavno tijelo car je 20. veljače 1906. godine izdao dvije uredbe. Prvom od tih uredbi nanovo je utemeljena Državna duma i u tom je dokumentu vrlo detaljno razrađeno njezino ustrojstvo, način rada i ovlasti. Prema toj uredbi određeno je da se „Državna duma sastoji od članova koje stanovnici Ruske Imperije biraju na rok od pet godina sukladno pravilima navedenima u Odluci o izborima za Državni dumu“ (čl. 2.). Duma je mogla biti raspuštena carevim rješenjem i prije isteka petogodišnjeg mandata njezinih članova, ali su istim rješenjem trebali biti raspisani novi izbori i određen datum okupljanja novog saziva Dume. Vladar je, također, svojim rješenjem određivao i vrijeme zasjedanja Državne dume i vrijeme prekida između zasjedanja. U nadležnost Državne dume, prema članku 31. uredbe, spadala je sljedeća materija: predmeti koji zahtijevaju donošenje zakona, kao i njihove izmjene, dopune, obustavljanje važenja i ukidanje; pregled državnih prihoda i rashoda, zajedno s finansijskim planovima ministarstava i glavnih odjela, kao i novčani transferi iz proračuna koji nisu predviđeni pregledom prihoda i rashoda; izvještaj Državne revizije o izvršenju državnog proračuna; predmeti koji uključuju otuđenje dijela državnih prihoda ili imovine za koje je potrebna suglasnost cara te predmeti koji se tiču gradnje željezničkih pruga za račun državnog proračuna; osnivanja dioničkih društava radi kojih se traži izuzeće od postojećih zakona (Титов, 2010: 261). Iako su članovi Dume dobili pravo postavljati pitanja ministrima i načelnicima pojedinih odjela, ovi su im mogli uskratiti odgovor pozvajući se na službenu tajnu (što su obično i radili). Uredbom je uveden i institut poslaničkog imuniteta te novčana naknada (prilično visoka) za rad poslanika.

Drugom uredbom preuređen je Državni savjet. Državni savjet, osnovan početkom 19. stoljeća kao savjetodavno tijelo, u svojim je ovlastima gotovo izjednačen s Državnom dumom. Tako je Državni savjet postao svojevrsni gornji dom parlamenta, a njegova je uloga trebala biti u tome da bude protuteža Državnoj dumi. Polovicu njegovih članova (98) svake je godine iznova imenovao vladar, a između imenovanih članova car je svake godine naznačivao i

predsjednika Državnog savjeta. Druga se polovica članstva sastojala od predstavnika različitih društvenih slojeva i korporacija: 34 člana birale su gubernijske samoupravne skupštine (zemstva), 22 člana skupovi zemljoposjednika gubernija, 18 članova plemstvo, 6 članova pravoslavno svećenstvo, 6 članova Akademija znanosti te sveučilišta, 12 članova trgovačke i industrijske komore. Uredbom je predviđeno da mandat izabranih članova Državnog savjeta traje devet godina, s tim da se trećina izabranih članova ovog tijela izmjenjivala svake treće godine. Ista osoba nije mogla istovremeno biti član Državnog savjeta i Državne dume. Za članstvo u Državnom savjetu bilo je nužno imati navršenih 40 godina starosti, zadovoljavati određeni imovinski i obrazovni cenzus (srednje ili visoko obrazovanje) ili imati profesionalno iskustvo u državnoj birokraciji (Пушкирев, 2001: 377). Zbog svih tih osobina profesor Ključevski je Državni savjet, s punim pravom, okarakterizirao kao „birokratsko-klasnu ustanovu (s izuzetkom predstavnika Akademije i sveučilišta) i ne bez plutokratske nijanse“ (cit. prema: Ključevski, 1997: 346). U postotku su najveći dio članova Državnog savjeta činili pripadnici plemstva pa je tako on tijekom svog postojanja zadržao aristokratski karakter. U Državnom savjetu nisu postojali stranački klubovi, već su djelovale grupe s izgrađenim političkim svjetonazorom. Najbrojnija je bila Grupa desnice, koja je okupljala veleposjednike, a potom je slijedila Grupa centra u koju su ulazili predstavnici poslovnog svijeta. Akademska je grupa (sveučilišni profesori i znanstvenici) bila malobrojna (iako vrlo aktivna), a zalagala se za društvene reforme pa je nju javnost doživljavala kao ljevicu u Državnom savjetu. Dio članova Državnog savjeta je bio „izvanstranački“, tj. nije pripadao niti jednoj od navedenih grupa (Семенникова, 2009: 381). Nakon donošenja uredbi od 20. veljače 1906. car je objavio da će se izbori za Državnu dumu održati tijekom ožujka i travnja te da će se Državna duma konačno sastati 27. travnja 1906. godine.

U ožujku 1906. godine donesena su i posebna pravila o proračunskim pravima Dume. Prema ovim pravilima prijedlog proračuna se predavao Državnoj dumi i Državnom savjetu početkom rujna i trebao je biti potvrđen do početka prosinca. Ako do tada proračun ne bi bio potvrđen, koristio bi se iznos iz prethodne godine, čije su se dvanaestine dodijelile svakom odjelu za svaki mjesec u godini. Tako je u slučaju da parlament ne odobri proračun, vlada mogla mirno dočekati sljedeću finansijsku godinu. Treba napomenuti da je prema ovim pravilima oko 60 posto proračunskih rashoda potpuno izmicalo nadzoru Državne dume (Демин, 1996:59).

Nakon svega, vlada je pristupila donošenju temeljnog zakonskog akta koji je trebao urediti podjelu ovlaštenja između vladara i domova parlamenta (Državne dume i Državnog savjeta). Jedan od glavnih zahtjeva koji je trebalo ugraditi prilikom donošenja toga akta bilo je očuvanje većine dotadašnjih vladarevih prerogativa. Tako su 23. travnja 1906. godine doneseni novi „Osnovni državni zakoni Ruske Imperije“, kojima su vladaru dodijeljena gotovo neograničena ovlaštenja, dok je, s druge strane, predstavničkom tijelu ostavljen

vrlo uzak krug nadležnosti. Osnovni zakoni su objavljeni isti dan kada je Prva duma započela s radom (27. travnja 1906. godine). Vladajući su se krugovi, čini se, odlučili na ovakav potez i zbog straha da novo predstavničko tijelo „ne posegne za ustavotvornom vlašću“ (cit. prema: Kurtović, 2005: 277).

Termin „osnovni zakoni“ nije predstavljao novost u ruskom zakonodavstvu. U sastavu *Zbirke zakona* (koju je priredio „ruski Portalis“ Mihajlo Speranski) počevši od njezina prvog izdanja iz 1832. godine, bio je odjeljak (tom I., dio I.) koji je nosio taj naziv. Ti su Osnovni zakoni regulirali nekoliko temeljnih pitanja ruskog državnog ustrojstva, no po svojoj se pravnoj snazi nisu razlikovali od ostalih zakona (Смирнов, 2010: 150). Možemo, dakle, razlikovati staru i novu redakciju Osnovnih zakona. Nova redakcija (Osnovni zakoni od 23. travnja 1906. godine) se sastojala od uvoda (čl. 1.-3.) i 11 glava: „O prirodi vrhovne samodržavne vlasti“ (čl. 4.-24.); „O redu nasljeđivanja prijestolja“ (čl. 25.-39.); „O punoljetnosti Gospodara Imperatora i o namjesništvu“ (čl. 40.-52.); „O stupanju na prijestolje i podaničkoj prisezi“ (čl. 53.-56.); „O posvećenoj krunidbi i miropomazanju“ (čl. 57.-58.); „O tituli Njegovog Imperatorskog Veličanstva i o Državnom grbu“ (čl. 59.-61.); O vjeri (čl. 62.-68.); „O pravima i obvezama ruskih podanika“ (čl. 69.-83.); „O zakonima“ (čl. 84.-97.); „O Državnom savjetu i Državnoj dumci i načinima njihova djelovanja“ (čl. 98.-119.) te „O Savjetu ministara, ministrima i državnim tajnicima“ (čl. 120.-124.) (Ромашов, 2010: 26-59). Nužno je napomenuti kako su članci 25. do 68. nove redakcije Osnovnih zakona preuzeti iz stare redakcije. U redakciji Osnovnih zakona iz 1832. godine u članku 1. je stajalo: „Ruski Imperator je samodržavni i neograničeni vladar“, a u redakciji iz 1906. godine ta je odredba izražena na nešto gipkiji način: „Imperatoru Sveruskom pripada vrhovna samodržavna vlast“ (čl. 4.). Tako je iz teksta Osnovnih zakona isključen termin „neograničeni vladar“, ali je očuvan drugi - „samodržavna vlast“, iako oba ova pojma možemo smatrati gotovo istovjetnim (Пашенцев, 2010: 197). Osnovni zakoni od 23. travnja 1906. godine po svojoj su se pravnoj snazi ipak razlikovali od ostalih zakona. Naime, za razliku od ostalih zakona, pravo na pokretanje postupka izmjene Osnovnih zakona pripadalo je, prema članku 107. Osnovnih zakona, isključivo vladaru.

Donošenjem Osnovnih zakona (jedne vrste oktroiranog ustava) Rusko je carstvo u proljeće 1906. godine pretvoreno u ustavnu monarhiju, u kojoj se zakonodavna vlast vrši uz suglasnost narodnog predstavništva. To je načelo bilo izraženo u članku 7. („Gospodar Imperator ostvaruje zakonodavnu vlast zajedno s Državnim savjetom i Državnom dumom.“) i članku 86. Osnovnih zakona („Niti jedan novi zakon ne može biti izglasан bez odobrenja Državnog savjeta i Državne dume te ne može stupiti na snagu bez potpisa Gospodara Imperatora.“) (Смирнов, 2010: 152). Zakonima su se tako počeli priznavati samo oni pravni akti koji su bili stvorenii zajedničkim djelovanjem triju različitih institucionalnih čimbenika: vladara, Državnog savjeta i Državne dume. Prema članku 113. Osnovnih zakona, zakonske prijedloge, nakon što su odobreni od oba doma parlamenta, predsjednik

Državnog savjeta prosljeđuje na potvrdu vladaru, i tek nakon te potvrde oni dobivaju zakonsku snagu.

Izvršna vlast, prema Osnovnim zakonima, u cijelosti pripada vladaru: „Pravo vladanja u potpunosti pripada Gospodaru Imperatoru na području čitave Ruske države“ (čl. 10.). Vladarske prerogative ostale su gotovo nepromijenjene u sljedećim područjima: vanjski poslovi i određivanje smjera međunarodne politike (čl. 12.), objava rata i zaključenje mira (čl. 13.), vrhovno zapovijedanje nad svim kopnenim i pomorskim oružanim snagama (čl. 14.), objava izvanrednog stanja (čl. 15.), imenovanje i razrješavanje državnih dužnosnika (premijera, ministara i načelnika odjela) (čl. 17.). Vlada je bila isključivo odgovorna caru, što je značilo da parlament nije mogao djelotvorno nadzirati vladu i državnu upravu u njihovom radu. Također je u vladarske prerogative, prema **članku 87. Osnovnih zakona**, pripadalo i pravo donošenja privremenih zakona. Sukladno tom članku, u slučaju izvanrednih okolnosti, a za vrijeme prekida rada narodnog predstavništva, vlada je imala pravo predložiti vladaru donošenje uredbi sa zakonskom snagom. No, predviđena su i značajna ograničenja tog prava, pa tako te uredbe nisu smjele unositi izmjene u Osnovne zakone niti mijenjati pravni položaj Državnog savjeta i Državne dume (niti izborna pravila za domove parlamenta), a članovi vlade bili su dužni u roku od dva mjeseca od ponovnog početka rada Dume te uredbe podnijeti u obliku zakonskih prijedloga. U slučaju nepodnošenja uredbi Dumi ili odbijanja domova da ih prihvati u obliku zakonskih prijedloga, one, sukladno članku 87. Osnovnih zakona, automatski gube svoju pravnu snagu. Ovaj se članak, uz članak 105. Osnovnih zakona (koji je predviđao da vladar svojom odlukom može raspustiti Dumu i prije isteka petogodišnjeg roka, ali se istom odlukom moraju odrediti novi izbori i vrijeme saziva novog parlamenta) pokazao gotovo sudbonosnim u dalnjem razvoju odnosa između carske vlasti i parlamenta. Tako je članak 87. Osnovnih zakona postao pravni temelj za izvanredno zakonodavstvo. Treba napomenuti da ovakvo izvanredno zakonodavstvo nije bilo samo ruska osobitost: prema članku 14. austrijskog Zakona o carevinskom predstavništvu, car je imao (u praksi često korišteno) pravo izdavati privremene zakone između sjednica Carevinskog vijeća (Gurvič, 1951: 369).

Nužno je istaknuti činjenicu da su Osnovni zakoni predstavljali golem iskorak na polju građanskih prava. Tako su se u glavi „O pravima i obvezama ruskih podanika“ formalno priznati: načelo zakonitosti u kaznenim predmetima (čl. 72.), nepovredivost doma (čl. 75.), sloboda kretanja i izbora zanimanja (čl. 76.), sigurnost vlasništva (čl. 77.), sloboda mirnog okupljanja (čl. 77.) i osnivanja društava i saveza (čl. 80.), potom sloboda govora i tiska (čl. 79.) i, napokon, sloboda vjeroispovijesti (čl. 81.). Obveze ruskih podanika bile su: „zaštita prijestolja i domovine“ (čl. 70.) te plaćanje poreza i carina (čl. 71.) (Ромашов, 2010: 37-38).

Osnovnim zakonima od 23. travnja 1906. godine, mnogim je neruskim narodima (izuzev Finaca), ukinut onaj stupanj autonomije koji su do tada imali.

Rusko carstvo je tako i pravno preoblikovano u moderni „teritorijalni imperij“. „Teritorijalnim imperijima“ nazivamo takve mnogonacionalne države kod kojih ovisna područja nisu odvojena od metropole ni prostorno ni pravno. Na cjelokupnom teritoriju takve države na snazi su zajednički pravni propisi, koje donosi predstavničko tijelo u kojem sjede predstavnici svog stanovništva carstva (dakle i njegovih različitih naroda). Ovaj pojам stoji nasuprot pojmu „kolonijalnog imperija“, gdje metropola donosi pravne propise i za prekomorske teritorije (kolonije), a da stanovništvo tih kolonija nema mogućnost formalno-pravnog utjecaja na donošenje tih propisa (Зубов, 2009: 249).

Potpisivanja Oktobarskog manifesta (karikaturist prikazuje Nikolu II. i grofa Sergeja Vitea) (izvor: Михаил Куценогий: *Документальная хроника 1905 года*, „ПАПИРУС“, Санкт-Петербург, 2009., stražnja naslovna strana)

Političke stranke carske Rusije

Osobitosti ruskog višestranačja

Početkom 20. stoljeća u Rusiji je bilo osnovano više od 150 političkih stranaka različitog profila – od onih koje su djelovale na razini cijele države pa do onih koje su djelovale u određenoj regiji Carstva. Uvjeti za legalizaciju njihova djelovanja počeli su se ostvarivati izdavanjem Oktobarskog manifesta i donošenjem propisa koji su razrađivali njegove odredbe. Međutim, legalizacija mnogih političkih stranaka u praksi je bila popraćena brojnim poteškoćama pa je tako nastala neobična pravna situacija da čak i stranke koje su imale velike poslaničke grupe u Dumi (npr. kadeti) nisu uspjеле ishoditi od organa uprave dozvolu za registraciju. Tako je djelovanje ove stranke umjerene opozicije zapravo ostalo polulegalno, dok je djelovanje nekih stranaka radikalne opozicije (npr. eseri i socijaldemokrati) i dalje bilo nelegalno (Živanov, 2007:109). Razvoju stranaka liberalne orientacije pogodovalе su izborne kampanje za Državnu dumu, a razvoju stranaka socijalističke orientacije revolucionarni potresi u društvu. Za masovnu mobilizaciju pristaša konzervativnih političkih stranaka, paradoksalno, najzaslužnija su također bila revolucionarna zbivanja 1905. godine.

Proces oblikovanja ruskog višestranačja imao je neke osobitosti koje su ga bitno razlikovale od istovjetnog procesa u državama Zapadne i Srednje Europe ili Sjeverne Amerike. Prva je osobitost bila u tome da su se političke stranke u Rusiji pojavile znatno kasnije nego u spomenutim dijelovima svijeta, a druga je osobitost bila u tome da je redoslijed osnivanja stranaka u Rusiji, prema njihovom ideološkom profilu, bio obrnut od redoslijeda osnivanja stranaka u drugim državama. Za razliku od Zapadne Europe, u kojoj su se prvo pojavile konzervativne, a potom liberalne i tek naposljeku socijalističke stranke, u Rusiji su prvo bile osnovane socijalističke, potom liberalne i na kraju konzervativne stranke. Treća je osobitost bila u tome da su organizatori i vođe tih stranaka obično regrutirani iz redova jednog „specifično ruskog društvenog sloja“-inteligencije (Мулукаев, 2009: 260).

Prve političke stranke u Rusiji osnovane su u pograničnim područjima Carstva i djelovale su kao nelegalne i konspirativne organizacije. To su bile nacionalne stranke socijalističke orientacije: armenske stranke Hunčak („Zvono“) i Dašnakcijon („Savez“) (1887. i 1890. godine), Socijaldemokracija Kraljevstva Poljskog (1893. godine) te Sveopći židovski savez – Bund (1897. godine). Potom su slijedile „sveruske“ socijalističke stranke: Socijaldemokratska radnička stranka Rusije (1898.-1903.godine) te Socijalistička revolucionarna stranka (1901.-1902. godine). Nakon donošenja Oktobarskog manifesta osnivaju se krajem 1905. godine dvije najznačajnije političke stranke liberalne orijentacije: Konstitucionalno-demokratska stranka i Savez 17. oktobra. U to isto vrijeme osnivaju se i najznačajnije tradicionalističko-monarhističke stranke:

Savez ruskih ljudi, Ruska monarhistička stranka i Savez ruskog naroda iz koje će se 1908. godine izdvojiti stranka Ruski narodni savez imena Mihajla Arhanđela (Антонова: 2005: 23).

Često možemo naići na različite (mada slične) klasifikacije ovih brojnih političkih stranaka. Tako se primjerice sve političke stranke mogu svrstati u tri grupe: revolucionarno-demokratske (socijaldemokratske i neonarodnjačke), liberalno-opozicijske (u osnovnom stranke ruskog i nacionalnog građanstva, a također i liberalne inteligencije) i konzervativno-obranaške stranke (desne građansko-veleposjedničke i klerikalno-monarhističke, crnostotinaške) (cit. prema: Федоров, 2009: 300); ili četiri grupe: monarhističke grupacije, stranke i udruženja, stranke građanskog konstitucionalizma, stranke demokratskog konstitucionalizma i socijalističke stranke (cit. prema: Живанов, 2007: 165-167) ili pet grupa: konzervativci (koji zastupaju očuvanje samodržavnog ustrojstva), konzervativni liberali „oktobrističkog“ tipa, liberalni ili konstitucionalni demokrati, neonarodnjaci i socijaldemokrati (cit. prema: Мулукаев, 2009: 261).

Ipak, cijeli ovaj stranački spektar možemo do krajnje granice pojednostaviti na ljevicu, centar i desnicu, tj. na tri ideološka bloka: socijalističke, liberalne i tradicionalističko-monarhističke stranke. Redoslijed navođenja svakog od ovih stranačkih blokova u dalnjem tekstu isključivo je vezan uz kronološki kriterij. Odabir stranaka je, osim prema njihovim raznovrsnim programskim ciljevima, kod jednih bio uvjetovan nezaobilaznom ulogom koje su pojedine od njih odigrale u odnosima između Državne dume i carske vlasti (kadeti i oktobristi), dok je kod drugih presudilo golemo značenje koje su te stranke ostvarile u razdoblju Prve ruske revolucije, ali i u razdoblju koje je neposredno slijedilo nakon pada Ruskog carstva (eseri i socijaldemokrati). Savez ruskog naroda (i cijeli crnostotinaški pokret) izazivaju pažnju kao ruski kuriozitet, iako je njihova praksa („revolucionari s desna“) najavljavala neke političke pokrete koji su bitno obilježili prvu polovicu 20. stoljeća u Europi. Čak je i Lenjin kod ovih stranaka uočio jednu zanimljivu posebnost: „U našem crnostotinaštvu postoji jedna izvanredno važna crta, kojoj se nije posvetilo dovoljno pažnje. To je najgrublji prostački, ali i najdublji seljački demokratizam“ (cit. prema: Рыбас, 2009: 115).

Socijalističke stranke

Socijalističkoj grupi pripadale su stranke koje su se opredijelile za nasilno revolucionarno rušenje cijelokupnog političkog i društveno-ekonomskog sustava tadašnjeg Ruskog carstva. Cilj im je bio i ukidanje privatnog vlasništva i uspostavljanje (u daljoj budućnosti) nekog oblika socijalističkog društvenog uređenja. Tom tipu stranaka pripadale su Socijalistička revolucionarna stranka i Socijaldemokratska radnička stranka Rusije. Dok je prva stranka izrasla iz narodnjačke tradicije koja je propovijedala metode individualnog terora u cilju obaranja režima, druga se stranka prvenstveno oslanjala na marksističku ideološku matricu o društvenom napretku kroz smjenu društveno-ekonomskih formacija i borbu antagonističkih klasa.

Socijalistička revolucionarna stranka (eseri)

Osnutak Socijalističke revolucionarne stranke (P.S.R.) bio je dug i složen proces. Njezino se osnivanje odvijalo spajanjem nekoliko regionalnih neonarodnjačkih grupa i kružaka, koji su od 90-tih godina devetnaestog stoljeća nelegalno djelovali u Rusiji, te organizacija koje su djelovale u inozemstvu. Prve su organizacije osnovane u Bernu 1894. godine (Savez ruskih socijalista revolucionara), a zatim u Saratovu i Kijevu 1896. godine (Savez socijalista revolucionara). Proces ujedinjavanja dovršen je u razdoblju 1901. i 1902. godine, a glavnim ideologom i vođom ove stranke postao je Viktor Černov. Treba ipak napomenuti da se ta stranka, za razliku od socijaldemokratske, nikada nije uspjela ustrojiti kao jedinstvena, disciplinirana i centralizirana organizacija, već je u njezinim redovima neprestano vladala anarhije. U stranci je stalno supostojalo nekoliko paralelnih centara koji su provodili svoju samostalnu politiku (Мулукаев, 2009: 265). Stranačka je ideologija prvenstveno izvirala iz ruske revolucionarne narodnjačke tradicije, ali je bila oplemenjena i s marksističkom revolucionarnom frazeologijom. Tijekom 1905. godine mnogi su eseri sudjelovali u izazivanju seljačkih nemira i podizanju pobuna u redovima vojske, uslijed čega im je osnažio ugled i porastao broj pristaša. Prije revolucije, oko stranke su se okupljali studenti i učenici, da bi se nakon 1905. godine u nju počeli učlanjivati radnici i seljaci pa je članstvo stranke od prvotnih 2.500 članova naraslo na oko 65.000 članova. Program stranke usvojen je početkom 1906. godine na Prvom stranačkom kongresu održanom u Finskoj. Na tom je kongresu došlo i do ujedinjavanja svih rasutih ogrankaka te je izabrano uže stranačko vodstvo od pet članova. Stranački se program sastojao iz dva dijela i svaki od njih je predviđao ciljeve za različite etape društvene revolucije. Prvi dio (program-minimum) predviđao je ostvarenje građansko-demokratskih ciljeva: obaranje samodržavlja i uspostavu demokratske republike, primjenu federalativnih principa u odnosima između pojedinih teritorijalnih jedinica Carstva, priznavanje bezuvjetnog prava na

samoopredjeljenje neruskih nacija (uz pravo na odcjepljenje za Finsku i Poljsku), uvođenje općeg i jednakog prava glasa te neposrednog i tajnog glasovanja, besplatno obrazovanje, odvajanje crkve od države i slobodu vjeroispovijesti, slobodu govora, tiska, udruživanja, štrajka, neprikosnovenost ličnosti i nepovredivost doma, zamjenu stalne vojske s „narodnom milicijom“, uvođenje osmosatnog radnog vremena, ukidanje svih poreza koji „opterećuju rad“ i uvođenje progresivne stope poreza na prihode poduzetnika. Središnje mjesto u stranačkom programu pripalo je agrarnom pitanju. Eseri su se zalagali za ukidanje privatnog vlasništva nad zemljom i za njezinu „socijalizaciju“, tj. za predaju zemlje u općenarodno vlasništvo. Tom bi zemljom, smatrali su eseri, trebale raspolagati seoske općine, koje bi zemlju ustupale na korištenje svim građanima republike prema njihovoј „radnoј normi“. U očuvanju seoskih općina eseri su vidjeli osnovu za ostvarenje socijalističkog idealu društvenih odnosa na ruskom selu (Федоров, 2009: 302-303). Drugi je dio (program-maksimum) predviđao provedbu državnih reformi nužnih za prelazak u socijalizam: ukidanje privatnog vlasništva i preustroj kapitalističkog načina proizvodnje i podjele dobara sukladno socijalističkim načelima. Nakon pobjede radničke klase bila bi uspostavljena privremena revolucionarna diktatura (Орлов, 2009: 202).

Kako bi postigli svoje ciljeve, eseri su podržavali sve oblike političke borbe: od propagande i agitacije, organiziranja štrajkova i bojkota do oružanih ustanaka i pojedinačnih terorističkih akcija. U cilju provođenja terorističkih akcija stranka je osnovala svoju vojnu organizaciju, koja je okupljala dvadesetak članova. Ta je organizacija zaslužna za uspješno izvođenje nekoliko spektakularnih attentata, a na njezinom čelu bili su Boris Savinkov i najpoznatiji *Ohranin* „agent-provokator“ Jevno Azef. Glavni društveni slojevi koji su podržavali ovu stranku bili su seljaštvo, radništvo i radikalna inteligencija. Međutim, već 1906. godine dolazi do raskola u stranci pa se jedan dio članstva, koji se zalagao za široku primjenu terorističkih metoda, izdvojio te osnovao novu stranku - Savez socijalista-revolucionara-maksimalista. Eseri-maksimalisti i njihove borbene organizacije zatrte su u razdoblju od 1906. do 1908. godine i tako ova krajnje lijeva eserovska struja u potpunosti gubi svaki politički utjecaj. Desna eserovska struja osniva 1906. godine Narodno-socijalističku stranku koja prihvaca legalne metode djelovanja. Narodni socijalisti (enesi) odbacuju eserovski program „socijalizacije“ zemlje kao utopijski i zalažu se za nacionalizaciju zemlje tj. za njezin prelazak u državno vlasništvo. Ova je stranka okupljala radikalne intelektualce, ali nije uspjela zadobiti veću podršku u narodu. Ideološki joj je bila bliska parlamentarna grupa trudovika, koja je bila vrlo brojna i utjecajna u Prvoj i Drugoj dumi. Trudovici su bili labava parlamentarna grupa koja izvan Dume nije imala svojih stranačkih organizacija, a glavni politički cilj koji su pokušali ostvariti u parlamentu bilo je provođenje agrarne reforme u skladu s eserovskim principima rješavanja tog pitanja (Пушкарев, 2001:386). Trocki je tu parlamentarnu grupu definirao kao „anemičan plod političkog križanja liberalizma s narodnjaštvom“ (cit. prema:

Živanov, 2009: 86). Eserima su, po svojim metodama i ideologiji, bile bliske različite anarhističke skupine (anarho-komunisti, anarho-sindikalisti i anarho-individualisti). Anarhističke organizacije su okupljale do 7.000 članova, a najbrojnije su bile na jugu Rusije. Vođa anarho-komunista (najznačajnije grupacije) princ Kropotkin zalagao se za potpuno uništenje državne vlasti i njezinu zamjenu s federacijom komuna. Kropotkin je predlagao ukidanje privatnog vlasništva, decentralizaciju industrije i predaju sve zemlje na upravljanje seoskim općinama (Антонова, 2010: 22). Anarhistički atentatori nisu napadali samo nositelje državne vlasti, već i industrijalce i druge predstavnike visokog poslovnog svijeta. Kada je 1905. godine najavljeno uvođenje novog narodnog predstavništva, jedna anarhistička grupacija izdala je proglašenje koji je završavao sljedećim riječima: „Blažen bio tko baci bombu u Dumu već prvog dana njezinog zasjedanja!“ (cit. prema: Пушкирев, 2001: 379).

Matica stranke socijalista-revolucionara ostala je vjerna svojim revolucionarnim ciljevima pa su tako bojkotirali izbore za Prvu, Treću i Četvrtu dumu. Jedino su sudjelovali u radu Druge dume, u kojoj su imali poslaničku grupu od 37 članova (dvostruko manju od socijaldemokratske grupe). Pred početak rada Druge dume eseri su održali svoj Drugi stranački kongres, na kojem su donijeli odluku o podizanju oružanog ustanka u slučaju nasilnog raspuštanja parlamenta. Međutim, kada je do toga ipak došlo u lipnju 1907. godine, odluku nisu mogli provesti u djelo zbog izostanka široke potpore stanovništva (Зубов, 2009: 188).

Socijaldemokratska radnička stranka Rusije

Socijaldemokratska radnička stranka Rusije (RSDRP) utemeljena je 1898. godine na Prvom stranačkom kongresu u Minsku, na kojemu je odlučeno da se lokalne socijaldemokratske organizacije spoje u jedinstvenu političku stranku. Neposredno nakon kongresa njegovi su sudionici, ali i ostali vodeći ljudi socijaldemokracije u Rusiji, uhićeni, zbog čega je ujedinjavanje socijaldemokrata u jedinstvenu stranku bilo usporeno. Glavne ličnosti ruske socijaldemokracije bili su Georgij Plehanov („patrijarh ruskog marksizma“), P. Akselrod, V. Zasulič, A. Potresov, J. Martov i mladi Vladimir Uljanov, koji od 1901. godine svoje revolucionarne pamflete i brošure počinje potpisivati pseudonimom Lenjin.

Socijaldemokrati su u inozemstvu pokrenuli svoje novine, koje su zatim tajnim kanalima dopremali u Rusiju. To je bila *Iskra* koja je okupila „kremu ruskog marksizma“, a glavnu riječ u tim novinama imali su Lenjin i Plehanov. Sredinom 1903. godine na dvije lokacije (Bruxelles i London) održan je Drugi kongres socijaldemokrata na kojemu je usvojen program i statut te izabrano stranačko vodstvo. Program se sastojao iz dva dijela. Prvi dio („program-minimum“) sadržavao je ciljeve koje bi trebala ispuniti građansko-demokratska revolucija: likvidacija samodržavlja, osnivanje demokratske republike sa

širokom lokalnom samoupravom, ostvarenje prava na samoodređenje svim neruskim nacijama, ograničenje radnog dana na osam sati, uvođenje općeg i jednakog prava glasa te tajnog i neposrednog glasovanja i ostalih demokratskih sloboda. U agrarnom su pitanju socijaldemokrati predvidjeli vraćanje zemlje koja je seljacima bila oduzeta 1861. godine, zatim ukidanje plaćanja naknada za zemlju i povratak svih iznosa koje su seljaci ranije uplatili. Drugi dio programa RSDRP („program-maksimum“) predviđao je preustroj društva prema socijalističkim načelima (koje je trebalo uslijediti nakon pobjedonosne proleterske revolucije) te uspostavu diktature proletarijata kao nužnog instrumenta za ostvarenje tog preustroja (Орлов, 2009: 201).

Međutim, na tom je kongresu došlo i do žestokih ideoloških i osobnih nesuglasica među vodećim ljudima ruske socijaldemokracije, što je u konačnici dovelo do raskola u samoj stranci te stvaranja dviju nepomirljivih frakcija: boljševičke (koju je predvodio radikalni Lenjin) i menjševičke (koju je predvodio umjereni Martov). Menjševici su nastojali da se RSDRP razvija, izgrađuje i djeluje po uzoru na njemačku Socijaldemokratsku partiju (tada vodeću europsku radničku stranku). Lenjin je istovremeno zastupao protutezu po kojoj je u Rusiji takva organizacijska forma, zbog prirode represivnog carističkog režima, nemoguća. Ruski se radnici, po njegovu mišljenju, za svoja prava mogu izboriti jedino revolucionarnim putem pod vodstvom visoko disciplinirane i centralizirane stranke „novog tipa“. Članovi te radničke stranke ne bi trebali nužno biti radnici, već prvenstveno „profesionalni revolucionari“, koji bi revoluciji trebali posvetiti „ne samo slobodne večeri, već čitav život“ (cit. prema: Boffa, 1985: 26). Od ovakvog su se Lenjinovog ekstremističkog stava ogradiili mnogi vodeći ljudi ruske socijaldemokracije, tvrdeći da je takav tip strogo hijerarhizirane organizacije suprotan demokratskim načelima. Oni su (kao pravovjerni marksisti) smatrali kako će u Rusiji nužno izbiti politička i društvena revolucija u kojoj će vodeću ulogu u borbi protiv polufeudalnog carističkog režima preuzeti građanska klasa. U širokoj društvenoj koaliciji protiv starih vlastodržaca trebali bi uzeti učešće i ruski radnici. Tek nakon pobjede građanske revolucije u Rusiji može doći do snažnijeg industrijskog razvoja zemlje, a time i do stvaranja brojnije radničke klase, što je prepostavka za uspon radničkih sindikata i socijaldemokratske stranke. Lenjin je, nasuprot ovom stavu, smatrao kako nije nužno čekati taj period sazrijevanja Rusije u zemlju razvijenog kapitalizma da bi se provela socijalistička revolucija.

Socijaldemokrati su u revolucionarnim zbivanjima 1905. godine vidjeli priliku koju treba iskoristiti za ostvarenje svojih političkih planova pa tako postaju predvodnici i organizatori mnogih revolucionarnih istupa (pa i pobuna među pripadnicima oružanih snaga) koji su ozbiljno uzdrmali carsku vlast. Te je presudne godine RSDRP osnovala i svoju vojnu tehničku organizaciju, koja je bila zadužena za izvođenje oružanih pljački i prepada (pa čak i gusarskih racija) pomoću kojih se punila stranačka blagajna. Na njezinom se čelu nalazio inženjer Leonid Krasin, čovjek koji je ostvario Lenjinov ideal „profesionalnog

revolucionara“. Krasin je, naime, vodio dvostruki život: javno je bio ugledni tehnički stručnjak, čije su usluge i savjete tražili čak i njemački koncerni, a u slobodno je vrijeme upravljao boljševičkim podzemljem (za stranku je organizirao krijumčarski lanac oružja te je opremio laboratorij za izradu paklenih strojeva) (Зубов, 2009:187). Prije izbijanja Prve ruske revolucije u redovima RSDRP bilo je oko 2.500 članova (prema drugim procjenama oko 8.600 članova), a do 1907. godine taj je broj narastao na više od 70.000 članova. Od ukupnog članstva menjševici su činili većinu (oko 45.000 članova). Među menjševicima je bilo 37 posto Rusa, 29 posto Gruzijaca, 23 posto Židova, 6 posto Ukrajinaca; a među boljševicima 78 posto Rusa, 10 posto Židova i 12 posto ostalih. Unutarstranačka disciplina i centralizacija posebno su pogadale pripadnike nacionalnih manjina pa su oni bili skloniji menjševicima. Po staleškom je sastavu među boljševicima bilo 22 posto plemića, 38 posto seljaka i 40 posto građana, a među menjševicima je bilo 19 posto plemića, 26 posto seljaka i 55 posto građana (Федоров, 2009: 302).

Socijaldemokrati su, međutim, ostali podijeljeni i po pitanju sudjelovanja u izborima za Prvu dumu. Nedostatak jedinstvenog političkog centra, smatrali su menjševici, osnovni je razlog dotadašnjeg neuspjeha revolucije u Rusiji. Uskoro su Dumu počeli doživljavati kao idealnu instituciju koja može preuzeti ulogu tog političkog centra. Za boljševike je Duma igrala negativnu ulogu jer je „odvlačila mase s pravog revolucionarnog puta“, a ona sama je bila institucija u kojoj su prevlast imale snage spremne na nagodbu s režimom (liberali). Dok je većina menjševika bila za sudjelovanje na izborima za Prvu dumu, boljševici su zagovarali bojkot izbora i usredotočenost na oružane metode borbe. Kako vođe dviju frakcija nisu mogle pomiriti svoja stajališta, prepustili su lokalnim stranačkim odborima donošenje odluke o sudjelovanju na izborima. Kaotično stanje na terenu dovelo je do većinskog bojkota. Međutim, u Gruziji su se lokalne organizacije odlučile za sudjelovanje na izborima i tu su postigle veliki uspjeh (Keep, 1955: 181-184).

Zahvaljujući revolucionarnom metežu 1905. godine u mnogim je područnim organizacijama došlo do ujedinjavanja dviju socijaldemokratskih frakcija, uslijed čega je u travnju 1906. godine na stranačkom kongresu u Stockholmu, došlo do ponovnog ujedinjavanja boljševičkog i menjševičkog centralnog rukovodstva. Zbog brojčane premoći menjševičkih delegata nad boljševicima (62 naprema 46) usvojena je rezolucija u kojoj se iskazala potpora Dumi kao „političkom tijelu koje će pridonijeti razvoju revolucije“. Na kongresu se ponovo raspravljalo i o agrarnom pitanju. Boljševici su se zalagali za „nacionalizaciju zemlje“, tj. za uspostavu državnog vlasništva nad svim zemljištima, a menjševici za program „municipalizacije zemlje“ prema kojem bi oduzeta veleposjednička, samostanska i crkvena zemlja bila predana tijelima lokalne samouprave (municipalitetima), koji bi je potom dalje raspodijelili seljacima (Мулукәев, 2009: 266). Unatoč Lenjinovom protivljenju prihvaćen je program „municipalizacije zemlje“. Ponovo objedinjeni RSDRP na kraju

kongresa primio je u svoje krilo socijaldemokrate iz Poljske i Litve te židovski Bund.

U radu Prve dume sudjelovalo je 17 socijaldemokrata i to su uglavnom bili gruzijski menjševici. U izborima za Drugu dumu aktivno su sudjelovale obje socijaldemokratske frakcije i tada su postigle veliki uspjeh jer su u parlament izabrana 64 socijaldemokrata. U svibnju 1907. godine sastao se u Londonu Peti stranački kongres, a od 180 delegata na tom kongresu 91 je bio boljševik, dok je menjševika bilo 89. I poslije tog stranačkog skupa nastavila se frakcijska borba, a stranačko ujedinjenje pokazalo se tek prividnim. U vrijeme revolucionarne oseke, koja je nastupila nakon stabilizacije režima koju je proveo Stolipin, socijaldemokratsko se članstvo u Rusiji svelo se tek na desetak tisuća ljudi. Među menjševicima (i dijelom boljševika) tada su se pojavili „likvidatori“, koji su se zalagali za raspuštanje tajne stranačke organizacije i za uključivanje socijaldemokrata u rad legalnih radničkih kulturno-obrazovnih i profesionalnih društava. Istovremeno su se među boljševicima pojavili „otzovisti“, koji su se zalagali za opoziv socijaldemokratskih poslanika iz Dume. No, sada je pragmatični Lenjin odlučio dumsku tribinu iskoristiti za promicanje svojih političkih ciljeva pa je iz emigracije usmjeravao rad boljševičke poslaničke grupe. Lenjin je čak i sastavljao govore koje je u Dumi iznosio vođa boljševičke poslaničke grupe Malinovski (inače bivši provalnik koji je radio i kao agent carističke tajne policije) (Пушкарев, 2001:383). Ogorčene svađe među socijaldemokratima doživjele su vrhunac 1912. godine, pa je tako Plehanov, na sastanku Međunarodnog socijalističkog biroa, Lenjina i njegovu grupu službeno optužio za „razbojništvo i banditizam“, a Martov je boljševičkog vođu proglašio „političkim šarlatanom“ (Зубов, 2009:188). Lenjin nije ostao dužan svojim suparnicima koje je nazvao „budalama i blesavim usidjelicama“ te je konačno te godine sa svojim pristašama osnovao novu stranku, koja se od naziva stare stranke grafički razlikovala po dodanom slovu „b“ u zagradama, tj. RSDRP(b). Ostale su se socijaldemokratske organizacije u kolovozu 1912. godine ujedinile u stranku koja je nastavila nositi stari naziv - RSDRP. Tako su se nakon godina sukoba i mirenja, boljševici i menjševici („politička braća blizanci“) trajno razdvojili u dvije posebne stranke.

Liberalne stranke

Ova grupacija stranaka opredijelila se za reformski put u ostvarivanju ekonomski i društveno-političke modernizacije Rusije. Liberali su vjerovali u mogućnost evolucije ruskog političkog sustava pa su stoga oštro odbacivali socijalističku agitaciju koja je pozivala na nasilno i revolucionarno obaranje čitavog društvenog poretku. Smatrali su da je Državna duma značajna institucija putem koje mogu ostvariti svoj stranački program. Iz ovog se tabora mogu izdvojiti dvije stranke: Konstitucionalno-demokratska stranka, koja je naginjala demokratskoj orijentaciji, te Savez 17. oktobra, koji je naginjao konzervativnoj orijentaciji.

Konstitucionalno-demokratska stranka (kadeti)

Konstitucionalno-demokratska stranka ili Stranka narodne slobode nastala je 1905. godine spajanjem dviju političkih organizacija koje su nelegalno djelovale već nekoliko godina. To su bili Savez oslobođenja i Savez zemaca-konstitucionalista. Konstitucionalni demokrati su usvojili statut i program stranke na svom Prvom kongresu održanom u Moskvi u listopadu 1905. godine. U tada prihvaćenom programu kadeti su kao svoj glavni politički cilj postavili sazivanje ustavotvorne skupštine izabrane na temelju općeg i jednakog prava glasa i putem tajnog i neposrednog glasovanja. Proces izgradnje stranke konačno je dovršen na Drugom kongresu, koji je održan u Sankt Peterburgu u siječnju 1906. godine. Tada su u stranački program i statut unesene bitne izmjene, a po pitanju oblika vladavine i državne vlasti većina se izjasnila za „konstitucionalnu i parlamentarnu monarhiju“. Kadeti su tako odustali od svog zahtjeva za sazivanjem ustavotvorne skupštine, te su krenuli u izbornu utrku za Državnu dumu u kojoj su namjeravali parlamentarnim putem ostvariti svoje političke ciljeve. Kroz cijelo razdoblje dualističke monarhije to će biti osnovna taktika ove stranke (Зубов, 2009: 183).

Na proljeće 1906. godine stranka je imala 274 ogranka, a 1907. godine preko 300 ograna diljem Rusije. Procjenjuje se da je u tom razdoblju stranka imala oko 60.000 članova. Tada su najveći stranački ogranci bili u Moskvi (oko 12.000 članova) i u Sankt Peterburgu (oko 7.500 članova). Poslije okončanja Prve ruske revolucije članstvo stranke se višestruko smanjilo. Kadetska stranka je u svojim redovima prvenstveno okupljala pripadnike inteligencije: sveučilišne profesore, odvjetnike, novinare, ali i liberalno orijentirane veleposjednike. Na vodećim mjestima u stranci nalazili su se proslavljeni znanstvenici poput akademika Vernadskog ili profesora Muromceva i Petražickog. Zbog takvog profila njezinog članstva, tu su stranku njezini suparnici prozvali „profesorskom strankom“ (Федоров, 2009: 305).

Kadetima je državni uzor bila parlamentarna monarhija britanskog tipa pa su se zalagali da se u Rusiji uvede sustav političke odgovornosti vlade pred

parlamentom. Sudbena vlast bi trebala biti nezavisna i strogo odvojena od upravnog aparata. Kadeti su se zalagali i za proširenje ovlasti tijela lokalne samouprave te za demokratizaciju postupka izbora za ta tijela (Мулукәев, 2009: 263). Kadeti su težili modernizaciji Rusije prema zapadnoeuropskom obrascu. Prvo su trebali biti usvojeni standardi pravne države, koji su obuhvaćali ukidanje staleških privilegija te jednakost građana pred zakonom, bez obzira na njihovu vjersku ili nacionalnu pripadnost. Tu su spadali uvođenje i zaštita građanskih sloboda, kao što su, primjerice sloboda savjesti i vjeroispovijesti, govora, tiska, okupljanja i udruživanja. Jedan od kadetskih zahtjeva bilo je i besplatno školovanje te sloboda znanstveno-istraživačkog i nastavnog rada. U nacionalnom pitanju kadeti su se zalagali za kulturno samoopredjeljenje svih naroda Carstva, pa su stekli veliku popularnost među Ukrajincima, Židovima i Armencima (Millar, 2004: 320). Fincima i Poljacima kadeti su priznavali pravo na teritorijalnu autonomiju.

Važan dio programa Konstitucionalno-demokratske stranke bilo je rješavanje agrarnog pitanja i to putem oduzimanja dijelova veleposjedničkih imanja (uz državno obeštećenje prema „pravednoj cijeni“) koja su potom trebala biti ustupljena seljacima. Seljaci su svoje obradive površine trebali uvećati još i na račun zemljišta koje je bilo u državnom i crkvenom vlasništvu. U radničkom pitanju kadeti su predlagali postupno uvođenje osmosatnog radnog vremena te strogih mjera zaštite na radu. Država bi radnicima, po uzoru na zemlje razvijenog i dinamičnog kapitalizma, trebala osigurati i pravo na štrajk, osnivanje sindikata, pravo na kolektivno pregovaranje te pravo na socijalno osiguranje (Орлов, 2009: 203).

Kadeti su se u svom političkom djelovanju nastojali ogradići i od socijalističkih i od tradicionalističko-monarhističkih stranaka, pa nije čudno što su istovremeno bili izloženi napadima koji su dolazili iz oba stranačka tabora. Dok je s desnice Konstitucionalno-demokratska stranka bila etiketirana kao revolucionarna i „židovska“ (dakle antiruska), ljevica joj je predbacivala sklonost nepotrebnim ustupcima i političku nedosljednost. „Od samog početka sve je na toj stranci bilo laž“, piše klasik ruske marksističke historiografije Pokrovski, „ime konstitucionalno-demokratska“ značilo je zapravo monarhističko-republikanska, a praktično to je značilo: „već prema okolnostima“ (cit. prema: Pokrovski, 1935: 415-416).

Ideolog, glavni strateg i „lider“ (to je bila i posebna stranačka funkcija) kadeta bio je „enciklopedijski povjesničar ruske misli i kulture“ Pavel Miljukov (Billington, 1988: 523). Miljukov je vrlo vješto održavao ravnotežu između dvije glavne struje u stranci: lijeve, koja je težila savezu s demokratskim i nekim socijalističkim strankama, te desne, koja je naginjala suradnji s oktobristima. Iako je očuvanje stranačkog jedinstva predstavljalo veliki izazov, Miljukov je uspio (zahvaljujući i visokoj razini unutarstranačke demokracije) svojim taktiziranjima izbjegći bilo kakav ozbiljniji raskol među kadetima (Лукоянов, 2003: 154). Na čelu desne struje u stranci nalazio se ekonomist i sociolog Petar

Struve, čija je politička karijera najbolji odraz evolucije čitavog ruskog liberalizma. Struve (inače sin astrahanskog gubernatora) je koncem 19. stoljeća bio jedan od glavnih promicatelja tzv. „legalnog marksizma“, pa čak i autor proglaša s utemeljiteljskog kongresa RSDRP u Minsku (Kolakowski, 1983: 437). Nakon razlaza s marksizmom postao je urednik emigrantskog lista „Oslobođenje“ (glasila ruskih liberala), a konačno je 1909. godine dao značajan prilog u utjecajnom zborniku „Putokazi“. Autori ovog zbornika, inače dokumenta od izuzetne važnosti za rusku kulturnu i intelektualnu povijest, namjeravali su se konačno obračunati s revolucionarnom tradicijom ruske inteligencije (Figes, 2007: 263-264). Lenjin je krajnje domišljato taj zbornik čiji su autori prošli putanju „od marksizma do idealizma“ nazvao „enciklopedijom liberalnog renegatstva“ (cit. prema: Родин и Пименова, 2005: 174).

Kadeti su na izborima za Prvu dumu postigli fantastičan rezultat pa s punim pravom taj saziv možemo nazivati „Duma kadeta“. I u Drugoj dumi kadeti su pojedinačno bili najjača politička stranka. U Trećoj i Četvrtooj dumi kadeti su postali najvažnija oporbena grupacija, a zahvaljujući svom pomirljivom djelovanju u parlamentu od ljevice su zaradili epitet „opozicija Njegovog Veličanstava“

Savez 17. oktobra (oktobristi)

Savez 17. oktobra osnovan je na političkim zborovima održanim u studenom 1905. godine u Moskvi i Sankt Peterburgu i to objedinjavanjem pripadnika manjinskog krila zemskog pokreta (tzv. zemci-tradicionalisti). Već iz naziva stranke (datum kada je car donio Oktobarski manifest) vidljiv je njezin politički stav. Naime, oktobristi su smatrali da je donošenje Oktobarskog manifesta najvažniji politički događaj u modernoj ruskoj povijesti: „Od sada naš narod postaje politički slobodan narod, naša država – pravna država, a u naše državno uređenje uvodi se novo načelo – načelo ustavne monarhije“ (cit. prema: Živanov, 2002: 508). Oktobristi su se zalagali za oživotvorenje načela objavljenih u tom dokumentu.

U izgradnji ove stranke sudjelovali su krupni trgovci, bankari i industrijalci, veleposjednici, pripadnici vojske i birokracije, konzervativni političari te predstavnici mjesnih samouprava. Krajem 1905. godine donesen je stranački program (kasnije u više navrata razrađivan i nadopunjavan) te je izabранo i njezino vodstvo. Tada je također dogovoreno da će stranka pružiti svu moguću pomoć i podršku vlasti radi što bržeg uspostavljanja i početka rada novog predstavničkog tijela. Prvi stranački kongres održan je već u veljači 1906. godine. Već godinu dana nakon osnivanja, Savez 17. oktobra imao je oko 260 lokalnih organizacija, koje su okupljale oko 50.000 članova. Oktobristi su izdavali i oko 50 različitih novina i to na ruskom, njemačkom i latvijskom jeziku. Golemi utjecaj u vrhu stranke imali su ljudi iz moskovskog poslovnog svijeta pa je iz tog razloga za stranačko sjedište odabrana Moskva. Vodeći ljudi

stranke pripadali su uglavnom sloju krupnog građanstva i, osim značajnog imetka, posjedovali su i solidno obrazovanje, kao, primjerice, moskovski industrijalac i bankar Aleksandar Gučkov (inače čovjek sklon avanturističkom životu) ili utjecajni političar iz zemstava Mihajlo Rodzjanko.

Za oktobriste je očuvanje ustavne monarhije bila najvažnija politička zadaća. Time su se htjeli ograditi od konzervativnih političkih snaga u zemlji koje su smatrali da će i dalje treba u svojim rukama posjedovati neograničenu (samodržavnu) vlast. Oktobristi su istodobno smatrali neprihvatljivom i daljnju reformu državnog ustrojstva koju su predlagale pojedine liberalno-demokratske struje. U stranačkom programu oktobrista središnje je mjesto zauzimalo pitanje o prirodi ustrojstva državne vlasti. Oktobristi su bili protivnici neograničenog samodržavlja, ali su bili i protivnici uvođenja parlamentarizma jer su ga smatrali nespojivim s ruskom političkom tradicijom. Smatrali su kako je za Rusiju najpogodniji oblik vladavine nasljedna ustavna monarhija, ali s nekim osobitim crtama: na vrhu piramide državne vlasti treba se nalaziti car i njemu bi trebale biti povjerene najodgovornije državničke dužnosti i briga za uredno funkcioniranje ukupnog državnog aparata. Ministre bi trebao postavljati i smjenjivati, smatrali su oktobristi, isključivo vladar. U toj arhitekturi državne vlasti pored cara treba postojati i dvodomno „narodno predstavništvo“ - Državna duma (koja bi imala ulogu u razradi zakonskih propisa) i Državni savjet („uskocenzusno tijelo“ koje je trebalo prepravljati odluke Dume). Međutim, bez vladareve sankcije nije smio biti uveden niti jedan novi propis, niti izvršene bilo kakve izmjene i dopune u postojećem zakonodavstvu. Iz stranačkog programa vidljivo je da su oktobristi zahtjevali zapravo čak i manje od onog što je bilo obećano Oktobarskim manifestom (Семенникова, 2009: 362). Oktobristi su bili pristaše očuvanja različitih oblika cenzusa (imovinskog, obrazovnog, ali i cenzusa prebivališta) kod izbora za Državnu dumu, ali i za tijela lokalne samouprave.

Oktobristi su po pitanju građanskih sloboda i prava dijelili zajednički stav s liberalno-demokratskim strankama, pa su se zalagali za uvođenje slobode savjesti i vjeroispovijesti, slobode govora, tiska, okupljanja i udruživanja, te za slobodan izbor prebivališta i zanimanja. Također, su od države zahtjevali da osigura nepovredivosti doma, prepiske i vlasništva građana (Орлов, 2009: 204). U odnosu na liberalno-demokratske stranke oktobristi su zauzeli čvrst i jasan stav da se zalažu za očuvanje Rusije kao „jedinstvene i nedjeljive“ države. U praksi je to značilo da su bili protivnici narušavanja unitarnog državnog uređenja i davanja prava na političku autonomiju neruskim narodima (izuzev slučaja Finske koja je morala očuvati „državne veze s Carstvom“). Oktobristi su smatrali da je ispunjenje njihovih zahtjeva glede građanskih i političkih prava svakog pojedinca dovoljno jamstvo za zaštitu prava nacionalnih manjina (Мулукаев, 2009: 264).

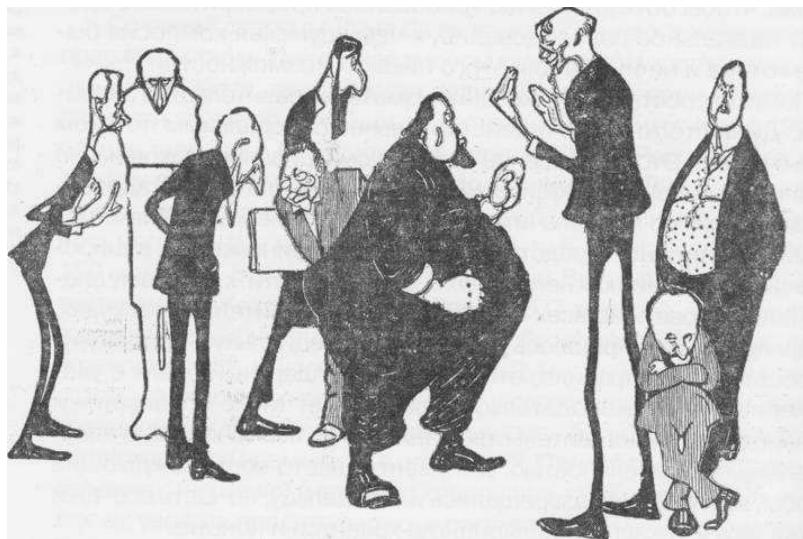
U agrarnom su pitanju oktobristi, prije svega, ustrajavali na izjednačavanju pravnog položaja seljaka s ostalim društvenim staležima. Država

bi seljacima trebala omogućiti napuštanje seoske općine i osigurati im puno pravo vlasništva nad zemljom koju obrađuju. Oktobristi su se zalagali za poboljšanje životnog standarda ruskih seljaka te za unaprjeđivanje procesa poljoprivredne proizvodnje i uvođenje novih tehnika obrade zemlje. Kako bi se povećala površina seljačkih parcela, oktobristi su predlagali da se seljacima vrate zemljišta koja su im oduzeta reformom iz 1861. godine, zatim da im se predaju neobrađena državna zemljišta, a tek kao krajnju mjeru predlagali su državno izvlaštenje (uz pravednu naknadu) dijelova veleposjedničkih imanja. Uz te mjere oktobristi su predlagali i koloniziranje siromašnih seljaka na „djevičanskoj zemlji“ u azijskim dijelovima Carstva. Agrarni program oktobrista u osnovnim se crtama podudarao s programom premijera Stolipina pa je posve razumljivo da su oktobristi kasnije zdušno poduprli njegovu agrarnu reformu (Федоров, 2009: 307).

U radničkom su se pitanju oktobristi zalagali za pravo radnika na štrajk (iako s velikim ograničenjima) te pravo na organiziranje sindikata, a potom i za uvođenje socijalnog osiguranja i mjera zaštite na radu. Također su zahtjevali poboljšanje stambenih uvjeta u kojima su živjeli radnici. U pogledu radnog vremena, zalagali su se za ograničenje radnog vremena za žene i djecu, ali ne i za odrasle muškarce jer su smatrali da tvornički radnici moraju imati duže radno vrijeme i niže nadnike od svojih zapadnoeuropskih kolega, budući je to bio jedini način da se poveća produktivnost u ruskoj industriji, koja je zbog primitivnije tehnologije još uvijek daleko zaostajala u odnosu na stranu konkurenциju (Živanov, 2002: 510). Ipak, treba napomenuti da su zahtjevi koji su se odnosili na poboljšanje položaja socijalno najugroženijih slojeva više stajali u programu oktobrista kao dekorativni dodatak nego što su predstavljali stvarni okvir i smjernicu za buduće djelovanje stranke.

Savez 17. oktobra okupljaо je pripadnike onih društvenih i profesionalnih grupacija (poslovni ljudi, industrijalci, veletrgovci, veleposjednici) koji su strahovali da bi s korjenitom društvenom reformom mogli izgubiti veliki dio društvenog utjecaja, moći i bogatstva. Oktobristi su se žestoko suprotstavljali bilo kakvoj vrsti prevrata koji bi mogao ugroziti postojeći društveni poredak. Kada su, primjerice, krajem 1905. godine štrajkovi i prosvjedi postali ruskom svakodnevicom, oktobristi su zahtjevali od vlade da poduzme najoštrije mjere i uvede izvanredno stanje kako bi se ponovo uspostavio red u državi. Na prvim i drugim izborima za Državnu dumu oktobristički kandidati i njihov stranački program nisu privukli veliki broj birača, a niti su se s dvorskim krugovima uspjeli sporazumjeti oko ulaska svojih predstavnika u vladu - čemu je Savez najviše i težio. Tada nisu uspjeli ostvariti svoj plan da postanu most suradnje između vlade i onih političkih stranaka koje su se zalagale za društvenu stabilnost. Savez 17. oktobra je tek prilikom izbora za Treću dumu potvrdio svoju političku snagu, a stranka je svoj najveći utjecaj ostvarila u razdoblju od 1907. do 1910. godine, kada je predstavljala značajan oslonac reformske politike premijera Stolipina. Međutim, 1913. godine, zbog oštih sukoba i nesuglasica, iz

stranačkih je redova istupilo njezino desno krilo, a sama stranka se rascijepila u dvije frakcije, od kojih je jedna zadržala ime Savez 17. oktobra, dok druga politički djeluje pod nazivom zemci-oktobristi.

Liberalni poslanici u klupama Prve dume (na karikaturi slijeva nadesno Petražicki, knez Lavov, grof Gejden, knez Šahovskoj, Petrunkevič, Kovalevski, Rodičev, Vinaver, Nabokov) (izvor: И. В. Лукоянов: *У истоков российского парламентаризма: историко-документальное издание*, „Лики России“, Санкт-Петербург, 2003., str. 164.)

Tradicionalističko-monarhističke stranke

U ovoj su se grupi nalazile političke stranke i organizacije koje su se oštro suprotstavljale svakoj društveno-ekonomskoj i političkoj reformi, a novom predstavničkom tijelu (Državnoj dumy) u potpunosti su osporavali pravo da uvodi promjene u postojeće državno uređenje. Cilj tih stranaka bilo je očuvanje tradicionalnih načela ruskog monarhizma koje možemo sažeti u trostvo: „samodržavlje, pravoslavlje, narodnost“. Najekstremnije u svom djelovanju bile su crnostotinaške organizacije i stranka Savez ruskog naroda, koje su bile međusobno isprepletene i gotovo poistovjećene.

Savez ruskog naroda

Najvažnija crnostotinaška stranka bila je Savez ruskog naroda (S.R.N.), koja je osnovana u jesen 1905. godine u Sankt Peterburgu. Ta je stranka osnovana s ciljem da njezino članstvo pomaže vojsci i policiji u razbijanju radničkih štrajkova i gušenju masovnih pobuna te da se putem njezine stranačke baze osigura masovna potpora uzdrmanom carističkom režimu. Svoj najveći uspon stranka je doživjela u razdoblju od 1906. do 1908. godine kada je uspjela organizirati svoje ogranke u šezdesetak gubernija. Iako su stranački izvori tvrdili da njihovo članstvo iznosi i do tri milijuna ljudi, stvarne procjene govore da je stranka okupljala od 60.000 do 100.000 članova (Федоров, 2009: 309). U stranku su se ulijevale druge regionalne crnostotinaške organizacije, uslijed čega je Savez prerastao u općeruskou stranku krajnje desnice. Ta se stranka energično suprotstavljala svakoj vrsti demokratizacije i liberalizacije režima te vrijednostima kozmopolitizma i individualizma pa je stoga oštro osuđivala bilo kakav pokušaj preuređenja ruske monarhije. Stranački su ideolozi tvrdili da Rusija ne treba ići putem zapadnjačkog parlamentarizma, već treba slijediti svoju vlastitu nacionalnu tradiciju s predmodernim staleškim saborima, koji su svojim savjetodavnim radom pomagali caru u upravljanju zemljom. Na planu unutarnjeg uređenja države aksiom im je bilo „jedinstveno i nedjeljivo“ Carstvo u kojem treba dominirati ruski narod, jezik i kultura jer „ruska narodnost, kao sabiratelj ruske zemlje i tvorac ruske države, državnička je, vladajuća i najvažnija narodnost“ (cit. prema: Živanov, 2002: 517). Savez ruskog naroda zalagao se za načelo nepovrednosti privatnog vlasništva, a prije svega za očuvanje cjelovitosti veleposjedničkih imanja. Zbog takvog stava prema agrarnom pitanju Savez nije uspio zadobiti snažniju potporu russkih seljaka.

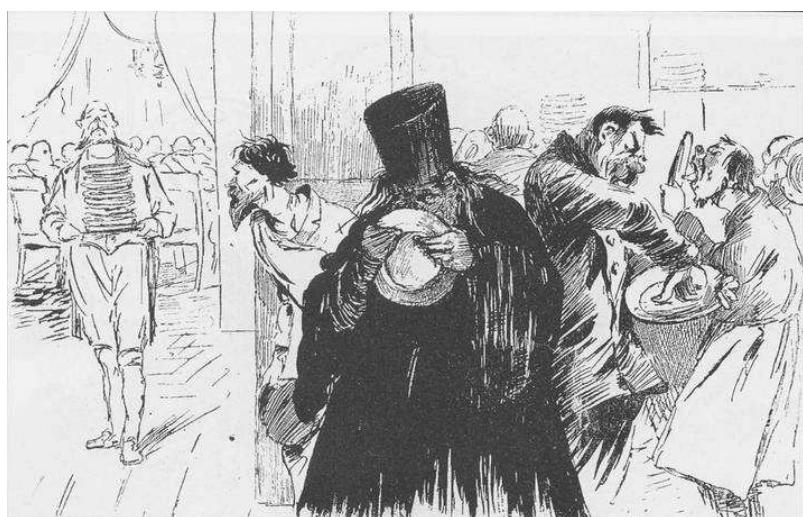
Savez ruskog naroda se u javnosti predstavljao kao narodni pokret koji je stao u obranu cara, Ruske pravoslavne crkve i ugrožene domovine, ali oporba je, naprotiv, smatrala kako je tu riječ tek o jednoj pseudostranci izmišljenoj od strane policije. Iako su niži policijski službenici bili u čestim doticajima s čelnikom stranke Antonom Dubrovinom (inače poznatim novinskim urednikom), Savez nije dobivao novčanu pomoć od vlade sve do prvih izbora za

Dumu (na proljeće 1906. godine), kada su seljaci masovno podržali kandidate oporbenih stranaka. Međutim, vlada ipak nije bila sklona prema javnom iskazivanju potpore jednoj radikalnoj stranci „koja s ljevicom dijeli ekonomski i socijalni program“ i koja je izražavala zabrinutost za položaj ruskog seljaka i radnika (Rogger, 1964: 403). Po pitanju političke taktike, stranka je najčešće pribjegavala uličnom nasilju i organiziranju paravojnih postrojbi („družina“) poput „žutih košulja“ u Odesi (koje su nalikovale na potonje fašističke skvadre). Te su pojave bile najčešće u mješovitim pograničnim područjima, gdje su aktivisti Saveza (često i uz potporu lokalnih vlasti) nasilno istupali protiv poljskih zemljoposjednika i katoličkog svećenstva te židovskih trgovaca i intelektualaca. Terorističko krilo Saveza ruskog naroda organiziralo je nekoliko uspješnih atentata na oporbene članove Dume, a u dva su navrata pokušali ubiti i grofa Vitea.

Savez ruskog naroda donio je svoj program 1906. godine. Taj je stranački program kasnije dopunjavan i razrađivan, a u njemu se posebno osjeća utjecaj slavenofilske tradicije. Prema stranačkom programu najvažnija grana gospodarstva bila je zemljoradnja i nju je država trebala podržavati u odnosu na druge grane privrede. Iako se ne poriče veliki značaj suvremenih tehnoloških dostignuća, ipak je vrijednosni stav prema njima negativan jer su autori programa smatrali kako tehnološki napredak razara duhovnost ruskog naroda i potiče uskogrudni materijalizam. Smatrali su da svako zlo dolazi s „trulog Zapada“ pa su se zbog toga podjednako suprotstavljali „uvozu“ liberalizma i socijalizma u Rusiju. U stranačkoj (i općenito crnostotinaškoj) ideologiji posebno je mjesto zauzimao antisemitizam. Savez je predlagao da se Židovi liše svih građanskih prava, da se sva židovska djeca izbace iz državnih škola i da se Židovima zabrani bavljenje određenim profesijama. Stranački je statut čak i Židovima koji su primili kršćanstvo zabranjivao da postanu članovi Saveza ruskog naroda. Međutim, i po tom je pitanju došlo do određenih promjena, pa je tako Savez 1911. godine u Odesi osnovao stranački ogrank sa židovskim članstvom (Семенникова, 2009: 359).

Većinu članstva u stranci činili su seljaci, sitni trgovci i obrtnici. Savez je u svoje redove nastojao privući i pripadnike drugih društvenih slojeva pa tako radnicima daje obećanje da će se izboriti za bolje uvjete rada, a ruskim poslovnim ljudima obećava svoju pomoć u borbi protiv strane konkurencije. Kako bi pridobio kozake, koji su bili jedan od najčvršćih oslonaca vlasti, Savez im garantira zaštitu njihovih materijalnih i statusnih privilegija. Vodeća mjesta u Savezu pripadala su, slično kao i kod ostalih crnostotinaških organizacija, plemićima i crkvenim velikodostojnicima te znanstvenim i kulturnim djelatnicima, među kojima su bili mitropolit Antonije (Hrapovicki), Tihon (budući patrijarh), protojerej Joan Kronštadski, akademik-filolog A. Sobeljevski i poznata glumica M. Savina. Prilikom izbora za Prvu dumu stranka nije osvojila niti jedno poslaničko mjesto, a u Drugu dumu je ušlo tek nekoliko njezinih članova. U Trećoj dumi njezini su se parlamentarni lideri Markov i Puriškević

približili umjerenim konzervativcima i centru te podržali politiku premijera Stolipina. To je u konačnici dovelo i do stranačkog raskola: dok je oko Dubrovina ostala okupljena najekstremnija grupa, Markov je sa svojim pristašama zadržao naziv Savez ruskog naroda, a Vladimir Puriškević je 1908. godine osnovao novu stranku – Ruski narodni savez imena Mihajla Arhanđela.

„Krajnja desnica u Dumi“: karikatura iz „Dumskog almanaha“ (Sankt-Peterburg, 1906) (izvor: Я. В. Глинка: *Одиннадцать лет в Государственной думе 1906-1917: Дневник и воспоминания*, „Новое литературное обозрение“, Москва, 1997., 256.)

Prva i Druga Državna duma

Duma narodnih nadanja

Revolucionarni događaji 1905. godine prisili su ruskog cara i vladajuću garnituru na neželjene ustupke koji su za njih predstavljali odstupanje od tradicionalnog načina upravljanja državom. Iako je Oktobarskim manifestom obećao uvođenje parlamenta, Nikola II. učinio je sve kako bi nakon smirivanja pobuna ograničio ovlasti tog tijela. Kako bi funkcioniranje parlamenta bilo stavljeni pod puni nadzor, donesena su pravila koja su osiguravala izbor većine poslanika iz onih društvenih slojeva koji su tradicionalno predstavljali oslonac carskoj vlasti. Vladar se nudio da će putem tih poslanika moći vršiti kontrolu nad Državnom dumom.

Nikola II. se nikada nije previše osobno vezivao uz svoje ministre, pa čak ni uz one koji su vjerno provodili sve njegove zamisli. Iako je Vite svojim iskustvom i vještinom spasio Nikolu II. od detronizacije, car je, čim je minula neposredna revolucionarna opasnost, a uz pomoć dvorske kamarile i pristaša autokracije, natjerao premijera da sredinom travnja 1906. godine sam podnese ostavku. Na premijersko mjesto car je imenovao poslušnog birokrata Ivana Goremikina. Glavni razlog zbog kojeg je Nikola II. odlučio povući ovaj potez ležao je u činjenici što je Vite nekoliko mjeseci ranije ultimativno zahtjevao od cara da prihvati program provedbe političkih reformi. Vladaru nije odgovaralo da takav političar (kojeg je prozvao „politički kameleon“) bude na čelu vlade u jednom osjetljivom trenutku, kada je trebalo započeti odmjeravanje snaga između carske vlasti i Državne dume. Rezultat te borbe, koja je trebala započeti u momentu kada Duma otvorila svoja vrata, bio je još uvijek vrlo neizvjestan.

Kako se približavao trenutak izbora za Dumu, tako su se i između različitih stranačkih tabora sve više nijansirala njihova politička i svjetonazorska gledišta. Liberali su smatrali kako su uspostavom parlamenta i proklamacijom građanskih sloboda ispunjeni njihovi glavni politički ciljevi. Oni su, nadalje, mislili kako se sada trebaju posvetiti mirnom i postupnom rješavanju onih teških društvenih problema koji su izazvali revolucionarnu erupciju koja se i tada, više od godinu dana poslije svoga izbijanja, nije još umirivala. Toj se grupaciji pridružila i poslovna elita, koja je htjela da se što prije suzbiju neredi koji su se širili diljem države, a koji su ugrožavali njihove interese. Stranke ljevice smatrale su da je uspostavljanje predstavničkog tijela taktički potez s kojim vladajuće snage žele razbiti revolucionarni savez koji je činila velika većina ruskog društva te time oslabiti i ugušiti pokret koji je zahtjevao istinske promjene. To što je vladajuća struktura pod pritiskom pristala na određene ustupke nije, po njihovu mišljenju, predstavljalo prvu dionicu na putu promjene sustava, već običnu obmanu. Prava se promjena može osigurati tek nastavkom revolucije, zbacivanjem cara i uspostavom demokratske republike. S obzirom na

takav stav, posve je razumljivo da su mnoge ljevičarske stranke ignorirale izbore i bojkotirale Dumu.

Izbori za Prvu dumu uglavnom su bili održani u ožujku i travnju 1906. godine, dok su u nekim dijelovima zemlje bili održani tek nakon što je Duma započela s radom, a u nekim uopće nisu bili ni održani. Na početku rada parlamenta brojni poslanici nisu pripadali niti jednoj stranci, a kasnije su mnogi prelazili iz jedne stranke u drugu. Ukupan broj izabralih poslanika bio je 497, od toga je 11 poslanika bilo opozvano, jedan je umro, a šestorica zbog velike udaljenosti nisu ni stigli do Sankt Peterburga.

Prva je duma ostavila poprilično nesigurne tragove političkih grupiranja. **Lijevo krilo** u Dumi činio je Socijaldemokratski klub (18 članova), Trudovička grupa (110 poslanika), jedan član Ukrajinske radikalno-demokratske stranke, 18 izvanstranačkih poslanika. U **centru** se nalazio Konstitucionalno-demokratski klub (178 poslanika), 6 članova Autonomističke grupe (3 člana muslimanskog kluba i 3 litvanska i latvijska autonomista), 12 članova grupe Stranke demokratskih reformi i više od 50 „izvanstranačkih progresista“. **Desni centar** zauzimalo je Poljsko kolo (34 poslanika) i Grupa zapadnih krajeva (14 članova). Bezbojno **desno krilo** sastojalo se od više od 40 mirnoobnovitelja, oktobrista i bliskih im nestranačkih poslanika (Шелохаев, 2008: 447-448).

Kadeti su tako s 38 posto poslaničkih mjesta u parlamentu bili najsnažnija, najorganiziranija i najutjecajnija grupacija. Druga po snazi bila je Trudovička grupa, s oko 20 posto poslanika. Od 110 poslanika ove grupe gotovo su polovica bili seljaci. Trudovicima je nedostajao zajednički program, stranačka disciplina i čvrsta revolucionarna uvjerenja. Iako su zahtijevali pravednu raspodjelu zemlje i poštivanje građanskih prava, jedan je dio njihovih poslanika sačuvao tradicionalno seljačko povjerenje u ruskog cara. Poljskom kolu i strankama koje su predstavljale druge neruske narode pripalo je treće mjesto u parlamentu i oni su uglavnom u Dumi glasali u bloku s kadetima. Umjerene monarhističke stranke zauzele su četvrto mjesto, a socijaldemokratska stranka (menjševičko krilo) dobila je osamnaest poslanika i kao takva zauzela peto mjesto. Najveće razočaranje doživjele su stranke krajnje desnice (organizacije crnostotinaša), koje su bile potučene na izborima. Stranačku sliku Prve dume bitno je obilježila činjenica da veliki broj poslanika nije pripadao niti jednoj političkoj stranci (Walsh, 1950:145). U klupama Prve dume sjedilo je 48,1 posto seljaka, a potom je slijedilo plemstvo sa 36,7 posto. Samo 80 poslanika dolazilo je iz redova drugih staleža. Tri četvrtine poslanika pripadalo je Ruskoj pravoslavnoj crkvi, njih 14 posto rimokatoličkoj, 8,3 posto je činilo raznoliko mnoštvo vjernika (muslimani, budisti, ruski starovjerci, armenski kršćani, luterani i pripadnici različitih protestantskih denominacija), a 2,7 posto poslanika bili su Židovi (ortodoksnii i karaiti). Posljednji podatak dovoljan je dokaz za pobijanje teze koju su (računajući na široko rasprostranjeni antisemitizam u ruskom društvu) lansirali vladini propagandisti, kako je Prva duma zapravo „židovska Duma“ (Goldenweiser, 1914: 409). Broj

visokoobrazovanih poslanika u Prvoj dumi bio je relativno malobrojan pa je zbog takvog odnosa snaga potpuno razumljivo da je aristokratska otmjenost morala ustuknuti pred grubošću i ogorčenjem koje su u burne dumske rasprave unosili pripadnici seljačkog sloja. Nedostatak parlamentarnog iskustva u kombinaciji sa žestokim temperamentom pojedinih poslanika na kraju je rezultirao samo kaotičnim sjednicama s bezbrojnim govorancijama i stotinama poslaničkih pitanja.

Svečano otvorenje Državne dume zbilo se 27. travnja 1906. godine u jednoj od dvorana Zimskog dvorca. Dvorana je za tu priliku bila posebno ukrašena; u njoj je bilo postavljeno carsko prijestolje, desno od carskog prijestolja bila su rezervirana mjesta za predstavnike vlade i dvora, a s lijeve strane za poslanike Dume. Vladarevo kratko obraćanje bilo je dostojanstveno i izrečeno u pomirljivom tonu, ali nije sadržavalo nikakav program zakonodavnog rada narodnog predstavništva. Većina poslanika je ovaj carev govor dočekala vrlo hladno. Nakon ceremonije otvorenja Dume, poslanici su se zaputili do Tavričeske palače, koja je preuređena kako bi se u njoj smjestio prvi ruski parlament. Tu je klasicističku građevinu podigla Katarina II. za svog ljubimca Grigorija Potemkina, koji je za ujedinjenje poluotoka Krima (antičke Tauride) s Rusijom bio nagrađen titulom kneza Tavričeskog. Sva su četiri saziva Dume zasjedala u ovoj palači (Васецкий, 2010: 144). U toj istoj zgradbi se u siječnju 1918. godine sastala Ustavotvorna skupština, koju su nakon jednog dana rastjerali boljševici, pa se možemo složiti s ocjenom kako je „Tavričeska palača bila kolijevka, tvrđava i grob ruske demokracije“ (cit. prema: Figes, 1997: 217).

Put do Tavričeske palače vodio je rijekom Nevom uz koju se nalazio zatvor nazvan „Krest“. Poslanicima su, preko prozorskih rešetaka, zatvorenici mahali i dovikivali: „Amnestija, amnestija!“ Taj su slogan prihvatali građani okupljeni na mostovima i na obali Neve, a ganuti poslanici su skinuli svoje šešire i duboko se naklonili pred zatvorenicima (Смирнов, 2010: 213). Na prvoj sjednici Dume, koju je otvorio i vodio državni tajnik Friš, izabrano je njezino vodstvo. Za predsjednika je gotovo jednoglasno (s 426 glasova za i 10 protiv) izabran ugledni moskovski profesor rimskog prava Sergej Muromcev. Iz redova kadeta izabrana su i dva dopredsjednika i tajnik Dume (knez Šahovskoj).

Poslije izbora vodstva Dume određeni su poslanici koji su trebali sjediti u desetak različitih parlamentarnih odbora. Potom su u Dumi započele vatrene rasprave o amnestiji političkih zatvorenika, agrarnom pitanju i problemu autonomije Poljske. Po pitanju amnestije, kadeti su zauzeli stav da trebaju biti oslobođeni svi oni koji su se „borili i stradali za slobodu“. Tim je istupom samo potvrđeno kako između cara i dumske većine ne postoji suglasnost o najvažnijim društvenim pitanjima. Već u početnim danima rada Dume postalo je očito kako vlada namjerava ignorirati njezin rad. Ministri ne samo da nisu Dumi upućivali zakonske prijedloge na razmatranje, nego se nisu ni pojavljivali na njezinim sjednicama. Prvi vladin podnesak upućen parlamentu bila je omalovažavajuća (i pomalo cinična) molba Ministarstva narodne prosvjete za

suglasnost kod podizanja zajma radi popravka zimskog vrta na jednom ruskom sveučilištu. Koliko je vlada uopće marila za Državnu dumu, najbolje pokazuje sljedeća izjava koju je tih dana jedan član vlade dao novinaru londonskog Times-a: „Duma je samo jedna revolucionarna skupština u obliku sovjeta radničkih deputata.“ Budući da je već ranije vodstvo Kadetske stranke predvidjelo takve situacije, njihovi se poslanici nisu dali isprovocirati drskim i nemarnim ponašanjem ministara i vlade u cjelini, već su, kako bi postigli zacrtane političke ciljeve, nastojali u najvećoj mjeri iskoristiti promidžbeni potencijal koji im je pružala dumska tribina. Na gore navedenu ministrovu izjavu jedan kadetski poslanik je uzvratio tvrdnjom kako je „to najbolja pohvala koja se mogla reći za ovu skupštinu: sovjet ima sjajnu prošlost i nema ničega uvredljivog u riječima ministrovim“ (cit. prema: Miljukov, 1939: 644-645).

Najodvažniji politički korak koji je dumska većina napravila bila je izrada i usvajanje adrese (zamišljene kao odgovor na carevu „priestolnu besedu“) u koju su uneseni zahtjevi poslanika. Katalog tih političkih želja činili su: ukidanje smrte kazne, poštovanje građanskih prava, opće biračko pravo, ukidanje Državnog savjeta, zahtjev da vlada bude odgovorna Dumi, prinudno oduzimanje jednog dijela veleposjedničke zemlje i amnestija političkih zatvorenika. Ta posljednja četiri zahtjeva izazvala su posebno nezadovoljstvo i ogorčenje u vladu i među utjecajnim veleposjedničkim krugovima, čime je onemogućena bilo kakva suradnja ovih centara moći s Dumom. Zahtjev glede amnestije političkih zatvorenika bio je za cara potpuno neprihvatljiv jer je on političke zatvorenike smatrao nepopravljivim teroristima koji predstavljaju najveću opasnost njegovoj vlasti. Vladar je odbio primiti poslanike koji su mu namjeravali i službeno predati taj dokument te je istovremeno naložio vladu da pripremi oštar odgovor. Vladin odgovor je 13. svibnja 1906. godine, u nazočnosti svih ministara, u Dumi pročitao predsjednik Savjeta ministara Goremikin. On je istaknuo kako su za vladu potpuno neprihvatljivi prijedlozi kao što su ukidanje Državnog savjeta ili formiranje vlade odgovorne Dumi. Vlada je izrazila spremnost da u suradnji s Dumom pristupi rješavanju agrarnog problema, ali jedino na taj način da se seljacima, uz kreditnu potporu Seljačke zemljišne banke, omogući kupovina državne zemlje (Živanov, 2002: 237-238).

Na tako sročen vladin odgovor (ali i na nadmeno držanje ministara), burno su reagirali poslanici iz redova gotovo svih političkih stranaka, tražeći od vlade da podnese ostavku. Tom je prilikom govor održao i jedan od čelnih ljudi Kadetske stranke - poslanik Nabokov (suvremenicima poznat kao sin ministra pravosuđa cara Aleksandra III., a budućim naraštajima kao otac glasovitog književnika). On je istaknuo kako Duma neće dopustiti da se vlada osorno odnosi prema narodnom predstavništvu te je na kraju uzviknuo: „**Neka se izvršna vlast pokori zakonodavno!**“ (cit. prema: Jelačić, 1925: 88). S njegovim obraćanjem složile su se gotovo sve političke stranke, pa je tako na kraju rasprave usvojena rezolucija u kojoj je izraženo nepovjerenje vladu. Rezolucija je sadržavala i zahtjev da se postojeća vlada zamijeni s vladom koja

će uživati povjerenje narodnih predstavnika. Ta je rasprava dovela do stvaranja nepremostivog jaza između vlade i predstavničkog tijela i tako označila početak otvorene političke borbe, čiji je tijek u konačnici doveo do raspuštanja Dume.

Kako je odnos između ministara i poslanika nakon 13. svibnja 1906. godine postajao sve napetiji, u javnosti su se već počela širiti nagađanja o tome da vlast namjerava raspustiti, pa čak i ukinuti parlament. Iako su pojedini ministri, zbog ponovnog izbijanja nemira u zemlji, bili skloni nagodbenoj politici, većina u vlasti je smatrala da treba bez odlaganja donijeti odluku o raspuštanju parlementa i raspisati nove izbore. Budući da se, po njihovu mišljenju, Duma u potpunosti podčinila radikalnim političkim strujanjima i time postala stožer revolucionarnog pokreta, bilo bi opasno i štetno odgađati takvu odluku. Ipak, to većinsko mišljenje u vlasti nisu dijelili ni svi u najbližoj vladarevoj okolini. Zapovjednik carskog dvora i ultrakonzervativac general Trepov predlagao je da se udovolji oporbenom zahtjevu za osnivanjem vlade koja bi uživala povjerenje Dume. Ulazak predstavnika političkih stranaka u vladu, smatrao je Trepov, predstavljao bi određeni rizik za carsku birokraciju, ali, s druge strane, sudjelovanje u izvršnoj vlasti bi kadete i ostale liberale natjerale na prekid suradnje s revolucionarnim strujama. Ponukan takvom idejom, Trepov je započeo pregovore s čelnim ljudima Konstitucionalno-demokratske stranke, koji su načelno prihvatali njegov prijedlog, ali pod uvjetom da se prvo definira program buduće vlade i njezin personalni sastav (Ascher, 2001: 110-111). Međutim, s tim i sličnim kombinacijama na kraju se nije složio Nikola II., koji je u činu osnivanja vlade odgovorne Dumi video pravi državni udar koji vodi prema uspostavi demokratskog poretka.

Iako je vlada već ranije zauzela stajalište da je za nju potpuno neprihvatljivo nasilno oduzimanje veleposjedničke zemlje, Sveruski je seljački savez zatražio od parlamentarne Komisije za agrarna pitanja da pripremi elaborat o podjeli zemlje seljacima. Komisija je 4. lipnja 1906. godine predala Dumi svoje izvješće nakon čega je započela burna rasprava u kojoj je sudjelovao i ministar unutarnjih poslova Stolipin. Poslanici nisu odustajali od svojih zahtjeva za podjelom zemlje, ali su na kraju ipak usvojili pomirljivu izjavu u kojoj je istaknuto da Duma podupire samo pravni način rješavanja agrarnog pitanja. Time je sudbina Dume bila zapečaćena. Nikola II. je zapovjedio Stolipinu da pripremi raspuštanje parlementa.

I dok se u Dumi odvijala rasprava, u vlasti su trajale pripreme za njezino raspuštanje. Kako bi se omogućilo jedinstveno djelovanje svih državnih institucija radi sprječavanja nereda, Stolipin je zapovjedio gubernatorima i gradonačelnicima velikih gradova da svim raspoloživim sredstvima osiguraju neometano odvijanje željezničkog i cestovnog prometa te normalno poslovanje poštanskih i bankovnih ureda. Vlada je putem dnevnih listova koje je imala pod svojim nadzorom počela pripremati široku javnost na svoj potez. Režimski su novinari, kao produžena ruka vlasti, u svojim kolumnama optuživali Državnu dumu zbog njezina navodno rušilačkog djelovanja i nepoštivanja državnog

poretka, te su se zalagali za njezino raspuštanje. Poduzetni Stolipin se 5. srpnja 1906. godine susreo s Nikolom II. kako bi konačno bio uglavljen točan datum ove političke akcije. Nakon što je cara obavijestio o svim poduzetim mjerama, vladar je na kraju odlučilo da odluka o raspuštanju Dume bude objavljena dana 9. srpnja 1906. godine. Dva dana nakon tog susreta, car je Goremikina razriješio dužnosti i na njegovo mjesto imenovao Stolipina.

Tko je bio novi ruski premijer? Petar Stolipin je potjecao iz stare i cijenjene aristokratske obitelji. Njegov je otac bio general (kasnije i upravitelj Kremlja), a majka (rođena kao princeza Gorčakov) potomak jedne od najpoznatijih plemićkih obitelji Rusije. Rodio se u Dresdenu 1862. godine, a djetinjstvo je proveo na obiteljskom imanju pokraj Moskve. Studirao je prirodne znanosti na Sveučilištu u Sankt Peterburgu (jedan od njegovih profesora bio je i glasoviti kemičar Mendeljejev). Dok je još bio student, oženio se s Olgom Neidhart, kćerkom velikog maršala kraljevskog dvora. Stolipin je 1887. godine imenovan načelnikom plemstva u minijaturnoj Kovenskoj guberniji (današnja Litva), gdje je posjedovao imanje. Nakon što je 1902. godine bio imenovan gubernatorom u susjednoj guberniji Grodno počeo je razrađivati planove o agrarnoj reformi u Rusiji. Osnovne ideje kojima se vodio u tim planovima bile su proširenje seljačkog individualnog vlasništva nad zemljom uz ukidanje preraspodjele zemljišta u okviru općine. U obrazovanju seljaka i širenju agrikulturnih vještina prepoznao je, unatoč protivljenju konzervativaca, put za izgradnju stabilne države. Nakon što je jednu godinu proveo na mjestu gubernatora Grodna, premješten je na mjesto gubernatora Saratova na Volgi, gdje je iskazao veliku osobnu odlučnost i hrabrost u revolucionarnim zbivanjima 1905. godine, zbog čega ga je Nikola II. pozvao u vladu i to na mjesto ministra unutarnjih poslova. Tijekom zasjedanja Prve dume Stolipin se iskazao kao jedini ministar koji se mogao suočiti s buntovnim ugodajem u parlamentu. Iz tog razloga car je smijenio Goremikina i za premijera postavio Stolipina. Novi premijer je za sebe zadržao i mjesto ministra unutarnjih poslova (Strakhovsky, 1959: 349). Dok su politički saveznici Stolipina opisivali kao čovjeka iznimne karizme i sposobnosti, politički protivnici imali su nešto drugačiji stav. Jedan kadetski poslanik ga je ovako opisao: „U svoj njegovo snažnoj figuri, u njegovim reskim i odlučnim pokretima, u hladnom metalnom glasu, u teškom pogledu njegovih zlih očiju, u neugodnoj formi njegovih jakih usnica, u blijedom licu, u čitavoj njegovojo pojavi bilo je nešto teško, osorno-tupo i okrutno“ (cit. prema: Pokrovski, 1935: 449).

Dana 8. srpnja 1906. godine car je donio ukaz kojim je raspustio (zapravo rastjerao) parlament. Prilikom donošenja ukaza nije se čak vodilo računa ni o poštivanju odredaba oktroiranih Osnovnih zakona. Tako, suprotno članku 105. Osnovnih zakona, nije uopće predviđeno vrijeme održavanja novih izbora, a datum sazivanja novog parlamenta (20. veljače 1907. godine) slijedio je tek nakon proteka svih rokova predviđenih za parlamentarnu raspravu o donošenju proračuna za 1907. godinu. Prva duma tako nije ni stigla raspravljati o

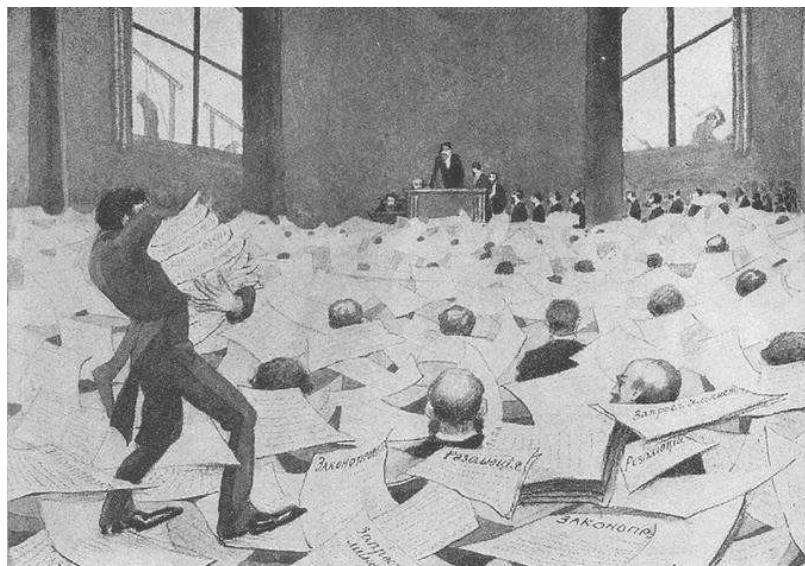
proračunu za 1907. godinu. Pored tih propusta, ukaz o raspuštanju Državne dume također nije bio supotpisan od strane predsjednika Savjeta ministara, a predsjednik Dume nije bio niti obaviješten o carevoj odluci.

Poslanici koji su, ništa ne sluteći, sljedećeg dana pristigli da bi sudjelovali na sjednici parlamenta, naišli su na kordon stražara koji su čuvali zaključanu Tavričesku palaču. Istodobno su vojne snage zaposjele ključne točke po susjednim ulicama i drugim vitalnim prometnicama Sankt Peterburga kako bi mogле zaštititi državne ustanove od očekivanih napada prosvjednika. Vlada je u većini gubernija uvela izvanredno stanje i započela žustru provedbu prisilnih mjera koje su trebale sačuvati mir i poredak u zemlji. Tako su diljem Carstva organizirane policijske racije s ciljem uhićenja što većeg broja pripadnika revolucionarnog pokreta. Vlastodršci su odlučili obuzdati i oporbeni tisak, pa je policija zatvarala ili demolirala njihove tiskare. Kako bi se u korijenu sasjekli svi neredi bilo je potrebno, uz vojsku i policiju, mobilizirati i one dijelove državnog aparata zadužene za kazneni progon i izricanje kazni. Navečer tog dana, kada se saznalo za sudbinu Dume, u prijestolnici se na nekoliko mjesta okupila šaćica prosvjednika koja je brzo rastjerana. Lenjin je sada likovao: „Zakoni, poslanici, i tako dalje, nisu nimalo vrijedni ukoliko nema prave moći iza njih. To je narod naučio od Dume kadeta“ (cit. prema: Keep, 1955: 195).

Car je 9. srpnja 1906. godine objavio proglašenje u kojem su navedeni motivi njegove odluke. Vladar je poslanicima zamjerio što su „umjesto obavljanja zakonodavnog posla, skrenuli u područje izvan svojih ovlaštenja i počeli istraživati rad lokalnih vlasti postavljenih od Naše strane, ukazivati Nam na nesavršenstvo Osnovnih zakona, čije izmjene mogu biti provedene samo Našom imperatorskom voljom, te obavljati očigledno nezakonite radnje, kao što je obraćanje stanovnicima“, a posebno ga je pogodilo što je, „zbunjeno takvim neredom, ne čekajući zakonsko rješenje za poboljšanje svojeg položaja, seljaštvo u čitavom nizu gubernija počelo otvoreno pljačkati, oduzimati tuđu imovinu te se prestalo pokoravati zakonu i zakonitim vlastima“. Na kraju proglašenja car izjavljuje kako je „najvažniji od Naših Carskih zadataka – povećanje blagostanja seljaštva“, te kako će „na mjestima gdje nema dovoljno zemlje ruski zemljoradnik dobiti priliku zakonito i pošteno raširiti svoje imanje bez nanošenja štete tuđem vlasništvu“. Ovaj „veliki zadatak“ će, po obećanju vladara, „u sklopu zakonodavnog postupka konačno riješiti sljedeći saziv Dume“ (cit. prema: Titov, 2010: 266).

Zakonodavna djelatnost Prve dume bila je vrlo skromna. Ovom je sazivu parlamenta podneseno 16 vladinih zakonskih prijedloga i isto toliko poslaničkih. Važniji vladini zakonski prijedlozi (o reformi lokalnog pravosuđa, pooštravanju sudske odgovornosti državnih službenika, proširenju seljačkih zemljišnih posjeda i dr.) bili su podneseni u sredini zasjedanja. Budući da Duma tada više nije željela surađivati s vladom, ovi vladini zakonski prijedlozi nisu ni razmatrani. Tek pri kraju zasjedanja šest je zakonskih prijedloga vlade predano odborima Dume, ali ih oni nisu stigli niti razmotrili. Od poslaničkih prijedloga tek su dva uspjela izaći iz odbora. Za svoja 72 dana rada Prva je duma odobrila

samo dva zakonska prijedloga. Prvi je bio poslanički i odnosio se na ukidanje smrtne kazne, a drugi je bio vladin i odnosio se na dodjelu 15 milijuna rubalja pomoći za poljoprivrednike kojima je postradala ljetina. Iako je drugi prijedlog vlada podnijela na zahtjev Dume, svejedno je prihvaćen uz velike probleme jer su mnogi poslanici smatrali da vladi ne treba odobriti nikakva materijalna sredstva. Uskoro je taj zakonski prijedlog odobrio Državni savjet i car, a zakonski prijedlog o ukidanju smrtne kazne nije odobren od strane Državnog savjeta (Демин, 1996: 49-50).

„Taktika dumske većine“: karikatura iz „Dumskog almanaha“ (Sankt-Peterburg, 1906) (izvor: Я. В. Глинка: *Однинадцать лет в Государственной думе 1906-1917: Дневник и воспоминания*, „Новое литературное обозрение“, Москва, 1997., 256.)

Viborški poziv i Stolipinova kravata

Istog jutra kada je raspuštena Duma, vodeći ljudi Kadetske stranke usuglasili su se oko toga kako je potrebno hitno objaviti proglašenje u kojem će pozvati narod na građanski neposluh, odbijanje plaćanja poreza i služenja vojnog roka (sakupljanje poreza i novačenje obično se odvijalo u kasnu jesen) sve do tada dok se ne izabere nova Duma. Oni su bili svjesni da se takvim potezom izlažu opasnosti kaznenog progona i gubitka svih građanskih i političkih prava. Trudovici su potpuno nespremno dočekali vijest o raspuštanju Dume pa su odlučili da se u novonastalim okolnostima povežu s kadetima i socijaldemokratima, kako bi zajedničkim snagama pokrenuli političku akciju kojom će se suprotstaviti nasilju režima nad predstavnicičkim tijelom.

Kadeti su, budući da im je bilo onemogućeno organiziranje sastanaka u prijestolnici, odlučili taj sastanak održati na nekom sigurnijem mjestu, pa je tako navečer 9. srpnja 1906. godine skupina od preko 220 članova Prve dume vlakom otputovala u Viborg (tada grad u Velikoj kneževini Finskoj, a danas u Ruskoj Federaciji). U viborškom hotelu „Belvedere“ održano je 9. i 10. srpnja 1906. godine zajedničko savjetovanje triju poslaničkih grupacija (kadeti, trudovici i socijaldemokrati) koje je vodio predsjednik Dume Muromcev. Jedan od prijedloga o kojem se raspravljalo bio je taj da se poslanici prebace u Helsinki kako bi se na taj način nastavio legalni rad parlamenta. Trudovici su predlagali da se pasivni otpor zamijeni aktivnim (čak i pokretanjem generalnog štrajka) kako bi se izvršio pritisak na vladu da popusti u svojim nastojanjima. Kadeti su bili protiv svake vrste nasilja pa su tako odbili ovaj prijedlog trudovika te su nastojali da se prihvati njihov ranije pripremljeni prijedlog rezolucije. Što se tiče socijaldemokrata, oni su podržali trudovike, i to ne samo zato što su s njima dijelili iste političke ciljeve nego i zbog toga da ih taktički odvoje od kadeta i privuku k svojem programu rušenja carizma revolucionarnim putem.

Sljedećeg je dana, nakon burne rasprave, ipak prihvaćen proglašenje kadeta *Narodu od narodnih predstavnika*, u kojem je osuđena carska vlast zbog raspuštanja Dume: „Građani! Ustanite odlučno protiv pogaženih prava narodnog predstavništva, ustanite za Državnu dumu! Nijedan dan Rusija ne smije ostati bez narodnog predstavništva. Vi imate moć da to ostvarite... Do saziva narodnog predstavništva ne dajte ni novčića u državnu blagajnu i nijednog vojnika u armiju. Budite čvrsti u svojoj neposlušnosti i ustanite, kao jedan, u obranu svojih prava... Građani! U toj nametnutoj, ali neizbjježnoj borbi vaši izabrani predstavnici će biti s vama“ (cit. prema: Vojejkov, 2004: 158-159). Taj dokument je potpisao 181 poslanik (to je bilo više od jedne trećine od ukupnog broja poslanika), nakon čega su vodeći ljudi triju političkih stranaka održali poseban sastanak, na kojemu su se razmatrale mogućnosti daljnog djelovanja, ali do dogovora nije došlo, kao niti do upućivanje zajedničkog apela europskim parlamentarcima.

Pošto su poslanici triju političkih grupa usvojili proglašenje, upućen građanima 11. srpnja 1906. godine, krenuli su natrag prema Sankt Peterburgu. Putem do Peterburga, poslanici su po željezničkim stanicama razdijelili oko 10.000 primjeraka otisnutog teksta „Viborškog poziva“. Iako su očekivali da će ih policija uhititi i pritvoriti, Stolipin nije od njih htio napraviti mučenike, već je naredio izdavanje protuproglasa u kojem je vlada prozvala sudionike viborškog savjetovanja za nepoštivanje carske vlasti. Tek nakon što se bura stišala, vlada je počela kažnjavati potpisnike „Viborškog poziva“. Najprije im je zabranjeno sudjelovanje na izborima za Drugu dumu, a nakon toga je vlast pokrenula i kazneni postupak protiv 167 bivših poslanika Prve dume (100 kadeta, 50 trudovika, 13 socijaldemokrata i 4 nestranačkih). Suđenje je održano u prosincu 1907. godine. Svi optuženi su se izjasnili nevinima, a bivši kadetski poslanik Petrunkevič u svojoj obrani naglasio: „Raspuštanje Dume za nas je bilo potpuno neočekivano. Mi smo uvidjeli, a još više i osjećali, kako se pred nama zbiva nešto na što mi nismo mogli ostati ravnodušni, kako je kucnuo čas kada smo mi dužni ispuniti obavezu koju smo preuzeли na sebe pred čitavom zemljom. Odustanak od te obaveze nije nam dopuštao niti naše dostojanstvo, niti svijest o našem dugu“ (cit. prema: Лукоянов, 2003: 185). Svi optuženi su (izuzev dvojice) osuđeni na tromjesečnu zatvorsku kaznu.

Raspuštanje Dume izazvalo je uzrujanost u zapadnoeuropskim zemljama te je ozbiljno poljuljalo povjerenje u financijski kredibilitet carske Rusije. Gotovo svi vodeći dnevni listovi u tim zemljama kritički su pisali o političkom stanju u Rusiji te su osuđivali autokratski režim i izražavali podršku liberalnim i demokratskim snagama. Toj se kampanji (uz veliki broj engleskih novinara, intelektualaca i parlamentaraca) pridružio i tadašnji britanski premijer, koji je na otvaranju Međunarodne parlamentarne konferencije izjavio: „Vjerujem da će se Duma ponovo roditi u ovoj ili onoj formi. Duma je umrla, neka živi Duma!“ (cit. prema: Živanov, 2002: 559).

Sve te reakcije Stolipin je opravdano doživio kao grubo miješanje u unutarnje probleme Rusije, ali je morao poduzeti određene mjere kako bi umirio međunarodnu javnost, s obzirom na to da je Rusija u tom trenutku ovisila o stranim zajmovima i ulaganjima iz zapadnoeuropskih zemalja. Premijer je pojašnjavao kako je vladar morao raspustiti parlament zbog toga da bi vlada mogla neometano nastaviti provedbu svog reformskog programa, a onim političkim strankama koje su bile spremne podržati taj reformski smjer, uputio je poziv za sudjelovanje u izvršnoj vlasti. Tada su započeti i pregovori s vodećim oktobristima oko njihova ulaska u vladu. Međutim, njihove je zahtjeve (primjerice pola ministarskih fotelja) Stolipin ocijenio pretjeranima, pa tako dogovor nije ni postignut. Premijer je, također, pregovarao i s istaknutim osobama iz društvenog života oko njihovog uključivanja u politiku, ali ni tu nije postigao zadovoljavajući rezultat, tako da je mesta u vlasti na kraju morao popuniti s ljudima koji su bili bliski caru i dvorskim krugovima ili su dolazili iz redova visoke birokracije (Florinsky, 1963: 1193).

Kako je vrijeme od raspuštanja parlamenta polagano odmicalo, to je političkim radikalima postalo jasno kako vlada neće popustiti pred njihovim zahtjevima. Stoga je vodstvo vojnog krila esera-maksimalista odlučilo likvidirati premijera. Plan je proveden u djelu 12. kolovoza 1906. godine. Tog su dana dva eserovska terorista (prerušena u policajce) ušetala u Stolipinovu rezidenciju na *Aptekarskom ostrvu* (Sankt Peterburg), nakon čega su aktivirali dva paklena stroja pripremljena u Krasinovom laboratoriju. Eksplozija je razorila veći dio rezidencije, a kako je u tom trenutku u zgradici veliki broj osoba čekao susret s premijerom, žrtve su bile stravične. Poginulo je 27 ljudi (uključujući i atentatore), a 30-tak je bilo ranjeno. Među ranjenima su bili i Stolipinova četrnaestogodišnja kći (koja je ostala bez obje noge) te njegov trogodišnji sin. Stolipin je pravim čudom preživio ovaj atentat i ostao gotovo neozlijeden (Рыбас, 2009: 9-12).

Ovaj teroristički čin nije pokolebao Stolipina u njegovoј namjeri da se konačno obračuna s radikalima, a u tom su trenutku i simpatije javnosti bile na njegovoј strani. Vlada je na temelju članka 87. Osnovnih državnih zakona 19. kolovoza 1906. godine donijela uredbu kojom su uspostavljeni prijek sudovi sastavljeni od vojnih časnika, a koji su po kratkom postupku mogli osobe osumnjičene za revolucionarnu i terorističku djelatnost osuditi na smrtnu kaznu. Mnogi intelektualci osudili su ovaj Stolipinov potez, ali se on na to nije previše osvrtao izjavljujući da se nasilju treba suprotstaviti silom. Budući da ova uredba nije podnesena novom sazivu parlamenta, njezino pravno djelovanje prestalo je u proljeće 1907. godine. Do tada su prijek sudovi na smrtnu kaznu osudili 683 ljudi, mada su u tom istom razdoblju žrtve revolucionarnog terora bile još veće (768 ubijenih i 820 ranjenih) (Пушкирев, 2001: 398-399). Zahvaljujući djelovanju ovih sudova nastao je jedan izraz kojim je ovjekovjećeno ime energičnog ruskog premijera. Taj primjer uspješne eponimizacije je izraz „Stolipinova kravata“, koji je upotrebljavan kao eufemizam za omču na vješalima za one koje su prijek sudovi osudili na smrtnu kaznu (Carrere d'Encausse, 1992: 273).

Dana 25. kolovoza 1906. godine vlada je objavila svoj program reformi. Taj program vlada je počela ostvarivati provođenjem različitih mjera koje su se prvenstveno odnosile na agrarno pitanje. Uredbom od 5. listopada 1906. godine seljaci su napokon dobili slobodu izbora zanimanja i mjesta stanovanja, a uredbom od 9. studenog 1906. godine seljacima je dopušten izlazak iz općine (zakonom od 14. lipnja 1910. godine taj je izlazak, pod određenim uvjetima, postao obvezan). Seljaci su mogli zatražiti objedinjenje svojih parcela u jedinstveni *otrub*, i potom se preseliti na odijeljeno imanje (*hutor*). Od jednog dijela državnih zemalja stvoren je poseban zemljišni fond, a Seljačka zemljišna banka je za kupovinu tih (i dijela veleposjedničkih) zemalja osigurala novčane zajmove. Kako bi utažila „zemljišnu glad“ u središnjoj Rusiji, vlada je počela provoditi politiku masovnog preseljenja stanovništva na područje iza Urala (Орлов, 2008: 428). Te su mjere trebale stvoriti podlogu za izrastanje novog

sloja privatnih vlasnika zemlje - bogatih seljaka („kulaka“), koji su, po prirodi stvari, trebali postati odani saveznik vlasti u njezinoj borbi protiv prevratničkih i rušilačkih tendencija na ruskom selu. Time je napokon dovršen proces oslobođanja seljaka koji je u Rusiji započeo skoro pola stoljeća prije donošenja Stolipinovih uredbi.

Vlada je u drugoj polovici 1906. godine donijela i druge važne uredbe kojima je regulirala pitanja kao što su, primjerice, maksimalno trajanje radnog dana (12 sati) ili sloboda organiziranja različitih vjerskih zajednica. Međutim, sve te uredbe, izdane na temelju članka 87. Osnovnih zakona, imale su svojstvo „privremenih zakona“ jer ih je trebalo podnijeti na odobrenje novosazvanom parlamentu. Tako je sudbina reformskih mjera koje je započeo provoditi premijer Stolipin ovisila o rezultatima novih parlamentarnih izbora.

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Столыпин".

Faksimil potpisa premijera Stolipina (izvor: Святослав Рыбас: *Столыпин*, „Молодая гвардия“, Москва, 2009., str. 160.)

Duma narodnog gajeva

Vlada je i prije raspisivanja izbora poduzela preventivne mjere kojima je namjeravala osigurati pobjedu prorežimskim snagama. Tako je zabranila izlazak iz tiska preko 250 oporbenih novina i oduzela pasivno biračko pravo potpisnicima „Viborškog poziva“ te drugim viđenijim predstavnicima oporbe (zbog navognog neispunjavanja imovinskog cenzusa). Također, državnim je činovnicima zabranjeno pristupanje neregistriranim političkim strankama, a svećenstvu je naređeno da se pridruži provladinim strankama. Međutim, dio svećenstva se ipak nije ponašao kao što je vlada očekivala, tj. nisu se priključili desnim strankama, već su, naprotiv, surađivali s kadetima i socijalistima.

Tek nakon što su provedene sve te mjere, vlast je dopustila održavanje parlamentarnih izbora. Izbori su se trebali održati prema modelu i izbornom zakonu po kojem su bili izabrani i poslanici za prvi saziv Dume. Stolipin je bio uvjeren da su započete reforme preokrenule raspoloženje glasača u korist umjerenih kandidata. Na tim izborima sudjelovale su i stranke ljevice koje su bojkotirale prve izbore. Monarhističko-tradicionalističke stranke i organizacije uživale su podršku dvora i visokog svećenstva, a u tom taboru Savez ruskog naroda preuzeo je vodeću ulogu. Među oktobristima je došlo do nesuglasica jer su pojedini vodeći članovi Saveza 17. oktobra osuđivali potpisnike „Viborškog poziva“, dok su drugi osuđivali vladino osnivanje prijekih sudova. Kadeti su morali mijenjati svoj stav i taktku jer nakon raspuštanja Prve dume nije došlo do očekivanih prosvjeda protiv vlade niti su njihovi prijedlozi o bojkotu vlasti dobili potporu javnog mnijenja. Kako je njihovim najistaknutijim pojedincima zabranjeno sudjelovanje na izborima, stranka se našla pred ozbiljnim problemom koje kandidate ponuditi biračima umjesto poslanika iz prvog saziva parlamenta. Stranačko vodstvo se odlučilo da na izborima istakne mlađe ljude, koji su, iako uglavnom intelektualci, imali slabije političko iskustvo i posjedovali manje inicijative od svojih starijih kolega (Živanov, 2002: 565-566).

Parlamentarni izbori održani su u siječnju 1907. godine i na njima je bilo izabранo 518 poslanika iz desetak različitih političkih stranaka i grupa. Samo dvadesetak poslanika iz Prve dume ušlo je u sastav Druge dume, a broj je nestranačkih poslanika, u odnosu na prvi saziv parlamenta, prepovoljen. Znatan broj birača svoj je protestni stav prema nasilnoj politici vlade iskazao na taj način što je glasovao za kandidate lijevih političkih stranaka. Ozbiljan udarac vlasti zadao je onaj društveni sloj na kojeg je dvor još uvijek računao. Seljaci su tako na izborima većinom podržali kandidate bliske socijalistima. I dok su stranke ljevice sada težile jačanju predstavničke skupštine, stranke krajnje desnice ušle su u Dumu s namjerom da je iznutra potpuno paraliziraju i time stvore preduvjete za povratak na otvoreni autokratski režim vladavine.

Lijevi krilo u Dumi sastojalo se od Socijaldemokratskog kluba (64 poslanika), Socijalističke revolucionarne grupe (38 članova) i Narodno-socijalističkog kluba (18 poslanika). Na **lijevom centru** nalazila se Trudovička

grupa i klub Seljačkog saveza (78 članova), Ukrajinski klub (više od 20 poslanika), a također i 6 izvanstranačkih poslanika i 2 člana Kozačkog kluba. U **centru** se nalazilo Poljsko kolo (46 članova), Muslimanski klub (29 poslanika) i Konstitucionalno-demokratski klub (124 poslanika; u tom broju je bilo i 8 bliskih izvanstranačkih poslanika i članova Kozačke grupe). **Desno krilo** se sastojalo od jednog člana Kozačke grupe, 7 mirnoobnovitelja i njima bliskih izvanstranačkih poslanika, kluba Saveza 17. oktobra (35 poslanika), Grupe desnih (49 članova) (Шелохаев, 2008: 109-110). Kadeti i Trudovička grupa su u odnosu na Prvu dumu izgubili oko jednu trećinu poslaničkih mandata. Socijaldemokrati (koji su prekinuli bojkot dume) su osvojili 64 poslanička mjesta i time pokazali vlasti kako u dijelovima ruskog društva uživaju golemu podršku i politički ugled. Regionalno-nacionalna stranka Poljsko kolo ponovila je odličan rezultat s prošlih izbora, a na izborima se snažno nametnula i jedna vjerska stranka (Muslimanska stranka), koja je dobila 29 poslanika i to u onim regijama Ruskog carstva gdje je muslimansko stanovništvo činilo veliku većinu (na Kavkazu i u srednjoj Aziji). Eseri, koji su također prekinuli bojkot Dume, postigli su veliki uspjeh na izborima, osvojivši 38 poslaničkih mjesta. Veliki napredak u izbornim rezultatima ostvarili su i oktobristi, umjereni konzervativci, ali i krajnja desnica. Kad sagledamo ukupnu raspodjelu poslaničkih mandata među različitim strankama, možemo vidjeti kako niti jedna politička grupacija nije dobila uvjerljivu većinu u parlamentu pa su tako, po potrebi, prilikom odlučivanja o različitim pitanjima stvarane prigodne labave koalicije. Ipak, u odnosu na Prvu dumu, bilo je uočljivo snažno skretanje u lijevo.

Poslanici desnice uglavnom su dolazili iz redova velikih zemljoposjednika i plemstva. No, zemljoposjednika (naročito malih) bilo je u svim strankama, pa tako i u onima krajnje ljevice. Socijalno je najraznovrsnija grupa vjerojatno bila Poljsko kolo, kojem su pripadali i zemljoposjednici i radnici. Kadeti su svoja mjesta podijelili gotovo napolna između zemljoposjednika i seljaka. Trudovičku grupu većinom su tvorili seljaci te nešto službenika i radnika. Socijalistička revolucionarna stranka, koja je inače uživala veliku seljačku podršku, imala je manje od polovice poslanika sa sela, a veći dio činili su pripadnici slobodnih profesija i službenici. Radnici su najjače bili zastupljeni u Socijaldemokratskoj stranci, ali među njima je bilo i velikih zemljoposjednika i pripadnika plemstva. Većinu nestranačkih poslanika činili su seljaci. Prosječan stupanj obrazovanja među poslanicima bio je znatno niži nego među poslanicima Prve dume (Walsh, 1950: 146). Prema mišljenju kadetskog poslanika Maklakova, Druga duma bila je „nesretna i po svom sastavu i po svojem izuzetno niskom kulturnom stupnju, i u tom pogledu ona drži rekord za sve četiri ruske Dume“, a drugi član Druge dume, Sergej Bulgakov, izrekao je još oštriju ocjenu: „Pokupite s ulice prve prolaznike na koje naiđete, pridodajte im nekolicinu bespomoćnih, no dobranamjernih ljudi, uvjerite ih da su oni spasitelji Rusije... i dobit ćete Drugu Državnu dumu“ (cit. prema: Демин, 1996: 39).

Iako su nakon raspuštanja Prve dume iščezle sve nade u mogućnost mirne uspostave demokratskog i parlamentarnog poretka u Rusiji, poslanici su postali jako oprezni u svojim nastupima te su pazili da ne naprave nekakav nesmotreni potez koji bi mogao razljutiti vladara i dati mu povod za nasilni obračun i s ovim sazivom. Za predsjednika Državne dume većinom glasova (356 za i 102 protiv) ponovo je izabran poslanik iz redova kadeta. To je bio jedan od veterana zemskog pokreta i (po ocjeni suvremenika) „velikodušni i uglađeni gospodin“ Fedor Golovin. Nikola II. je odmah novoizabranog predsjednika Dume upozorio da će i nju raspustiti ukoliko bude „destruktivna u svome radu“. Kadeti su carevu prijetnju shvatili vrlo ozbiljno, pa su tako u parlamentu nastojali djelovati prema geslu „čuvajmo Dumu!“. Sam njezin predsjednik izbjegavao je stavljati na dnevni red sjednica ona politička pitanja koja bi eventualno mogla izazvati nepotrebno sukobljavanje poslanika i vlade, a aktivnije poslanike usmjerio je na rad u okviru dumskih odbora. To je bila taktika kojom su kadeti nastojali parlament zaštитiti od neizbjježnih provokacija koje su na sjednicama dolazile od strane ministara i poslanika krajnje desnice. Državna duma je (zahvaljujući kadetima) usvojila dodatne odredbe poslovnika. Tim se odredbama nastojalo skratiti duljinu poslaničkih govora i rasprava, odrediti primjерено vrijeme za postavljanje pitanja ministrima (jednom tjedno) te organizirati stvaralački rad u petnaest parlamentarnih odbora (Miljukov, 1939: 654-655). Ovim se poslovničkim novinama donekle uveo red te se time izbjeglo ponavljanje kaotičnih situacija koje su obilježavale prvi saziv parlamenta. Rad na poslovniku, koji je započeo već u Prvoj dumi na inicijativu Muromceva i poznatog politologa Ostrogorskog, nastavljen je i u Trećoj dumi, tako da je tek taj saziv 1909. godine usvojio njegov potpuni tekst (Демин, 1996: 87).

Ovog puta i vlada je nastojala pronaći zajednički jezik s parlamentom pa mu je, stoga, upućivala konkretne zakonske prijedloge. U svom prvom obraćanju poslanicima, 6. ožujka 1907. godine premijer Stolipin je po točkama iznio vladin reformski program: ravnopravnost seljaka s ostalim staležima; povećanje opsega privatnog vlasništva nad seljačkom zemljom; „bezstaleška samoupravna općina“ kao najmanja upravna jedinica; reforma lokalne uprave i pravosuđa (predaja sudbene vlasti u ruke mirovnih sudaca izabralih od strane stanovništva); ozakonjenje sindikata i nekažnjivost štrajkova; osiguranje radnika u slučaju bolesti, ozljeda, invalidnosti i starosti; skraćivanje radnog vremena; školska reforma (poboljšanje životnog standarda učitelja te postupno uvođenje obveznog osnovnog školovanja); financijska reforma („rasterećenje narodnih masa od poreznog tereta i uvođenje poreza na dohodak“) (Пушкирев, 2001: 400-401). Uz te točke Stolipin je posebno naglasio da će se vlada pobrinuti za zaštitu temeljnih građanskih prava, uključujući slobodu govora i okupljanja, nepovredivost doma te slobodu savjesti. Prema Stolipinu, cilj je njegove vlade bilo „preispitati sve bitne zakone i osigurati promjene koje će dovesti do oživotvorenja Osnovnih državnih zakona i Oktobarskog manifesta“ (cit. prema: Tokmakoff, 1972: 52). Iako je pokazao da je vlada spremna na suradnju s

parlamentom, Stolipin je pri kraju govora upozorio Dumu da će vlada „čuvati povijesne zavjete Rusije prema kojima zemljom vlada čvrsta ruka Njegova Veličanstva“. Socijaldemokrati (posebno gruzijski princ Iraklije Cereteli) su na premijerovu izjavu burno reagirali pa je u parlamentu došlo do višesatne žučne rasprave jer su na svaki izneseni argument jednog socijaldemokratskog poslanika sa svojim protuargumentima odgovarala dva poslanika desnice. Ohrabren držanjem desnice u parlamentu, Stolipin postaje sve oštiji i drskiji prema oporbi te izjavljuje kako „vladareva volja nije ovlastila Dumu da izjavljuje svoje nepovjerenje vladu“. Govor spontano završava sljedećim riječima: „Svi ovi napadi usmjereni su na to da uzrokuju paralizu volje i misli u vlasti i vlasti. Oni se mogu svesti na dvije riječi upućene vlastima: Ruke gore! Na te dvije riječi, gospodo, vlada s punom sigurnošću, sa sviješću o svojoj pravednosti, može odgovoriti s drugim dvjema riječima: „Ne bojimo se“ (cit. prema: Рыбас, 2009: 126-127).

Stolipinovi nastupi u Dumi ohrabrili su monarhističko-tradicionalističke stranke koje su počele koristiti svaku pruženu priliku da napadnu poslanike ljevice i konačno se razračunaju s parlamentom. Tako je Savez ruskog naroda objavio rat Dumi, tražeći njezino raspuštanje i promjenu izbornog zakona. Desnica je Dumu doživljavala kao „nepismenu, nesposobnu i bespomoćno revolucionarnu“ pa su tijekom zasjedanja parlamenta poslanici krajnje, ali i umjerene desnice, pozivali na njezino dokrajčivanje. Govore svojih protivnika prekidali su glasnim povicima i pjevanjem državne himne; caru su upućivali brzojave sa zamolbama da se Duma raspusti, a pred stranim su novinarima zagovarali uvođenje vojne diktature (Pares, 1923: 48). Prepucavanja u parlamentu nastavljena su sredinom ožujka, za vrijeme rasprave o ukidanju prijekih sudova koje je vlada svojom uredbom uvela u kolovozu 1906. godine. Iako su tom pitanju kadeti pristupili vrlo oprezno, nepokolebljivo su branili svoj stav ukazujući kako prijeki sudovi potkopavaju samu ideju pravne države i civiliziranog društva. Na sve optužbe i upite koji su dolazili iz poslaničkih klupa Stolipin je odlučno uzvratio: „Ako želite ukidanje prijekih sudova, zauzdajte crveno ludilo i razoružajte se vi prvi!“ (cit. prema: Miljukov, 1939: 654). Time je premijer izjednačio narodne predstavnike s terorističkim skupinama. Međutim, slično su stajalište dijelili i vladini simpatizeri u Dumi, koji su od predstavnika ljevice zahtjevali javnu osudu revolucionarnog nasilja. Socijaldemokrati bi se tek tim činom, isticali su poslanici bliski vlasti, oslobodili od optužbe da surađuju s teroristima. Oporbeni poslanici, razumljivo, nisu mogli pristati na takva prozivanja i ucjene. Kada je 15. svibnja 1907. godine parlamentarna većina odbila raspravljati o osudi revolucionarnog terora, u vlasti su to doživjeli kao otvoreno neprijateljski čin pa je od tog dana nadalje Duma radila u ozračju neizvjesnosti, strahujući od nasilnog raspuštanja.

U svibnju 1907. godine dogodio se još jedan žestoki verbalni duel između premijera i parlamentarne ljevice zbog vladina prijedloga zakona o agrarnoj reformi. Ljevica je tada napala vladu, a njezini poslanici su vikali kako su oni u

Dumu došli da bi zemlju uzeli, a ne da bi je kupili. Tada je Stolipin izrekao riječi koje su poslije postale njegova politička deviza: „Protivnici državnosti htjeli bi izabrati put radikalizma, put oslobođenja od povijesne prošlosti Rusije, oslobođenja od kulturnih tradicija. **Njima su potrebni veliki potresi, a nama je potrebna Velika Rusija!**“ (cit. prema: Зубов, 2009: 210).

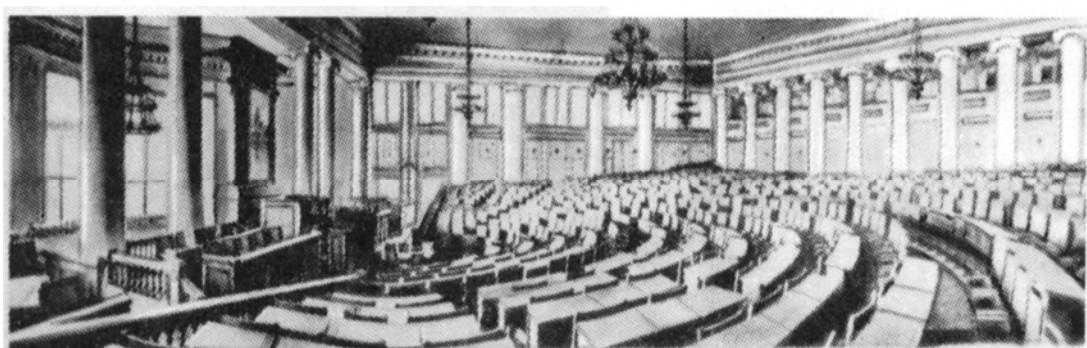
Iako su poslanici u svom radu nailazili na brojne zapreke, ipak su se u Državnoj dumi (posebno u njezinim odborima) počele odvijati ozbiljne rasprave o različitim pitanjima, kao što su agrarna reforma, reforma lokalne samouprave, amnestija političkih zatvorenika, radničko zakonodavstvo, proračunske stavke, itd. Posebno zanimljivo bilo je pitanje proračuna. Prva duma nije stigla raspravljati o proračunu za 1907. godinu pa je to pitanje stiglo na razmatranje pred poslanike Druge dume. Materijali za raspravu pojavili su se u obliku poprilično debelih izvještaja iz svakog ministarstva i odjela. Kadeti su nastojali poboljšati način utvrđivanja proračuna pa su progurali prijedlog o osnivanju posebnog parlamentarnog odbora koji je trebao brzo i učinkovito razmotriti proračunske stavke svakog pojedinog ministarstva i o tome izvjestiti Dumu. Odbor za proračun zasjedao je nepuna dva mjeseca i u svojem se radu, zbog nedostatka potpunih podataka i vladine nespremnosti na suradnju, suočio s brojnim preprekama i poteškoćama. Mnoge službene stavke nisu odgovarale izdatcima ili su bile obilježene državnom tajnom. Jedan pododbor je cijeli mjesec bio zauzet utvrđivanjem stavki za ministarstvo vanjskih poslova, jer su one predane s posebno zamršenim objašnjenjima. Iako odbor na kraju nije uspio izdati nikakvu službenu izjavu, nastao je izvještaj na čak 600 stranica. U tom je izvještaju stajalo kako su brojni novčani iznosi trošeni bez dovoljno objašnjenja pa su bili potrebni česti sastanci s pročelnicima upravnih odjela u ministarstvima kako bi se dobila prava slika proračunskih potreba i mogućnosti. Kako su u nadležnost Dume spadali i predmeti koji se tiču gradnje željezničkih pruga na račun državnog proračuna, pod prismotru jednog parlamentarnog odbora došle su i željeznice. Utvrđeno je kako je golemi deficit u tom sektoru nastao kao rezultat promašene strategije i lošeg upravljanja. Ovakav rad Dume bio je iznenađujući za vladu. Ona je očekivala da će Duma, poput Državnog savjeta, samo primiti proračun k znanju. Rad različitih parlamentarnih odbora otkrio je velike nepravilnosti i pronevjere u gotovo svakom kutku državnog upravnog aparata (Harper, 1908: 153-155).

Takav tijek stvari počeo je zabrinjavati dvorske krugove i utjecajna plemička udruženja, koji su se pobjojali da će Državna duma uistinu prerasti u nezaobilazno mjesto donošenja političkih odluka. Zato upućuju caru pismene zamolbe u kojima traže njezino raspuštanja te izmjenu izbornog zakona. Vlada je prionula poslu kako da osmisli i provede plan raspuštanja parlamenta. Povod kojim se takav potez trebao opravdati pred javnošću pronađen je u tzv. „slučaju Ozol“. Stolipin je, početkom svibnja 1907. godine, odgovarajući na poslaničko pitanje, naveo da je policija u premetačini stana poslanika Ozola iz Rige pronašla materijale koji su teško inkriminirali 45 poslanika Socijaldemokratske

stranke. Ti su materijali navodno dokazivali povezanost poslanika s tajnim vojno-revolucionarnim odborom osnovanim radi podizanja pobuna u vojski i radi potkopavanja državne sigurnosti. Nekoliko se godina kasnije doznao da je bila riječ o policijskoj podvali. Stolipin je 1. srpnja 1907. godine na zatvorenoj sjednici Dume zatražio da se poslanicima Socijaldemokratske stranke skine imunitet jer se nalaze pod optužbom zbog udruživanja u zločinačku organizaciju, kojoj je cilj bio nasilno obaranje državnog porekta. Iako je poslanicima drugih stranaka bilo dobro poznato da su socijaldemokrati vodili protuvladinu politiku, mnogima je bilo jasno kako je ovdje riječ o kolektivnoj političkoj optužnici koja je za cilj imala potpunu moralnu diskvalifikaciju čitavog parlamenta. Duma je hitno osnovala komisiju koja se trebala u roku od jednog dana očitovati na Stolipinov ultimatum. Iako su poslanici znali da je odluka o raspuštanju parlamenta već pripremljena, Duma je 2. srpnja 1907. godine nastavila raspravu o zakonskom prijedlogu o reformi lokalnog pravosuđa. Poslanici lijevih političkih stranaka zahtjevali su da se na dnevni red sjednice stavi rasprava o predstojećem raspuštanju Dume i da se građanima uputi proglaš. Kadeti su bili protiv tog prijedloga jer su se nadali da se raspuštanje Dume može još izbjegći, a procjenjivali su i kako bi time povukli potez koji bi u tom trenutku vlasti pomogao da pred javnošću još više diskreditira narodno predstavništvo. Kadetski poslanici Maklakov i Struve uzalud su pokušavali uvjeriti Stolipina da promijeni svoju odluku. Dok je u komisiji Dume još uvijek trajala rasprava o skidanju imuniteta socijaldemokratima, vlada je dala uhitići 16 poslanika Socijaldemokratske stranke, a ostali su dobili poziv da se sljedećeg dana pojave pred sudom (Ascher, 2001: 196-201). Tog istog dana (3. lipnja 1907. godine) car objavljuje „Manifest o raspuštanju Državne dume, vremenu saziva nove Dume i izmjeni postupka izbora za Državnu dumu“. Vladar u tom dokumentu navodi razloge zbog kojih je odlučio raspustiti parlament: „opširne mjere razrađene Našom Vladom Državna duma ili nije uopće razmatrala ili ih je usporavala raspravom ili ih je odbacivala“, a nakon što je „sudska vlast otkrila zavjeru čitavog jednog dijela Državne dume protiv Države i Carske Vlasti, Državna duma nije ispunila zakonito traženje vlasti koje ne dopušta nikakvo odlaganje.“ U proglašu se najavljuju značajne promjene u postupku izbora poslanika: „narodnosti koje se nalaze u sastavu Naše Države u Državnoj dumi trebaju imati predstavnike koji će iznositi njihove potrebe, ali ne smiju i neće se pojavljivati u broju koji im omogućava da utječu na čisto ruska pitanja... u krajevima Države gdje stanovništvo nije dostiglo dovoljnu razinu društvenog razvoja, izbori u Državnu dumu bit će privremeno prekinuti“. Car zaključuje kako Državna duma, „osnovana radi ojačanja Ruske Države, **po svojem duhu treba biti ruska.**“ Međutim, kako te izmjene postupka izbora „ne mogu biti provedene uobičajenim zakonodavnim postupkom u ovoj Državnoj dumi, vlast koja je darovala prvi izborni zakon, povjesna vlast Ruskog Cara, ima pravo ukinuti taj zakon ili ga zamijeniti novim“ (cit. prema: Титов, 2010: 267-268). Tog je istog dana vlada, suprotno članku 87. Osnovnih državnih zakona, nametnula

novi izborni zakon. Tako je Druga duma nakon 102 dana rada morala zatvoriti svoja vrata, a datum saziva nove Dume određen je za 1. studeni 1907. godine. „Revolucija je objektivno završila“ – lakonski je prokomentirao Struve (cit. prema: Смирнов, 2010: 327).

Zakonodavna djelatnost Druge dume bila je nešto djelotvornija od zakonodavne djelatnosti Prve dume. Dumi je vlada podnijela 287 zakonskih prijedloga (među ostalim, i državni proračun za 1907. godinu, zatim zakonske prijedloge o reformi lokalnog pravosuđa, odgovornosti državnih službenika, agrarnoj reformi, itd.). Od ukupnog broja vladinih zakonskih prijedloga njih 99 podnio je ministar prosvjete, njih 48 ministar unutarnjih poslova, a po 32 prijedloga podnijeli su načelnik glavne uprave za poljoprivredu i ministar pravosuđa. Potom su slijedili ministar financija sa 31 zakonskim prijedlogom, ministar trgovine i industrije sa 16 prijedloga i ministar vojske sa 11 prijedloga. Po tri zakonska prijedloga podnijeli su ministar carskog dvora, ministar vanjskih poslova, ministar mornarice i glavni upravitelj Svetog Sinoda, a jedan prijedlog je podnio sam predsjednik Savjeta ministara. Od čitavog tog broja zakonskih prijedloga Duma je odobrila njih 20, a otklonila njih 6, dok ostale nije niti razmatrala. Od dvadeset prijedloga koje je Duma odobrila samo su tri postala zakon (prijedlog o određivanju broja novaka za 1907. godinu i dva prijedloga o pomoći poljoprivrednicima kojima je postradala ljetina), dok ostali uopće nisu niti razmatrani u Državnom savjetu. Od vladinih se prijedloga, po svom konačnom rezultatu, nisu nimalo razlikovali zakonski prijedlozi poslanika. Poslanici su podnijeli 44 prijedloga (o ukidanju smrtne kazne, o uvođenju općeg i jednakog prava glasa te neposrednog i tajnog glasovanja, itd.), ali do općeg zasjedanja Dume došla su samo dva prijedloga, od kojih je usvojen jedan (o ukidanju prijekih sudova). Međutim, kod usvajanja tog zakonskog prijedloga u Dumi nije poštovana zakonodavna procedura, a tri dana nakon toga uredba o uvođenju prijekih sudova ionako je izgubila svoju pravnu snagu. Ovaj zakonski prijedlog nije usvojen u Državnom savjetu (Демин, 1996: 50-51).

Dvorana u kojoj je zasjedala Državna duma (Tavričeska palača) (izvor: В.А.Демин: *Государственная Дума Российской Империи (1906-1917): механизм функционирования*, „РОССПЕН“, Москва, 1996., str. 221.)

Treća i Četvrta Državna duma

Trećejunski sistem

Rad na novom izbornom zakonu započeo je još za vrijeme trajanja Prve dume, tako da su do trenutka Stolipinova preuzimanja vlade već izrađena tri nacrti izbornog zakona. Od tih tri nacrti car i Stolipin su zajednički odabrali onaj koji je najmanje imao u vidu interes seljaka i radnika. Novi je izborni zakon nastao kao zamršeni sustav nerazmijernog predstavnštva, koji je potpuni nadzor nad zakonodavnim tijelom prepustio jednom društvenom sloju. Prema izbornom zakonu od 3. lipnja 1907. godine birana je Treća i Četvrta duma, a razlika u izbornom postupku bila je jedino u tome što je kod izbora za Četvrtu dumu vlast već stekla iskustvo u korištenju izbornih smicalica. Duma se, zahvaljujući novom izbornom zakonu, pretvorila iz oporbenog narodnog predstavnštva u odanu monarhističku skupštinu.

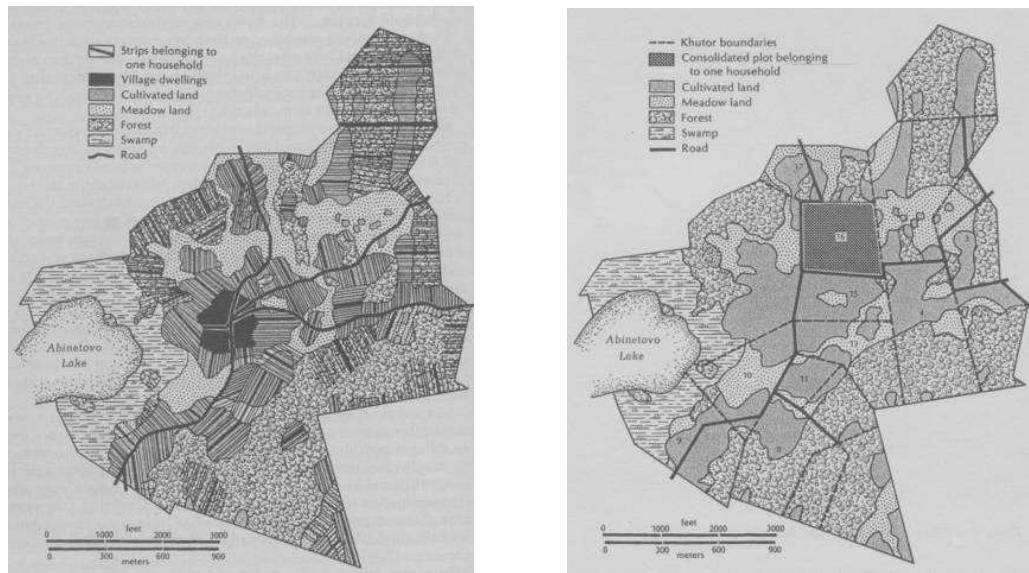
Carskim podanicima iz srednje Azije i Jakutske oblasti oduzeto je biračko pravo, a onima s Kavkaza i iz Poljske bilo je ograničeno. Poljacima je, prema novom izbornom zakonu, broj poslanika sa 37 sveden na 12, a narodima s Kavkaza sa 29 na 10 poslanika. Iako je u Poljskoj i na Kavkazu smanjen broj izbornih jedinica, istodobno se povećao broj izabranih ruskih predstavnika iz tih krajeva. Maksimalan broj poslaničkih mesta se sa 524 smanjio na 442 mesta. Njih su birali izbornici iz četiriju posebnih kurija (zemljoposjednici, građani, radnici i seljaci) prema istom načelu kao i u starijem izbornom zakonu, s time što je za prve dvije kurije zajamčen veći postotak poslanika. U gradovima su birači bili podijeljeni na dvije podkurije: skupinu bogatih građana i skupinu srednje imućnog građanstva. Svu nepravednost novog izbornog sustava najbolje možemo uvidjeti ako razmotrimo koliko je glasova iz svake kurije bilo potrebno za izbor jednog dumskog poslanika. Tako je za izbor jednog poslanika bilo potrebno 230 zemljoposjedničkih glasova; tisuću glasova bogatih građana; 15 tisuća glasova građana srednjeg gradskog staleža; 60 tisuća seljačkih glasova; i 125 tisuća radničkih glasova. Od svih gradova samo je pet najvećih gradova carstva (Sankt Peterburg, Moskva, Kijev, Odesa i Riga) imalo pravo da izravno na svojim izbornim skupštinama biraju poslanike, a ostali gradovi pripojeni su gubernijskim izbornim skupštinama. Bogati građani (npr. bankari, industrijalci, veletrgovci) činili su oko 9 posto birača u gradovima, a iz svoje sredine birali su isti broj izbornika koliko i ostala skupina srednjeg građanstva (vlasnici malih poduzeća, zaposleni ili umirovljeni činovnici ili željeznički službenici) koja je činila 91 posto birača. Veliki broj građana izgubio je biračko pravo zbog visokog imovinskog cenzusa. Nešto više od polovice članova u gubernijskoj izbornoj skupštini birali su zemljoposjednici. Oni su u svojem okrugu birali izbornike za gubernijsku izbornu skupštinu i to na sastancima na kojima su uz velike zemljoposjednike i vlasnike rudarskih koncesija sudjelovali i opunomoćenici koje su izabrali mali zemljoposjednici. Pravo dolaska na

sastanak imao je svaki zemljoposjednik koji je posjedovao minimalnu površinu zemljišta, a ona je ovisno o izbornom okrugu varirala od 150 do 800 hektara. Oni zemljoposjednici koji su imali manje zemlje, prvo su birali svoje opunomoćenike za okružnu skupštinu, a ti opunomoćenici su potom sudjelovali u odabiru izbornika. Pritom su iz svojih redova veliki zemljoposjednici imali i do tri puta više izbornika nego mali zemljoposjednici. Oko 22 posto izbornika birali su seljaci, što je upola manje nego po starom izbornom zakonu iz 1905. godine. Seljaci su svoje izbornike birali kroz četiri stupnja, počevši od lokalnog zbora seoskih općina pa sve do Dume. Muškarci stariji od 25 godina, sastajali su se u svojim selima i birali opunomoćenike za seljački zbor na razini kotara. Svaki od ovih kotarskih zborova izabire po dva opunomoćenika za okružni zbor seljaka. Tek se tada izabiru seljački izbornici za gubernijsku izbornu skupštinu. Iako su seljaci činili veliku većinu stanovništva Rusije, jasno je da bi ih na izbornim skupštinama potukli plemići svojim glasovima, pa je stoga novim izbornim zakonom zajamčeno da iz svake gubernije mora biti izabran po jedan poslanik iz seljačkog sloja. U praksi, riječ je bila o vrlo poslušnim seljacima koji su bili materijalno ovisni o plemićima te su zastupali interes vlasti. Samo su poduzeća sa 50 ili više muških zaposlenika mogla sudjelovati u biranju opunomoćenika za gubernijske radničke skupštine, koje su potom birale izbornike za gubernijsku izbornu skupštinu (Пушкин, 2001: 402-405).

Iz svih ovih činjenica je vidljivo kako je izborni zakon neskriveno pogodovao interesima velikih zemljoposjednika, pripadnika plemstva i bogatih građana u velikim gradovima. Međutim, vlastodršci se nisu zaustavili samo na tako strogom izbornom zakonu, već su i upravnim tijelima osigurali mogućnost da sprječe izbor bilo kojeg kandidata. Vlada je svojom uredbom odredila da ministarstvo unutarnjih poslova određuje glasačka mjesta u gubernijama i to posebno izborna mjesta u kojima će glasovati vlasti. Tako su biračka mjesta bila podijeljena po nacionalnom, vjerskom, staleškom, imovinskom i teritorijalnom ključu, što je predstavljalo veliku brigu i teret biračima koji su na desetke kilometara bili udaljeni od biračkog mesta u kojemu su mogli glasovati. Obavijest o tome gdje se nalazi njihovo biračko mjesto glasači bi, nerijetko od vlasti, dobili na dan izbora, kad je već bilo prekasno da se upute na tako dalek put da bi ostvarili svoje biračko pravo. Također je žandarmerija, pod nekom izmišljenom izlikom, znala pritvoriti seljake za koje se znalo da će glasovati protiv vlasti naklonjenih stranaka. Tragikomično je da je vlast na dan izbora za Treću dumu izazvala kašnjenje vlakova kako glasači ne bi na vrijeme stigli na neka biračka mjesta (Jelačić, 1925: 95).

Pored svega ovog, izborno je povjerenstvo posjedovalo ovlaštenje da na temelju svoje slobodne ocjene, iz izbornog procesa isključi svakog vlasti neprihvatljivog birača ili kandidata. U gradovima su se često protiv nepoželjnih

kandidata pokretali kazneni postupci, čime su ovi kandidati automatski bili isključeni iz sudjelovanja na izborima. Pojedini kandidati, koji su već ranije sudjelovali u radu Dume i zbog toga su morali biti u Sankt Peterburgu, našli su se pod zabranom natjecanja za novi mandat u svojim gubernijama s obrazloženjem da ne mogu predstavljati izbornu jedinicu u kojoj nisu trajno boravili neko dulje vrijeme. U izbore se uključila i Ruska pravoslavna crkva (glavni upravitelj Svetog Sinoda bio je član vlade), a njezini svećenici nisu smjeli, pod prijetnjom izopćenja, glasovati protiv kandidata bliskih vlasti. Propovjedi su korištene i kao moćno sredstvo u političkoj promidžbi, a svećenici su u velikom broju bili birani u Dumu, tako da njihov udio među poslanicima uopće nije bio zanemariv. Cilj svih tih mjera bio je izbor (za vlast savršenog) poslanika koji je morao imati sljedeće poželjne karakteristike: biti vlasnik velikog posjeda, Velikorus i pravoslavac (Goldenweiser, 1914: 412-418).

Rusko selo Novoselok prije i poslije Stolipinove agrarne reforme (izvor: James C. Scott: *Seeing Like a State*, „Yale University Press“, New Haven and London, 1998., str. 40.- 42.)

Duma plemića i njihovih sluga

Izbori za treći saziv Dume održani su u jesen 1907. godine. Na tim su izborima bila izabrana 442 poslanika iz 11 političkih stranaka. Izbornu pobjedu ostvarile su provladine snage (oktobristi, umjerene monarhističke stranke, Savez ruskog naroda i druge stranke krajnje desnice), koje su do bile oko dvije trećine poslaničkih mesta. Time je blok oporbenih stranaka u parlamentu značajno oslabljen i s jednom trećinom poslaničkih mesta doveden u manjinsku poziciju. Početkom prvog zasjedanja Treće dume (krajem 1907. god.) **lijево krilo** u Dumi bilo je sastavljeno od Socijaldemokratskog kluba (19 poslanika), Trudovičke grupe (14 članova), Konstitucionalno-demokratskog kluba (54 poslanika) i Muslimanskog kluba (8 članova). Na **lijevom centru** nalazila se Progresivistička grupa (28 poslanika), Poljsko kolo (11 članova) i Grupa zapadnih krajeva (7 članova). U **centru** se nalazio klub Saveza 17. oktobra (154 poslanika). **Desnom centru** je pripadao Klub umjereno desnih (69 članova) i Nacionalni klub desnih (26 članova). Na **desnom krilu** nalazio se Desni klub (52 poslanika). Tijekom gotovo petogodišnjeg rada Treće dume došlo je do određenog stranačkog preslagivanja pa je tako krajem posljednjeg zasjedanja (ljeto 1912. godine) **lijevu krilo** uključivalo Socijaldemokratski klub (13 članova), Trudovičku grupu (11 članova), Konstitucionalno-demokratski klub (52 člana), Muslimanski klub (9 članova) i Progresivističku grupu (36 poslanika). Na **lijevom centru** nalazili su se poslanici koji nisu pripadali niti jednom klubu (23 poslanika), Poljsko kolo (11 članova) i Bjelorusko-litvansko-poljska grupa (7 članova). U **centru** se nalazio klub Saveza 17. oktobra (120 poslanika). **Desni centar** je uključivao Grupu desnih oktobrista (11 članova), Klub nezavisnih nacionalista (16 članova) i Ruski nacionalni klub (75 poslanika). Na **desnom krilu** nalazio se Desni klub (50 članova) (Шелохаев, 2008: 619). Oktobristi su, uglavnom zahvaljujući vladinoj podršci, na izborima osvojili 154 poslanička mesta i tako zauzeli prvo mjesto u Dumi. Oni su postali glavni oslonac Stolipinove politike. Iz redova umjerениh monarhistika došlo je 69 poslanika, koji su zajedno s poslanicima Saveza ruskog naroda i poslanicima drugih krajnje desnih stranaka, činili drugi po snazi politički blok u parlamentu. Stranke krajnje desnice na izborima su uživale potporu dvora, a pomoć su (čak i u oružju) dobivale od veleposjednika i bogatih industrijalaca, koji su se željeli obračunati s revolucionarnim grupama u zemlji. Bez obzira na to što su i oktobristi i desnica uživali vladinu potporu, u pojedinim slučajevima te se stranačke grupacije nisu mogle usuglasiti oko zajedničkog interesa. Kako je rad Treće dume odmicao, tako su se političke nesuglasice ovih skupina produbljivale, a povremeno je među njima dolazilo i do otvorenih sukoba. Iako su osvojili 54 mesta u Dumi, kadeti su bili najveći gubitnici izbora jer im se broj poslanika prepolovio u odnosu na prethodni saziv parlamenta. U odnosu na prva dva saziva u kojim su ljudi iz njihove stranke birani za predsjednike Dume, u trećem su sazivu izgubili to važno mjesto i tako ostali bez mogućnosti utjecaja

na usmjeravanje sjednica parlamenta. Dvije liberalno-demokratske grupe (kadeti i progresivisti) predstavljale su glavninu oporbe u predstavničkom tijelu. Iako je vlada učinila sve kako bi onemogućila njihov prodor u Dumu, socijaldemokrati su na izborima ponovo uspjeli pridobiti naklonost dijela birača pa su tako osvojili 19 poslaničkih mjesta. Slična je situacija bila i s političkim strankama s neruskim nacionalnim predznakom. Iznenadujući je bio prostorno-zemljopisni učinak izbora. Kako su liberalne, demokratske i socijalističke ideje u Rusiju strujale iz europskih država, bilo je logično očekivati da će stranke takve orijentacije najveću potporu dobiti upravo u zapadnim dijelovima Ruskog carstva. Dogodilo se upravo obratno. Tradicionalističko-monarhističke stranke najveću su izbornu pobjedu izvojevale u zapadnim područjima Carstva (Ukrajina, Besarabija i Bjelorusija). Te su regije nekoć bile pod poljskom ili osmanskom upravom, a u njima je rusko stanovništvo bilo u manjini. Najveća podrška ljevici i radikalnim poslanicima došla je iz arktičkih, kavkaskih i uralskih krajeva te iz Sibira. Gubernije u središnjoj Rusiji uglavnom su bile sklone umjerenim političkim strankama pa su tu najbolje rezultate zabilježili oktobristi, a za njima su slijedili kadeti i progresivisti.

Nacionalna struktura predstavničkog tijela bila je sljedeća: među poslanicima je bilo 77 posto Rusa, 6 posto Ukrajinaca, 2,5 posto Bjelorusa, 3 posto Poljaka, 2 posto pripadnika različitih muslimanskih naroda (npr. Tatari i Azeri) i 10 posto pripadnika drugih nacionalnosti golemog Ruskog carstva (npr. Finci, Estonci, Litvanci, Nijemci, Armenci, Gruzijci, Židovi). Po pitanju društvene strukture preko 40 posto poslanika Treće dume opisalo je sebe kao zemljoposjednike. Članovi Treće dume u prosjeku su bili solidno obrazovani. Četvrta poslanika imala je barem osnovno školovanje. Njih 42 steklo je srednji obrazovni stupanj, a ostalih 279 poslanika, koji su činili dvije trećine Dume, završili su neki oblik visokog školovanja (od tog broja njih 47 završilo je bogoslovne fakultete, a 43 vojne i pomorske akademije). Navedeni nam podaci govore kako su vlada i dvor, nametnuvši novi izborni zakon, dobili u Dumi onakav raspored snaga kakav su priželjkivali u vezi s nacionalnim sastavom, političkim opredjeljenjem i društvenim položajem poslanika (Jay Smith, 1958: 204-206).

Rad trećeg saziva Dume započeo je 1. studenog 1907. godine i tada je na prvoj sjednici parlamenta izabrano njezino vodstvo. Za vrijeme rada Treće dume izmijenila su se tri predsjednika parlamenta. Osim Nikole Homjakova (sina poznatog slavenofilskog ideologa) (od studenog 1907. do ožujka 1910. godine), bili su još izabrani Aleksandar Gučkov (od ožujka 1910. do ožujka 1911. godine) te Mihajlo Rodzjanko (od ožujka 1911. do kolovoza 1912. godine). Sva su trojica dolazila iz oktobrističkih redova. Zanimljivo je spomenuti da su se Homjakov i Rodzjanko, nakon revolucije i građanskog rata u Rusiji, kao politički emigranti skrasili u Kraljevstvu SHS. Rodzjanko je umro 1924. godine u selu Beodra u Srbiji, a Homjakov 1925. godine u Dubrovniku. Niti Treća duma nije imala povlasticu da njezino prvo zasjedanje svečano otvori vladar.

Nikola II. je odbio i Stolipinov prijedlog da primi izaslanstvo Dume: „Zasada je prerano da ih primim. Duma se još nije dovoljno iskazala u smislu očekivanja koja se polažu na njezin zajednički rad sa vladom“ (cit. prema: Зубов, 2009: 242). Car je izaslanstvo Dume primio tek u veljači 1908. godine.

Stolipin je 16. studenog 1907. godine u Dumi iznio vladin program, koji se nije značajnije razlikovao od programa vlade podnesenog Drugoj dumi. Iako su revolucionarne snage već bile poražene, Stolipin je istaknuo kako prvo treba doći do smirivanja društva, a tek se nakon toga može pristupiti ispunjavanju ciljeva reformskog programa. Zato nije prihvatio prijedlog kadeta o ukidanju izvanrednog stanja u svim dijelovima zemlje, naglašavajući kako je temeljna zadaća vlade borba protiv terorizma. Stolipin je tek s Trećom dumom dobio narodno predstavništvo u kojem je vlada imala potrebnu „radnu većinu“. Treća je duma u svojih pet godina postojanja održala 621 zasjedanje. Njezina je zakonodavna djelatnost, u usporedbi s prethodnim sazivima, poprilično dojmljiva. Ovoj su Dumi ministri, ali i članovi Državnog savjeta podnijeli ukupno 2567 zakonskih prijedloga. Od ukupnog broja vladinih zakonskih prijedloga ministar prosvjete je podnio 423 zakonska prijedloga, ministar unutarnjih poslova 401, ministar vojske 392, ministar trgovine i industrije 297, ministar financija 243, ministar prometa 205, načelnik glavne uprave za poljoprivredu 192, ministar pravosuđa 183, ministar mornarice 72, glavni upravitelj Svetog Sinoda 59, ministar vanjskih poslova 40, predsjednik Savjeta ministara 7 i ministar carskog dvora 3 zakonska prijedloga. Od tog broja Duma je odobrila 2346 zakonskih prijedloga ili njih 95 posto. Od tog broja njih 2197 ili 97 posto) postali su zakon, dva zakonska prijedloga nije prihvatio vladar, a ostale nije odobrio Državni savjet. Od ukupnog broja zakonskih prijedloga koji su podnijeli poslanici (205), njih 36 na kraju su postali zakon (Демин, 1996: 51-52). Iako se većina zakonskih prijedloga odnosila na manje bitnu materiju (od tzv. „privatnih zakona“ pa do određivanja različitih carinskih pristojbi ili poreznih stopa) Treća duma je podržala i cijeli niz važnih vladinih zakonskih paketa: o razvoju obrazovanja, o modernizaciji mornarice i kopnenih oružanih snaga (kao i o razvoju zrakoplovstva), o izgradnji novih željezničkih linija na Dalekom istoku, o proširenju vjerske tolerancije, o reformi lokalnog pravosuđa. Ipak, najvažnija zakonodavna pitanja kojima se bavila Treća duma bila su nacionalno, radničko i, posebno, agrarno pitanje.

U agrarnom pitanju Stolipinov je temeljni stav bio jasan: glavni je cilj njegove vlade bio omogućiti svakom seljaku da postane individualni vlasnik zemljišta i da mirno radi na svojoj parceli za sebe i svoju obitelj. Drugi je cilj bio očuvanje cjelovitosti veleposjedničkih imanja. Premijer je 5. prosinca 1908. godine pred Trećom dumom održao glasoviti govor, u kojem je branio vladinu agrarnu politiku i njezin zakonski prijedlog: „Privatni vlasnik, prema tumačenju ovog zakona, opunomoćen je da raspolaže svojom zemljom, da osigura zemlju za sebe, da zahtjeva ogradijanje svog zemljišta; zemlju može kupiti, može dići hipoteku na nju u Seljačkoj banci, može je i prodati. Glavni je smisao da je

sudbina seljaka u njegovim rukama.“ Tada se obrušio na podupiratelje kolektivnog vlasništva nad zemljom, koje je nazvao „zaštitnicima projekta koji je već u raspadanju“ i na kraju je govor završio upečatljivom porukom: „Moramo imati povjerenje u razumne i jake, a ne u pijane i slabe. Sada je vrijeme kad je potrebna vjera u snagu ruskog orača i ruskog seljaka!“ (cit. prema: Treadgold, 1955: 4). Treća duma je odobrila Stolipinovu agrarnu politiku pa su tako zakonom od 14. lipnja 1910. godine i zakonom od 29. svibnja 1911. godine bitno proširene odredbe dviju uredbi o seljačkom pitanju iz jeseni 1906. godine. Tim su zakonima detaljizirane odredbe o privatizaciji zemlje seoskih općina, čime je u potpunosti prekrojeno rusko selo jer su imućni seljaci mogli povećati svoj posjed i odijeliti se od seoskih općina koje su zapadale u još veće siromaštvo. Kao dopunu svojoj agrarnoj politici, Stolipin je namjeravao provesti još cijeli niz promjena u području narodne prosvjete te lokalne uprave i pravosuđa. On je bio svjestan da je za uspjeh tih mjera nužno vrijeme i društvena stabilnost, pa je tu postavku sažeо u sljedećem predviđanju: „Dajte državi **dvadeset godina mira**, unutarnjeg i vanjskog, i nećete prepoznati današnju Rusiju“ (cit. prema: Федоров, 2009: 323). Međutim, upravo u to vrijeme zbivaju se presudne promjene u vanjskopolitičkom usmjerenu Ruskog carstva, koje će se u konačnici pokazati kobnim za njegovu sudbinu. Carstvo je 1907. godine sklopilo savez s Velikom Britanijom i s Japanom (time se oslobodilo od vojne opasnosti na Dalekom istoku i u središnjoj Aziji), te se u narednom periodu okrenulo prema postupnom širenju svog političkog utjecaja na balkanskom poluotoku (Guč, 1933: 331-334). Potpuno uništenu vojnu i pomorsku silu vlast je nastojala obnoviti unutarnjim i vanjskim (prije svega francuskim) zajmovima, ali i povećanjem poreza i nameta stanovništvu. Godine 1908. car od Dume traži suglasnost za nove vojne izdatke, čime ozbiljno ugrožava opstanak bloka provladinih stranaka. Zbog careva zahtjeva izbijaju prve trzavice između premijera i oktobrista, pa Stolipin odlučuje potražiti dodatni stranački oslonac u parlamentu. Klub umjereno desnih i Nacionalni klub desnih (nacionalisti) u kasnu su se jesen 1909. godine objedinili u zajedničku parlamentarnu grupu – Ruski nacionalni klub. Potom je, početkom 1910. godine, formirana nova provladina stranka (Sveruski nacionalni savez), na čijem se čelu našao najkrupniji ruski veleposjednik Petar Balašov. Pošto se Stolipin u Dumi sve više oslanjao na te konzervativne monarhističke snage (nacionaliste), razumljivo je da je njegov politički savez s oktobristima počeo slabiti i da se brzina provođenja društvenih reformi sve više usporavala. Iza novih vladinih parola o potrebi jačanja svijesti o ruskom narodnom jedinstvu i o nedjeljivosti države skrivala se politika sustavne „rusifikacije“, koja je upravo tada bila na svom vrhuncu.

Stolipin je prvo namjeravao ukinuti poseban položaj Velike kneževine Finske. U razdoblju od 1898. do 1904. godine ruski je generalgubernator Bobrikov provodio prisilnu politiku ograničenja finske autonomije. Poslije izbijanja revolucije 1905. godine, car je bio prisiljen povući sve mjere koje su

Finskoj nametnute bez suglasnosti njezinog predstavničkog tijela. Prema članku 2. Osnovnih zakona od 23. aprila 1906. godine, Velika kneževina Finska definirana je kao „nedjeljni dio ruske države“ koji „svojim unutarnjim poslovima upravlja putem posebnih odluka na temelju zasebnog zakonodavstva“ (cit. prema: Ромашов, 2010: 27). U Finskoj je 1906. godine staro staleško predstavničko tijelo zamijenjeno novim, jednodomnim parlamentom, koji je izabran na temelju općeg (stariji od 24 godine) i jednakog prava glasa te putem tajnog glasovanja. Zanimljivo je napomenuti da su tada i žene dobine pravo glasa, čime je Finska postala prva zemlja u Europi (nakon Novog Zelanda druga na svijetu) koja je uvela tu pravnu novinu (Solsten i Meditz, 1990: 25). Međutim, od konca 1907. godine ruske vlasti počinju nanovo ograničavati finsku autonomiju. Car je u razdoblju od 1907. do 1911. godine četiri puta raspustio finski parlament, a Duma je, na vladinu inicijativu, 1910. i 1911. godine prihvatala dva „protufinska zakona“. Prvim zakonom se određivalo da na teritoriju čitavog Carstva mora postojati jedinstven pravni poredak (čime se Finskoj osporavalo pravo na zasebno zakonodavstvo), a drugim se zakonom proglašavala ravnopravnost Finaca i svih ostalih carskih podanika u Finskoj (Лукоянов, 2003: 269). Finska je tako postala običnom ruskom provincijom, a rješavanje svih pitanja koja su do tada bila u nadležnosti njezinog parlamenta sada su u svoje ruke preuzezeli car, vlada i Državna duma.

Vlada je 1909. godine Dumi podnijela zakonski prijedlog o osnivanju Holmske gubernije, koja je trebala biti stvorena izdvajanjem okruga s pravoslavnom većinom od gubernija koje su pripadale Kraljevstvu Poljskom. O tom se vladinom projektu dugo i žestoko raspravljalo u Dumi i konačno je poslije Stolipinove smrti, 1912. godine, odobren od strane Državne dume, Državnog savjeta i vladara. Taj je projekt među suvremenicima prozvan „četvrtom podjelom Poljske“ (Пушкирев, 2001: 407). U ožujku 1911. godine, tijekom provođenja akcije za uvođenje zemstava u šest gubernija u zapadnom pograničnom području, Stolipin se našao pod udarom oporbe, ali i konzervativaca. Vladin zakonski prijedlog bio je sastavljen u nacionalističkom duhu i predviđao je izbore za ta zemstva prema nacionalnim kurijama (poljskoj i ruskoj). Nakon što je, uz neke izmjene, Državna duma prihvatala vladin zakonski prijedlog, on je bio podnesen Državnom savjetu. Međutim, u Državnom savjetu je taj zakonski prijedlog bio otklonjen (92 nasuprot 68 glasova), nakon čega je Stolipin, pod prijetnjom ostavke, zatražio carevo pismeno obećanje da će mu pomoći kod uvođenja zemstava. Nikola II. nije bio sklon Stolipinu oprostiti takav ultimatum i samo ga je, zahvaljujući nagovoru svoje majke, odlučio ostaviti na položaju premijera (Levin, 1965: 450). Carskim ukazom od 11. ožujka 1911. godine na tri je dana prekinut rad Državne dume i Državnog savjeta, i u tom je vremenu, na temelju članka 87. Osnovnih zakona, u obliku uredbe, nametnuta odluka o uvođenju zemstava u šest zapadnih gubernija. Ipak, bila je to za Stolipina Pirova pobjeda budući je sada protiv sebe imao snažnu oporbu u parlamentu, ali i u ruskom javnom mnijenju. Njegova su politička moć

i utjecaj počeli naglo kopniti. U ljetu 1911. godine Stolipin je od Nikole II. zatražio da iz prijestolnice ukloni „svemoćnog miljenika carske obitelji“ Rasputina. To je dodatno poremetilo odnose između vladara i premijera, pa se u dobro obaviještenim krugovima već nagađalo da će Stolipin uskoro biti smijenjen i premješten na Kavkaz (Radzinski, 2008: 147). Međutim, Stolipin je vrlo brzo nakon tih događaja pao kao žrtva u jednom zagonetnom atentatu. On je 1. rujna 1911. godine stigao u Kijev na otkrivanje spomenika caru Aleksandru II. Navečer tog dana u kijevskom ga je gradskom kazalištu hicem iz pištolja smrtno ranio židovski revolucionar Bogrov, koji je istovremeno radio i za carsku tajnu policiju. Pet dana poslije Stolipin je izdahnuo u jednoj kijevskoj bolnici, a budući je neposredno prije atentata zatražio da bude pokopan u onom mjestu gdje bude ubijen, njegovo je tijelo sahranjeno među zidinama Pečorske lavre u Kijevu (Strakhovsky, 1959: 369).

Kakva je bila konačna bilanca „stolipinijade“? Brojke nam govore da je do siječnja 1916. godine iz seoskih općina stvarno izašlo nešto preko dva milijuna domaćinstava (što je činilo 21,8 posto od ukupnog broja domaćinstava), kojima je pripalo 16,4 posto cijelokupnog općinskog zemljišta. Od tog je broja oko 60 posto domaćinstava dalje preprodalo svoje izlučene parcele. Od 3,5 milijuna seljaka koji su preseljeni preko Urala u Sibir i Srednju Aziju njih se milijun (20 posto) vratilo natrag svojim domovima (Мулукав, 2009: 259). O uspjehu projekta političke stabilizacije na ruskom selu najbolje nam govore ovi podaci: dok je 1907. godine u Rusiji bilo 2.557 seljačkih buna, 1910. godine bilo ih je 6.275, a 1911. godine 4.567 (Pokrovski, 1935: 458-460). Godinu dana nakon Stolipinove smrti jednu vrlo detaljnu analizu njegove reformske djelatnosti napravio je Izogojev (jedan od vodećih kadetskih publicista). On je kroz 42 točke usporedio Stolipinova obećanja dana u razdoblju 1906.-1907. godine s rezultatima postignutim do 1911. godine. Izogojev tako utvrđuje sljedeće: „podjela državne i krunske zemlje seljacima - do siječnja 1911. godine samo je 281.000 od 9 milijuna desyatina prodano seljacima; donošenje zakona koji će omogućiti slobodu vjeroispovijesti i gradnju crkava - ništa nije postignuto, većina zakona čeka u Državnom savjetu gdje će u konačnici biti i odbijeni; neprikosnovenost ličnosti - samovolja uprave vlada čitavom Rusijom; ukidanje službe zemaljskog zapovjednika – ona i dalje postoji; osiguranje za radnike u slučaju bolesti i ozljeda – u vrijeme Stolipina nije ništa postignuto; porez na dohodak – zaglavio u financijskom odboru Dume iz kojeg vjerljivo nikada neće ni izaći“ (cit. prema: Simpson i Jones, 2009: 398). Nepune tri godine nakon Stolipinova ubojstva, carska je Rusija zagazila u Prvi svjetski rat. Kako je time otpala temeljna pretpostavka o kojoj je ovisio uspjeh čitavog premijerovog reformskog programa (dva desetljeća mira), možemo se složiti s ocjenom glasovitog marksističkog povjesničara Erica Hobsbawma da odgovor na pitanje o mogućem ishodu Stolipinovih reformi ostaje tek u području pukog akademskog nagađanja (Hobsbawm, 1987: 299).

Nakon ubojstva Stolipina, novi je premijer postao dugogodišnji ministar financija grof Vladimir Kokovcov. Vlada se sada usredotočila na radničko zakonodavstvo. Radničko pitanje je, uz agrarno, predstavljalo gorući društveni problem. Državna je vlast bila svjesna da se utjecaj revolucionarne agitacije među radnicima jedino može suzbiti na taj način da se naprave određeni ustupci tom društvenom sloju. Novi je premijer imao dosta iskustva u tom pitanju, budući je 1905. godine bio imenovan predsjednikom posebnog odbora koji je trebao pripremiti mjere za poboljšanje položaja radnika. Taj je posebni odbor izradio zakonske prijedloge o uvođenju bolničkih blagajni (popunjavanih sredstvima radnika i tvorničara), o mješovitim arbitražnim komisijama (koje su imale zadatku rješavati sukobe između radnika i poslodavaca) te o skraćivanju radnog dana. Vlada je te zakonske prijedloge, zajedno sa zakonskim prijedlogom o osiguranju radnika, podnijela 1912. godine Državnoj dumi. Ovaj ambiciozan program uvođenja i zaštite različitih radničkih prava (po uzoru na njemačko zakonodavstvo), vlada ipak nije uspjela u očekivanom obliku oživotvoriti, a u travnju 1912. godine dogodilo se i tzv. „Lensko krvoproljeće“, koje je odmah proglašeno „drugom krvavom nedjeljom“. Tada je vojska pucala na nenaoružane radnike koji su štrajkali na zlatonosnoj sibirskoj rijeci Leni te je tom prilikom ubijeno dvestotinjak radnika, a još više ih je bilo ranjeno. Članovi Dume nisu bili zadovoljni službenim objašnjenjem vlasti kako su tragediju izazvali sami radnici, pa su nastojali u posebno istražno povjerenstvo koje se bavilo ovim slučajem, uključiti i svoje predstavnike. Tako se tom povjerenstvu pridružio i Aleksandar Kerenski, mladi odvjetnik i vođa parlamentarne grupe trudovika u Četvrtoj dumi (Зубов, 2009: 245).

Na zaključnom prijemu izaslanstva Treće dume 8. lipnja 1912. godine Nikola II. je pohvalio poslanike za njihov rad u donošenju zakona vezanih za agrarnu problematiku, radničko osiguranje, narodno obrazovanje i obranu države. Ipak, vladar je tom prilikom naglasio i to da Duma nije prihvatile neke zakonske prijedloge koje je on javno podržao. Treća duma raspuštena je 30. kolovoza 1912. godine. Vlast je, napokon, s ovim parlamentom, dobila poslušnu skupštinu, čija je većina vladinoj politici pružala gotovo bespogovornu potporu. U pet godina postojanja Treće dume poslanici su vradi postavili oko 150 pitanja, što je bilo dvostruko manje nego za 72 dana postojanja Prve dume. Međutim, i tako kooperativno tijelo za neke je važne centre moći (dvor i plemićka udruženja) još uvijek predstavljalo tek jednu privremenu nepravilnost u ruskom političkom poretku, pa su te „tamne sile“ samo priželjkivale da nastupi pravi trenutak kada će se konačno moći obračunati s „dumskom brbljaonicom“.

Duma popova

Vlast se i prilikom izbora za Četvrtu dumu poslužila svim raspoloživim sredstvima kako bi osigurala pobjedu provladinim strankama: zabranjivani su predizborni skupovi oporbenih stranaka, izborne jedinice su prekrajane na takav način da režimskim kandidatima osiguraju većinu glasova, a vladin propagandni stroj u potpunosti je dominirao izbornom borbom. Vodstva oporbenih stranaka ipak, nisu bila previše zastrašena ovakvim postupcima vlasti pa su nastavila dalje dosljedno zagovarati svoj program. Kadeti su se tako u svom predizbornom programu zalagali za demokratizaciju izbornog zakonodavstva, reformu Državnog savjeta i formiranje vlade koja će biti odgovorna parlamentu.

Važnu ulogu u predizbirnoj kampanji odigrala je Ruska pravoslavna crkva. Crkveni velikodostojnici su nižem svećenstvu izdali obvezujući naputak da se što snažnije uključi u izbore, pa je tako u pojedinim gubernijskim izbornim skupštinama znalo biti i do 80 posto svećenika. Sav oporbeni tisak detaljno je izvještavao o grubom miješanju crkve u politiku. U Prvoj dumi je sjedilo 6 svećenika, od kojih su četvorica pripadali strankama ljevice. Od 13 svećenika u Drugoj dumi, njih 8 sjedilo je u oporbenim klupama. U Trećoj dumi je bilo 45, a u četvrtoj 46 svećenika i svi su bili pripadnici desnih stranaka (Florinsky, 1963: 1200). Prema mišljenju suvremenika Četvrta duma je u pojedinim trenucima više nalikovala crkvenom negoli državnom saboru (Hanisch, 1943: 201).

Na izborima je izabrano 442 poslanika, od kojih je 126 sjedilo i u prethodnom sazivu (Trećoj dumi), dok je 99 poslanika po prvi put sudjelovalo u radu parlamenta (Демин, 1996: 40). Koncem 1912. godine, **lijево krilo** u parlamentu činili su Socijaldemokratski klub (14 poslanika), Trudovička grupa (10 članova) i jedan izvanstranački član, a **lijevi centar** Konstitucionalno-demokratski klub (59 poslanika), Progresivistički klub (48 članova), jedan izvanstranački progresivist, Muslimanski klub (6 poslanika), Poljsko kolo (9 članova) i Bjelorusko-litvansko-poljska grupa (6 poslanika). U **centru** se nalazio klub Saveza 17. Oktobra (100 članova) i dva izvanstranačka poslanika. **Desni centar** bio je sastavljen od Centrističkog kluba (32 poslanika) i Kluba ruskih nacionalista i umjerenog desnih (88 poslanika), Desnog kluba (65 poslanika) i jednog izvanstranačkog poslanika. I ovdje je do kraja rada predstavničkog tijela došlo do stranačkog preslagivanja pa su tako na kraju posljednjeg zasjedanja Četvrte dume (veljača 1917. god.) **lijевo krilo** činili Socijaldemokratski klub (6 članova, dok je 5 boljševičkih poslanika koji su se odvojili u Ruski socijaldemokratski radnički klub poslano na robiju u Sibir), 2 izvanstranačka poslanika, Trudovička grupa (10 poslanika), Grupa nezavisnih (9 poslanika) i Klub progresivista (37 članova). U **centru** se nalazio Progresivni blok (197 poslanika). Njegovo lijevo krilo uključivalo je Konstitucionalno-demokratski klub (53 člana) i grupu Saveza 17. Oktobra (20 članova). Lijevom krilu Progresivnog bloka bili su bliski Muslimanski klub (6 članova), Bjelorusko-litvansko-poljska grupa (5 poslanika) i 2 izvanstranačka poslanika. Desno krilo

Progresivnog bloka bilo je sastavljeno od Kluba progresivnih nacionalista (34 člana), Kluba zemaca-oktobrista (58 članova) i Centrističkog kluba (32 člana). Desnom su krilu Progresivnog bloka bili bliski Poljsko kolo (4 člana) i dio od 18 desnih izvanstranačkih kandidata. **Desno krilo** u Dumi bilo je sastavljeno od Kluba ruskih nacionalista i umjerenog desnog (49 poslanika), Nezavisno desne grupe (32 ili 34 člana), Desnog kluba (18 do 20 poslanika) i nekolicine izvanstranačkih poslanika (Шелохаев, 2008: 677).

Oktobristi su na izborima 1912. godine ostali bez vladine podrške pa su, u odnosu na prethodne izbore, izgubili oko trećinu poslaničkih mesta. Iako su izgubili neka svoja ranija uporišta, oktobristi su i dalje ostali nezaobilazan politički čimbenik. Svoj su utjecaj u parlamentu uspjeli očuvati tako što su vješto održavali ravnotežu između provladinih i oporbenih stranaka, dajući potporu, po potrebi, čas jednima, čas drugima. Kadeti su s osvojenih 59 poslaničkih mesta, ostvarili nešto bolji rezultat nego prilikom izbora za Treću dumu, ali njihovi poslanici ni u ovom sazivu nisu zauzeli niti jedno čelno mjesto u parlamentu. Za razliku od Prve dume, u kojoj je tri četvrtine poslanika pripadalo Ruskoj pravoslavnoj crkvi, u Četvrtoj dumi toj je crkvi pripadalo više od sedam osmina poslanika. Ostale su vjerske zajednice bile tek marginalno zastupljene, dok pripadnici različitih protestantskih denominacija i budisti nisu uopće bili predstavljeni. Od Prve do Četvrte dume dramatično je opala i snaga i predstavljenost neruskih naroda u parlamentu. Unatoč činjenici što su neruski narodi činili većinu u Ruskom carstvu, u Četvrtoj su dumi dobili tek desetak posto mesta. Socijalne su se razlike najviše osjetile u velikom padu u predstavništvu seljaka (jedna polovina poslanika u Prvoj nasuprot jednoj petini poslanika u Četvrtoj dumi) te u porastu zastupljenosti plemstva i svećenstva. Kako su viši slojevi bili najzastupljeniji u Četvrtoj dumi, razumljivo je da je i razina prosječnog obrazovanja poslanika u njoj bila najveća (Goldenweiser, 1914: 419-422).

Četvrta duma započela je svoj rad 15. studenog 1912. godine. Za predsjednika Dume ponovno je izabran oktobrist Mihajlo Rodzjanko, koji je u svojoj pozdravnoj riječi naglasio da je on „uvjereni konstitucionalist“, što je izazvalo veliko nezadovoljstvo među poslanicima desnice (Зубов, 2009: 247). Kadeti su odmah, u skladu sa svojim predizbornim programom, počeli od vlade zahtijevati provođenje političkih reformi. Podnijeli su i nekoliko zakonskih prijedloga kako bi se u Rusiji u potpunosti oživotvorile sloboda savjesti, sloboda govora i sloboda udruživanja. Tim političkim zahtjevima svojih liberalnih kolega pridružili su se i progresivisti koji su ustrajavali na ukidanju tajne policije (Ohrane), ukidanju staleških povlastica te na slobodi kulturnog i nacionalnog samoopredjeljenja neruskih naroda. Te su se dvije oporbene stranke opredijelile za strogo poštovanje zakonitosti te očuvanje Dume kao institucije koja može bitno doprinijeti demokratizaciji ruskog društva.

Nedugo nakon početka rada Četvrte dume Rusija je zakoračila u obljetničku 1913. godinu. Te se godine u svim dijelovima Carstva raskošno

obilježila tristota godišnjica vladavine dinastije Romanov. Međutim, privremena solidarnost između vlasti i društva, koja se iskazivala u vrijeme ove velebine obljetnice, brzo je zamijenjena novim sukobima. Koncem siječnja 1914. godine Nikola II. je smijenio premijera Kokovcova, iskusnog i opreznog političara koji se zalagao za izbjegavanje bilo kakvog sukoba s Njemačkim carstvom, s obrazloženjem da je na tom mjestu potreban „mlad i odlučan čovjek“. Taj carev „mlad i odlučan čovjek“ bio je 75-godišnji Goremikin koji je već 1906. godine, u kratkom razdoblju između mandata Vitea i Stolipina, obnašao premijersku dužnost (Сванидзе, 2007: 34). Tom se odlukom Nikola II. ponovo približio svojoj staroj praksi da na najodgovornije položaje u državi imenuje poslušne birokrate kojima je on kao vladar mogao zapovijedati, a ne odlučne i sposobne državnike s kojima je morao pregovarati. Vlada je konačno postala beznačajna institucija čije je članove vladar do pada carstva mahnito postavljao i smjenjivao. U lipnju 1914. godine Nikola II. je na zasjedanju Savjeta ministara predložio da se čak ukinu i zakonodavna ovlaštenja Državne dume. Međutim, većina ministara ipak nije podržala taj prijedlog (Зубов, 2009: 284). Tako se, u samom predvečerju Prvog svjetskog rata, u političkim i pravnim institucijama carske Rusiji zrcalila slika čitavog ruskog društva, koje je bilo duboko razjedinjeno na ideološkom, etničkom i socijalnom planu. Povjesničar Richard Pipes daje nam slikoviti opis tog stanja: „Monarhisti su prezirali liberalne i socijaliste. Radikali su mrzili „buržoaziju“. Seljaci su prijeko gledali na one koji su izašli iz općina kako bi upravljali samostalnim gazdinstvom. Ukrajinci su mrzili Židove, a muslimani Armence; nomadski Kazaci su mrzili Ruse, koji su se naselili na njihovoj zemlji u vrijeme Stolipina, i maštali su kako da ih protjeraju. Letonci su bili spremni podići se protiv njemačkih veleposjednika.

I sve te strasti zauzdavane su isključivo silom: vojskom, žandarima, policijom, koji su i sami bili na stalnom odstrjelu ljevice“ (cit. prema: Зубов, 2009: 289).

Sarajevski atentat i ultimatum Austro-Ugarske Srbiji pokrenuli su pakleni mehanizam vojnih savezništava europskih velesila pa se uskoro cijeli kontinent našao u vrtlogu sveopćeg rata. Kao i u ostalim europskim zemljama, početak rata i plotuni „kolovoskih topova“ s iskrenim su oduševljenjem dočekani i u Rusiji. Val domoljublja privremeno je ujedinio sve slojeve ruskog društva, što je bilo vidljivo iz činjenice da su u velikim gradovima trenutačno prekinuti svi štrajkovi i neredi. Sav je ruski tisak pozivao političke stranke da ostave po strani svoje ideološke nesuglasice i da se okupe oko vlasti, kako bi se svi stanovnici Carstva zajednički mogli suprotstaviti neprijatelju (Rogger, 1966: 107). Glavnina oporbe (liberali i veliki broj socijalista) je stala na stranu vlade i dala potporu njezinim ratnim ciljevima. Tako je lider kadeta Miljukov, zbog svog ustrajavanja na ruskom zauzimanju crnomorskih tjesnaca, od strane novinara prozvan *Miljukov-Dardanski*. U tom su se trenutku rijetko mogli čuti drugačiji tonovi. U (gotovo vizionarskoj) predstavci koju je uputio caru, ministar unutarnjih poslova Durnovo iznio je sljedeća predviđanja: „Opći europski rat

smrtno je opasan i za Rusiju i za Njemačku, bez obzira na to tko god pobijedio. Čvrsto smo uvjereni da će u poraženoj strani izbiti revolucija koja će se prenijeti i na zemlju pobjednicu. Problemi će biti društveni, a ne politički...svaki revolucionarni pokret neizbjježno će se izrodit u socijalistički pokret. Ruske mase ne traže politička prava, koja niti žele, niti razumiju. Seljak sanja da besplatno dobije dio nečije zemlje, radnik da se dočepa cjelokupnog kapitala i zarade industrijalaca“ (cit. prema: Longworth, 2002: 202-203).

Izbijanjem Prvog svjetskog rata rad Četvrte dume uglavnom je prekinut. Ona će se do izbijanja Februarske revolucije sastati tek na nekoliko kratkih zasjedanja: u srpnju 1914. godine, u siječnju 1915. godine, od srpnja do rujna 1915. godine, od veljače do lipnja 1916. godine, od studenog 1916. do veljače 1917. godine. I na zakonodavnom planu rat je predstavljaо prekretnicu. Tijekom svog prvog zasjedanja Četvrta duma je prihvatala 372 zakonska prijedloga, a tijekom drugog zasjedanja 602 zakonska prijedloga. Pred Četvrtu dumu je do početka prosinca 1916. godine bilo podnijeta 2625 zakonskih prijedloga, od čega je ona razmotrila njih 1239 (Демин, 1996: 52). Na izvanrednoj sjednici Dume održanoj 26. srpnja (8. kolovoza) 1914. godine, predstavnici različitih naroda Carstva (Poljaci, Letonci, Litvanci, Nijemci, Židovi) spontano su iskazali svoju odanost ruskoj državi i njezinoj carskoj dinastiji. Nakon svih tih izjava Duma je gotovo jednoglasno (sjednicu su bojkotirali socijaldemokrati) prihvatala vladine zakonske prijedloge i odobrila ratne zajmove (Živanov, 2007: 416-419). Kako bi pripomogli obrambenim naporima vlade (pružanje pomoći ranjenim vojnicima, održavanje reda i sigurnosti u unutrašnjosti zemlje) predstavnici zemstava i gradova osnivaju svoje saveze. Iako su političke stranke i društvene organizacije na taj način vlasti pružile priliku za suradnju, carska je vlast odlučila iskoristiti izvanredne ratne okolnosti kako bi opet neograničeno upravljala zemljom.

Unutarnji društveni rascjep je bolno otvoren nakon kobnih poraza koje su ruske jedinice doživjele u drugoj godini rata. „Glasoviti ruski parni valjak, koji je izumila engleska fantazija, bio je slomljen“ (cit. prema: Bruce Lockhart, 1941: 66). Postupno u svim slojevima društva raste ogorčenje prema moralno neodgovornoj vlasti koja svoje vojnike šalje na bojišnicu, a da im pritom nije sposobna osigurati naoružanje i najnužniju opremu. Tako je, primjerice, nakon prodora ruske vojske 1914. godine u austrijsku istočnu Galiciju glavna briga vlade bila nametanje ruskog pravoslavlja lokalnom ukrajinskom stanovništvu. Tom je prilikom vrhovni zapovjednik ruske vojske veliki knez Nikola zavatio: „Ja tražim vlakove s municijom, a oni mi šalju vlakove s popovima!“ (cit. prema: Renouvin, 2008: 210). Krajem proljeća 1915. godine počeli su se u velikim gradovima pojavljivati nemiri popraćeni samovoljnim sudom gomile. Širenju ovog meteža pridonijeli su i neorganizirani zbjegovi civila koji su se, pred snažnim neprijateljskim prodorom, neorganizirano povlačili u unutrašnjost zemlje. Kako bi se spriječila predstojeća humanitarna katastrofa i pružila bar najosnovnija pomoć i njega unesrećenima, bilo je potrebno osigurati neometan

gospodarski život. Međutim, u to vrijeme razne gospodarske grane trpe značajne gubitke. Posebno je bila pogođena poljoprivreda, jer je vlada svojim mobilizacijskim pozivima odvajala milijune seljaka od njihovih zapuštenih polja, a da se pritom nije pobrinula da osigura zamjensku radnu snagu.

Pod pritiskom javnosti, Saveza zemstava i gradova te različitih strukovnih udruženja, vladar pristaje da u srpnju 1915. godine sazove Dumu, a istovremeno iz vlade uklanja neke nepopularne ministre. Već prvog dana zasjedanja Dume (19. srpnja 1915. godine) poslanici su otvorili pitanje o potrebi okupljanja svih stranačkih grupacija i njihovom sudjelovanju u upravljanju zemljom. Posljedica te rasprave i međustranačkih dogovora bilo je stvaranje široke parlamentarne koalicije (kadeti, progresivisti, oktobristi i neki nacionalistički disidenti) nazvane Progresivni blok. Ta je koalicija od vlasti zahtijevala osnivanje tzv. „vlade društvenog povjerenja“ (vlade sastavljene od osoba koje uživaju povjerenje ruske javnosti) i poduzimanje sljedećih mjera: obnavljanje normalnog rada tijela državne uprave, amnestiju političkih zatvorenika, obustavu vjerskih i nacionalnih progona, davanje autonomije Poljskoj te potpuno ozakonjenje svih sindikalnih aktivnosti (Мулукаев, 2009: 307). Iako su i pojedini članovi vlade smatrali kako treba izaći u susret zahtjevima Progresivnog bloka, car je svoje neslaganje pokazao donijevši 3. rujna 1915. godine ukaz kojim je prekinuo rad parlementa. Duma je tijekom tog kratkog zasjedanja prihvatile vladine zakonske prijedloge kojima su osnovana četiri posebna savjeta, čiji je zadatak bio da osiguraju vojsci svu potrebnu logistiku, a u njihov sastav su, pored nadležnih ministara i visokih državnih činovnika, trebali ući i dužnosnici i članovi Državne dume i Državnog savjeta. Ta četiri posebna savjeta su bili: Savjet za razmatranje i objedinjavanje djelatnosti obrane države, Savjet za razmatranje i objedinjavanje djelatnosti opskrbe gorivom prometnih linija, državnih i društvenih ustanova i poduzeća čija je djelatnost povezana s obranom države, Savjet za razmatranje i objedinjavanje mjera povezanih s prehranom te Savjet za razmatranje i objedinjavanje mjera radi prijevoza goriva, prehrambenih i vojnih tereta (Титов, 2006: 243).

Nakon osobnog preuzimanja položaja vrhovnog vojnog zapovjednika i prelaska u glavni stožer koji se nalazio u bjeloruskom mjestu Mogiljev (rujan 1915. godine), Nikola II. je kadroviranja u vradi prepustio carici Aleksandri i njezinom glavnom savjetniku - „skandalistu“ Rasputinu. Od tog trenutka pa sve do pada Carstva neviđenom su se brzinom, na najodgovornijim položajima u državi, izmjenjivali uglavnom nestručni i nesposobni političari. Inače, tijekom dvije i pol ratne godine smijenjena su četiri premijera, četiri ministra vojske, tri ministra vanjskih poslova te šest ministara unutarnjih poslova. Ruski novinari su tako česte smjene najvišeg osoblja u izvršnoj vlasti duhovito nazvali „ministarska čeharda“ (tj. igra „trule kobile“) (Živanov, 2007: 98). U siječnju 1916. godine na premijersko je mjesto bio imenovan Boris Štjurmer, i to je

imenovanje, zbog njemačkog prezimena novog premijera, u ruskoj javnosti protumačeno kao ozbiljna provokacija.

Duma se ponovo okupila 9. veljače 1916. godine i tada je Nikola II. povukao politički potez koji je izazvao veliku veliko zanimanje javnosti. Car je tog dana posjetio Tavričesku palaču i obratio se poslanicima, a potom je predsjednik Dume Rodzjanko otvorio zasjedanje Dume govorom u kojem je vrlo visoko ocijenio prvo pojavljivanje vladara u parlamentu (Gilliard, 2009: 97). Kako ovaj potez, osim promidžbenog, nije proizveo nikakav drugi učinak, samo je dodatno produbio nepovjerenje koje je postojalo između cara i parlamenta.

Državna se duma opet sastala u studenom 1916. godine i tu su priliku poslanici Progresivnog bloka iskoristili kako bi raskrinkali utjecaj „mračnih sila“ na vođenje državne politike. U toj uzavreloj atmosferi na dumsku je govornicu izašao Pavel Miljukov i tada je održao znameniti govor koji je postao „jurišni znak“ za obaranje postojećeg režima. Miljukov je u govoru pobrojao sve vladine mјere koje je ona donijela suprotno zahtjevima ruskih građana, te je nekoliko puta uporabio upečatljiv retorički upit: „Što je to u stvari? Glupost ili izdaja?“ (Bazilov, 1980: 149-154). Čak i neki članovi vladarske dinastije upućuju caru predstavku u kojoj ga upozoravaju na avanturizam njegove politike koja izlaže pogibelji čitav društveni poredak te mu savjetuju da napravi ustupke Dumi (Bruce Lockhart, 1941: 115). Car je uskoro smijenio omraženog Štjurmera i za njegovog je nasljednika imenovao Aleksandra Trepova, ali većina u parlamentu nije smatrala da je to dovoljno. Zasjedanje Dume je prekinuto 16. prosinca 1916. godine, a te iste noći su dvojica raskalašenih aristokrata (knez Dimitrije Pavlović i princ Feliks Jusupov) te desničarski poslanik Puriškević proveli u djelo ranije dogovoren plan ubojstva Rasputina. Nakon što su ga otrovali i ustrijelili u dvoru Jusupova, njegovo su beživotno tijelo bacili u rijeku Nevu. Ovim je činom vladarskom paru upućena stravična poruka o mogućim posljedicama njihove politike (Radzinski, 2008: 461-467). Nakon što je premijer Trepov pokušao udaljiti iz vlade ministra unutarnjih poslova Protopopova (prevrtljivog političara koji je uživao veliko caričino povjerenje), bio je sam prisiljen na podnošenje ostavke, a zamijenio ga je knez Golicin. Nikola II. potom odgađa nastavak zasjedanja Dume s 12. siječnja na 14. veljače 1917. godine. Takvo carevo ponašanje, uz sve brojnije glasine o njegovoj namjeri da sklopi separatni mir s neprijateljem, uznemirilo je visoke vojne krugove, ali i ruske saveznike.

Sigurnosna situacija diljem zemlje naglo se pogoršavala, a nesposobna carska vlada nije bila u stanju organizirati opskrbu gradova s prehrambenim namirnicama te dovoz streljiva i granata na bojišnicu. Nagomilano društveno nezadovoljstvo naglo je eruptiralo početkom 1917. godine. Petrogradski radnici su 23. veljače 1917. godine otpočeli opći štrajk. U prijestolnici izbijaju masovni prosvjedi, kojima se pridružuju vojnici i mornari. Kada je gomila 27. veljače opkolila Tavričesku palaču Državna duma je iz svog sastava odabrala Privremeni odbor od 12 članova. Istog je dana u drugom krilu Tavričeske palače grupa poslanika, radničkih predstavnika i radikalnih intelektualaca objavila

osnivanje Privremenog izvršnog odbora Petrogradskog sovjeta radničkih deputata. Sljedećeg je dana (28. veljače 1917. godine) Privremeni odbor Državne dume uputio proglašenje građanima: „U teškim uvjetima unutarnjeg nereda izazvanog mjerama stare vlade, Privremeni odbor članova Državne dume prisiljen je u svoje ruke uzeti obnavljanje državnog i društvenog poretku“ (cit. prema: Титов, 2010: 272).

Za vrijeme tih dramatičnih zbivanja Nikola II. se nalazio u Mogiljevu pa nije bio u mogućnosti odmah uvidjeti razmjere političkog preokreta koji se događao u prijestolnici. Na svakodnevne uznenirujuće izvještaje i upozorenja predsjednika Dume, car je imao tek sljedeći komentar: „Opet mi je onaj debeli Rodzjanko napisao nekakve besmislice, na koje neću ni odgovoriti“ (cit. prema: Гелер и Некрић, 2000: 19). Ipak, zbog straha za sigurnost svoje obitelji, odlučuje krenuti vlakom prema Carskom Selu, ali njegova je željeznička kompozicija zaustavljena na dvjestotinjak kilometara od Petrograda. Tada car naređuje da se vlak preusmjeri prema gradu Pskovu, u kojem se tada nalazilo zapovjedništvo Sjevernog bojišta. Tako se, igrom slučaja, u carskom vagonu na željezničkoj postaji u Pskovu, odigrao posljednji čin vladavine Nikole II. Pod pritiskom visokih vojnih zapovjednika car je odlučio odreći se prijestolja u korist svog sina i već je bio pripremljen brzojav za predsjednika Državne dume Rodzjanka, kojim je trebao biti obaviješten o carevoj odluci. Međutim, taj brzojav nije poslan jer je Nikola II. odlučio pričekati dolazak poslanika Gučkova i Šuljgina koji su, kao izaslanici Dume, bili ovlašteni pregovorati s carem o njegovom odricanju od prijestolja. U tom je trenutku car pozvao svog liječnika i postavio mu sljedeće pitanje: „Hoće li moj sin poživjeti i ikada moći vladati?“ „Vaše veličanstvo, dužan sam vam priznati da nasljednik neće doživjeti ni šesnaestu godinu“, odgovorio je shrvanom ocu doktor Fedorov (cit. prema: Сванидзе, 2007: 90). Car je zatim primio Gučkova i Šuljgina, koji su se našli zatečeni carevom izjavom kako se odlučio odreći krune i u ime svog sina, a u korist svog brata, velikog kneza Mihajla. Iako Osnovni zakoni nisu predviđali ovaku pravnu mogućnost, izaslanici Dume su prihvatali carev prijedlog i zajednički sastavili proglašenje. Dana 2. ožujka 1917. godine u 23 sata i 40 minuta, Nikola Romanov se odrekao carske krune. Posljednji zapis u njegovom dnevniku za taj dan je glasio: „Posvuda je izdaja, kukavičluk i prevara!“ (cit. prema: Nikolac, 2009: 35).

Dok su u Pskovu vođeni pregovori s carem u Petrogradu je postignut dogovor između Privremenog odbora Državne dume i Petrogradskog sovjeta oko formiranja Privremene vlade pod predsjedanjem kneza Lavova. Veliki knez Mihajlo već je 3. ožujka 1917. godine objavio proglašenje o odricanju od prijestolja u kojem je ruske građane pozvao da se pokore Privremenoj vladi „koja je nikla na inicijativu Dume, i kojoj je povjerena **cjelokupna vlast**, sve do trenutka kada će, sazvana u što kraćem roku, na temelju općeg, neposrednog, jednakog i tajnog prava glasa, ustavotvorna skupština svojim rješenjem izraziti narodnu volju o

obliku vladavine“ (cit. prema: Jelačić, 1925: 120). Time je carsko prijestolje upražnjeno, a Rusija je *de facto* postala republika.

Pod pritiskom sve utjecajnijih sovjeta Privremena vlada započela je raspuštati preostala tijela vlasti carske Rusije. Početkom svibnja 1917. godine vlada je razriješila dužnosti polovinu članova Državnog savjeta, koje je ranije bio imenovao Nikola II. (Bastaić i Krizman, 1981: 245). Državna duma se nakon 27. veljače 1917. godine više nije sastala u punom sastavu, ali je jedna grupa od šezdesetak poslanika nastavila održavati privatna savjetovanja sve do 20. kolovoza 1917. godine, kada su raspisani izbori za ustavotvornu skupštinu (Živanov, 2009: 529). Iako je odluku o proglašenju republike Privremena vlada, pod predsjedanjem Kerenskog, donijela 1. rujna 1917. godine, Četvrta duma konačno je raspuštena tek 6. listopada 1917. godine. Tako je Državna duma, kao posljednji ostatak ruske dualističke monarhije, raspuštena u samo predvečerje boljševičkog preuzimanja vlasti.

„Ruski vladarski dom“ (karikatura Rasputina sa carskim parom) (izvor: Rene Filep-Miler: *Sveti đavo: Raspućin i žene*, „Narodno delo“, Beograd, 1933., str. 512.)

Zaključak

Nekoliko dana nakon „krvave nedjelje“ (koju je prozvao „našim drugim Port Arthurom“) Vasilij Ključevski je predvidio kako će „Nikola II. biti posljednji samodržac, a Aleksej carevati neće“ (cit. prema: Зубов, 2009:165). Povjesničari (pa i oni najbolji) rijetko kad ispravno predvide budućnost. Međutim, ovaj put je Ključevski (barem djelomično) imao pravo: Aleksej nikada nije zasjeo na prijestolje, ali anakrono carističko samodržavlje je zamijenila mnogo učinkovitija autokracija – *totalitarna diktatura*. Boljševici su uspješno proveli svoju „revolucionarnu modernizaciju“ društva i zahvaljujući tome ispunili imperijalističke ciljeve koje je još davno zacrtala carska politika. Tako se 1945. godine ruska (ovog puta sovjetska) zastava opet vijorila nad Port Arthurom, a samodržac Staljin je mogao slavodobitno izreći zdravicu u čast pobjede: „Četrdeset godina smo mi, starija generacija, čekali ovaj dan!“ (cit. prema: Janssen, 1979: 183). Zašto *politička klasa* carske Rusije nije uspjela u tom zadatku?

Dualistička monarhija se pokazala pogodnim državnim okvirom za provođenje politike „konzervativne modernizacije“ u pruskom i japanskom slučaju, ali u ruskom primjeru je sve zakazalo. Nikola II. od samog početka svoje vladavine nije prihvaćao uvođenje bilo kakvog oblika ustavnog poretku u svojoj državi. Obećanja dana u Oktobarskom manifestu od njega su iznuđena tek nakon sveopćeg štrajka u kojem su se ujedinili gotovo svi slojevi ruskog društva, a Osnovni zakoni od 23. travnja 1906. godine oktroirani su zbog straha od ustavotvornih ambicija Prve Državne dume. Objavljivanje Oktobarskog manifesta je u jednom, za sudbinu Carstva pogibeljnom trenutku, izazvalo rascjep u revolucionarnom pokretu i tako spasilo temelje monarhijske vlasti u Rusiji. „Mene je preplavio val zahvalnosti, a zajedno s njim vratilo se dječačko obožavanje cara“ – poslije se prisjećao tog trenutka Aleksandar Kerenski (cit. prema: Živanov, 2009: 77). Međutim, taj pravni dokument nije uključivao odredbe niti o zakonodavnim pravima niti o predstavničkim osobinama Državne dume. U razdoblju od sljedećih nekoliko mjeseci nakon donošenja Oktobarskog manifesta vlast je putem nekoliko važnih zakonskih zahvata bitno umanjila zakonodavnu moć Dume. Posebno značajna mjera poduzeta je u veljači 1906. godine kada je Državni savjet, savjetodavno tijelo ruskog cara, pretvoreno u gornji dom ruskog parlamenta. Car je donošenjem Osnovnih zakona od 23. travnja 1906. godine (namjerno je izbjegnut termin ustav) svima jasno dao do znanja da je ustavni poredak darovan od strane vladara, što je značilo da vladar može to darovanje u budućnosti i opozvati. Osnovni zakoni su očuvali većinu vladarevih prerogativa pa je tako car mogao sam postavljati i smjenjivati ministre, imao je pravo apsolutnog veta na sve zakonske prijedloge, a Dumu je mogao sazivati i raspuštati po vlastitom nahođenju. U travnju 1906. godine Nikola II. je, nakon što je procijenio da su se političke prilike u državi

stabilizirale, s položaja najurio prvog ruskog premijera i autora Oktobarskog manifesta grofa Sergeja Vitea.

Prva Državna duma (u kojoj su većinu činili kadeti i trudovici) odmah se odlučila na politiku sukobljavanja s vladom na čijem se čelu sada nalazio Ivan Goremikin, birokrat „stare škole“ privržen vrijednostima ultramonarhizma. Većina poslanika je zahtjevala formiranje vlade koja bi bila odgovorna parlamentu, ukidanje Državnog savjeta, proširenje zakonodavnih prava Dume i punu amnestiju političkih zatvorenika. Pokazalo se da vlada ne može surađivati s ovakvim sastavom parlamenta pa se ministri uopće nisu ni pojavljivali na sjednicama Dume. Poslanici su zauzvrat u parlamentu bučno pozivali pojedine ministre i čitavu vladu na podnošenje ostavke. Kada su poslanici počeli glasno zahtijevati podjelu veleposjedničkih imanja seljacima, vlada je odgovorila da je to put koji državu vodi u propast, a car je Dumu nakon 72 dana rada jednostavno razjurio. Zakonodavni rad Prve dume najbolje je u svojoj izjavi sažeо jedan poslanik: „Burna zasjedanja, krasni govori...i nikakve posljedice u ruskom zakonodavstvu“ (cit. prema: Мулукаев, 2009: 277). Međutim, bunt na ruskom selu nije jenjavao i vlast je morala nekako zadovoljiti seljačku glad za zemljom, a da pritom ostavi netaknutim veleposjednička imanja. Rješenje je nađeno u politici rušenja seoske općine, a provoditelj te politike u osobi novog ruskog premijera Petra Stolipina. Sudbina njegovih reformskih mjera, donesenih u obliku uredbi tijekom druge polovine 1906. godine, ovisila je o naknadnom odobrenju novog saziva parlamenta, ali Druga Državna duma se, po svom sastavu, pokazala još radikalnijom od svoje prethodnice. Čak ni uviјek mrzovoljni Lenjin nije skrivao svoje oduševljenje s ovim sazivom parlamenta: „Najreakcionarniji izborni zakon u čitavoj Evropi! Najrevolucionarniji sastav narodnog predstavništva od svih ostalih država u Evropi!“ (cit. prema: Титов, 2006: 228). Vlada je pred Drugu dumu podnijela veliki broj zakonskih prijedloga, ali ovi prijedlozi (osim kod poslanika desnice) nisu naišli na potporu u parlamentu. U konačnici se zakonodavni rezultat Druge dume vrlo malo razlikovao od onog Prve dume. Otvoreno neprijateljstvo prema vradi posebno su iskazali poslanici krajnje ljevice koji su u svojim istupima napadali pripadnike oružanih snaga te zahtjevali „socijalizaciju“ zemlje. Vlada je tada odlučila iskoristiti jednu policijsku provokaciju kako bi caru pružila opravdanje za raspuštanje parlamenta. Druga je Državna duma raspuštena nakon 102 dana rada, a istovremeno je vladar, grubo kršeći odredbe Osnovnih zakona, nametnuo novi izborni zakon.

Treća duma je s golemim nerazmjerom u predstavljenosti imućnih slojeva nad seljacima i radnicima te prezastupljenošću ruskog stanovništva koje je živjelo u većinski neruskim područjima zemlje uglavnom izgubila karakter demokratske skupštine, ali je zato svojim sastavom postala sličnija tradicionalnom parlamentu. Ne smijemo zaboraviti da je sve do 1907. godine Donji dom britanskog parlamenta bio zapravo aristokratsko tijelo, a da je u isto to vrijeme Državni savjet Ruskog carstva (koji je slovio kao „bastion

konzervativizma“) po svom načinu popunjavanja bio demokratskije tijelo nego Dom lordova. Kadetski je političar Maklakov smatrao kako je od Treće dume („udvorničke, ali ipak podčinjene zakonu“) „započeo uspon Rusije u svakom pogledu, a ustavno uređenje pokazalo svoju primjenjivost u Rusiji“ (cit. prema: Kantor, 2001: 272). Naime, kroz pet godina svog postojanja Treća je duma odobrila preko dvije tisuće zakonskih prijedloga, od kojih je golema većina postala zakon. U tom su broju bili zakoni kojima se razrađivala agrarna reforma premijera Stolipina, ali i radničko zakonodavstvo premijera Kokovcova. Kako bi pored oktobrista, koji su mu bili najveći oslonac u parlamentu, osigurao i potporu poslanika desnice (nacionalista), Stolipin je prihvatio i provodio njihovu stranačku politiku. Četvrta duma, iako najmonarhističkija po svom sastavu, je ironijom sudbine sahranila Rusko carstvo. Njezin je zakonodavni rad uglavnom prekinut izbijanjem Prvog svjetskog rata, čime je u Rusiji prekinut proces „ustavne obuke“ započet donošenjem Oktobarskog manifesta. Početkom 1914. godine Nikola II. je otpustio Stolipinova nasljednika i suradnika grofa Vladimira Kokovcova te je za premijera imenovao Ivana Goremikina. Car je namjeravao ukinuti zakonodavne ovlasti Dume i vratiti se na politiku otvorene autokracije, ali je zbog ratnih okolnosti morao od toga odustati. U Četvrtoj dumi je na ljetu 1915. godine bio osnovan Progresivni blok koji je od vladara zahtjevalo imenovanje „vlade društvenog povjerenja“ te provođenje političkih reformi. Međutim, Nikola II. nije bio spremjan prihvati ni ovako umjereni program, pa je tako svojom nepopustljivošću od Četvrte dume stvorio oporbeni stožer, što se pokazalo presudnim u posljednjim danima veljače 1917. godine.

U okviru čitavog razdoblja ruske dualističke monarhije (od 1906. do 1917. godine) jedino uspješno razdoblje (bar po rezultatima u zakonodavstvu) bilo je razdoblje od 1907. do 1914. godine. To se razdoblje obično naziva i *dumska monarhija*. Tek nakon „trećejunskog državnog prevrata“ Stolipinova je vlada dobila takav sastav parlementa uz kojeg je mogla provoditi svoj program „konzervativne modernizacije“. Stolipin je pravilno zaključio kako je za dovršenje započetog procesa preobražaja Rusije neophodan duži period mira, pa je tako zagovarao opreznu politiku u međunarodnim odnosima. Kako bi sačuvao mir, Stolipin je spremno prihvatio i „diplomatsku Cušimu“ (rusko priznanje austro-ugarske aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine). No, „car pravoslavni“ (koji je već na Dalekom istoku pokazao svoju sklonost prema ratnom avanturizmu), nije želio čekati sljedeća dva desetljeća. Možemo pretpostaviti da Stolipina nije u rujnu 1911. godine pokosio rafal atentatora, da bi kraj njegove premijerske karijere (slično kao i u slučaju Vitea) bio još jedan primjer tipične careve nezahvalnosti.

Mnogi suvremenici Stolipina su uspoređivali s njemačkim „željeznim kancelarom“, a jedan je novinar iskoristio tu usporedbu kako bi pokazao svu paradoksalnost njegovog položaja: „Bismarck je u svojoj osobi spajao i snažnu lokomotivu i strojovođu, a izgleda da je Stolipin samo lokomotiva“ (cit. prema: Ascher, 2001: 180). To zapažanje možemo primjeniti i na ostale reformski

usmjерене premijere iz epohe posljednjeg desetljeća postojanja Ruskog carstva. Iako su se ti političari snažno posvetili liberalnim reformama starog i oronulog autoritarnog sustava, oni su i sami bili njegov proizvod (u tom je smislu poticajna povijesna paralela sa sovjetskim reformatorima), jer „odgojeni u zatvorenom svijetu birokratske politike, nisu bili spremni posegnuti za širom društvenom potporom“ (cit. prema: Figes, 1997: 222). Njihov je „strojovođa“ Nikola II. od početka svoje vladavine uporno odbijao prihvatići bilo kakva ograničenja „povijesne (samodržavne) vlasti ruskog cara“, a tek kada su ga revolucionarne okolnosti na to natjerale, morao je prihvatići reformski smjer. Međutim, njegov društveni ideal oduvijek je bila predpetrovská (moskovská) Rusija iz 17. stoljeća, pa je sukladno tom idealu i svom dugo iščekivanom nasljedniku i ljubljenom sinu nadjenuo ime Aleksej.

Nakon detaljne raščlambe odnosa vladar-vlada-parlament-političke stranke, kao okosnice ruske dualističke monarhije, jasno je da je vladajuća uloga u tom odnosu i formalno-pravno i zbiljski pripadala vladaru. Institucije dualističke monarhije (što je vidljivo po zakonodavstvu) funkcionalne su jedino u periodu kada je car pružao potporu politici „konzervativne modernizacije“. Onoga trenutka kada su se, nakon revolucionarnih potresa, političke prilike konačno stabilizirale i kada je s povijesne pozornice sišao *usamljeni reformator* Stolipin, Nikola II. je prestao podržavati politiku kojoj su cilj bile društvene, političke i pravne reforme. Zanemarujući institucije dualističke monarhije počeo je državom upravljati autokratskim stilom kao na početku vladavine, a to je, u kombinaciji s katastrofalnim ratnim porazima, u konačnici Rusko carstvo odvelo u revoluciju i propast.

Sjednica Privremene vlade (na sredini karikature stoji predsjednik vlade knez Lavov, lijevo od njega sjedi Kerenski, a desno Miljukov) (izvor: Giuseppe Boffa: *Ruska revolucija*, „Komunist“, Beograd, 1970., str.93.)

**Umjesto pogovora: Miroslav Nikolac: 1917.
(iz esejističkog ciklusa „Tri ruske jeseni“)**

Revolucija u dva pokušaja

«Istinski moral – to je unutrašnja spoznaja duga čijem ispunjenju čovjek mora posvetiti sav svoj život, uz jedan neizostavan uvjet: da na njega ne utječe ništa izvana.»

Profesor Petražicki, predavač filozofije prava na pravnom fakultetu kojeg je poхаđao Aleksandar Fjodorovič Kerenski, posljednji predsjednik Privremene vlade Rusije prije nego što je svrgнутa Oktobarskom revolucijom

«Ne znam o čemu je razmišljao Lenjin dok slušao ili je promatrao reakciju prisutnih. Nije dočekao kraj mog govora, napustio je dvoranu sruštene glave, s torbom ispod ruke, gotovo neprimjetno je šmugnuo između redova.» Aleksandar Fjodorovič Kerenski o Lenjinu za vrijeme 1. Sve-ruskog skupa Savjeta radničkih i vojnih deputata, lipanj 1917. godine

Petrograd, veljača-studeni 1917. godine

Veličanstvena arhitektura glavnog grada imperije i jedne od kulturnih prijestolnica Europe izaziva divljenje i zbuđenost stotina tisuća turista koji svake godine posjećuju Petrograd; mnogim posjetiteljima koji stignu u Rusiju s određenim predrasudama muzeji i arhitektura Petrograda predstavljaju neočekivano priyatno iznenadenje. Rusija se ne može pohvaliti pretjerano velikim brojem turista – neke nacije su blagoslovljene prirodnim ljepotama i ugodnom klimom, a neke proklete teškom poviješću i neshvatljivim mentalitetom – ali većina njih će priznati da sjeverna prijestolnica Rusije predstavlja vječan primjer klasične elegancije. Uronjena u zimsku maglu i pokrivena blještavim snijegom, ona izgleda poput scene iz bajke o povijesti velike imperije uronjene u stoljetni san. Doduše, još početkom 19. stoljeća jedna neugledna katedrala smještena u samo srce imperije bila je tek predmet sprudnje građana, kao u stihovima iz tog vremena: „*Ovaj spomenik dvaju carstava/Tako im odgovara/Osnova mu je mramorna/A nadgradnja ciglena*“. Dvadesetak godina kasnije, ruski inžinjeri oko njenog oltara podižu 114 tona teške i 17 metara visoke kamene stupove pod nadzorom francuskog arhitekta Auguste de Montferranda, koji je i sam bio impresioniran trudom uloženim u glavni hram imperije, Katedralu Svetog Isaaka. Nešto niže po Nevskoj aveniji, Kazanska katedrala širi svoja krila pod budnom stražom spasitelja domovine Mihaila Ilarionoviča Kutuzova i Barclaya de Tollya, dvaju zapovjednika ruske vojske u sudbonosnom srazu s Napoleonovim postrojbama kod sela Borodino 1812. godine. Ermitaž, mitsko zdanje uz Nevu, zimsko obitavalište russkih careva, jednom davno je stajao okomito u odnosu na sadašnji položaj, što je promatraču teško zamisliti – tko bi tako glomazno i veličanstveno zdanje rušio do temelja i zatim ponovno gradio samo da bi zadovoljio svoj tankočutan ukus? Ermitaž

spada među najpoznatije svjetske muzeje, ali jedan drugi muzej koji se nalazi samo par stotina metara od njega je puno elegantniji i jednostavniji za snalaženje: to je Ruski muzej s «Posljednjim danom Pompeja» nadahnutog Brjulova, nevjerljivo stvarnim prizorima olujnog bjesnila na moru Ajvazovskog, Vereščaginovim dramatičnim scenama bitaka za osvajanje Srednje Azije te brojnim drugim neprocjenjivim djelima ruskog slikarstva. Svako zdanje duž Nevske avenije odražava veličinu i snagu imperije, brojni kanali daju šarm i stvaraju romantičnu atmosferu grada stvorenog za šetnje u dvoje; kultura kafića je upravo eksplodirala, a knjižare je nemoguće izbjegći i uz najveći trud; grad je pun malih dvoraca i paviljona s pripadajućim vrtovima i parkovima koje u proljeće oživljava dječja cika i brojni šetači svih uzrasta. Čitav grad je muzej na otvorenom, protkan nevidljivim prisustvom ideja i stvaralaštva ljudi koji su dali ogroman doprinos svjetskoj kulturi. U povijesti razvoja kulturne i intelektualne misli Petrograda gotovo da nema niti jedne mrlje, a službena povijest Sovjetskog Saveza se jedno vrijeme ponosila čak i događajima u Petrogradu između veljače i listopada 1917. godine, koji su u konačnici doveli boljševike na vlast i udarili temelje terora bez presedana u svjetskoj povijesti. Međutim, ono što se u to doba događalo u Petrogradu se teško može opisati drugačije nego kao politički diletantizam, malodušnost, razuzdano divljaštvo raznih naoružanih skupina koje su se ponašale jednako disciplinirano kao horde bandita, smatrajući pljačku, ubojstva i dezterstvo vrhunskim dometom političke slobode. Bez ikakve dvojbe, listopad 1917. godine je označio početak najtamnijeg perioda povijesti sjeverne prijestolnice Ruske imperije.

U posljednjim danima veljače 1917. godine, carica Aleksandra Fjodorovna je u svojem dnevniku prilično zlobno pretpostavila kako nitko od radnika i vojnika ne bi izašao na ulice da je vrijeme bilo uobičajeno loše - po njoj ispada da je Februarska revolucija potpomognuta nešto višim temperaturama za to doba godine. No tu se nakupilo toliko razloga da analitičari mogu slobodno birati: katastrofalni nastup Rusije u I. Svjetskom ratu, prijetnja gladi u glavnem gradu, sustavno izrabljivanje radnika, politička bezidejnost, duhom odsutan car beznadežno zapetljан u političkim intrigama, besvjesna dekadencija viših slojeva društva. Ovo posljednje je bilo posebno uznemirujuće za ruskog čovjeka koji se od sredine 19. stoljeća počeo preseljavati u veće gradove u potrazi za zaradom u industriji. On živi u trulim, vlažnim, istrošenim prostorima u predgrađu glavnog grada i jedva spaja kraj s krajem dok plemstvo, viši državni dužnosnici i gospoda vlasnici pred njihovim umornim očima veselo paradiraju u novom pohodu na restorane i barove. Kada bi netko otkrio što određuje da neki narodi trpe takvo stanje stoljećima, neki desetljećima, a neki niti sekunde, vjerojatno bi zaslužio neku veliku nagradu u području društvenih znanosti. Međutim, na početku 1917. godine nitko nije imao pojma kako će se stvari razvijati. Stotine tisuća ljudi na ulicama, more transparenata koji pozivaju na pad monarhije, dezterstvo, protesti, radnički štrajkovi, pljačkanje trgovina i pekara u strahu od nestašice hrane, pobuna vojnika, a ponegdje i linč vojnih

zapovjednika – sve je to krajem veljače 1917. godine zadesilo Petrograd bez ikakvog upozorenja. Vojnici su se vozili na automobilima nakrcani u grozdove sivih šinjela iz kojih su stršale puške na gotovs dok je policija bezuspješno pokušavala uvesti red, sukobljavajući se s pojedinim odredima kozackih konjanika koji su se svrstali na stranu građana. Umorna, istrošena monarhija se spontano raspadala; da je netko u te dane mogao predvidjeti u što će se ona pretvoriti, stresao bi se od užasa. No prije ostvarenja demonske zavjere protiv vlastite države iz koje će boljševici iskovati povijesni mit o svojem uspjehu, na nekoliko mjeseci će zaživjeti stotinama godina razvijana ideja o slobodi mišljenja i govora za sve ljudi, neovisno o društvenom statusu, nacionalnosti, vjeroispovjesti ili političkom opredjeljenju.

Kerenski to the rescue

«Eh, da je tada postojala televizija! Nitko me ne bi nadmašio.»

Aleksandar Fjodorovič Kerenski u intervjuu sa sovjetskim novinarom Genrihom Borovikom u New Yorku 1966. godine

Na neki način, sve što se dogodilo s Rusijom 1917. godine je rezultat ideološkog sukoba dvaju pravnika rođenih u Simbirsku. Jedan od njih nam je dobro poznat: Vladimir Ilič Uljanov-Lenjin, zagovornik svjetske revolucije, politički disident, čovjek kojem je brat obješen radi planiranja atentata na cara, u prilikama koje su vladale u Rusiji na početku 20. stoljeća potpuno nevažan demagog. Sve što je napravio do početka 1917. godine, kada je već napunio 47 godina, nije imalo nikakvog utjecaja na život u njegovoј domovini. Drugi je gotovo nepoznat, iako je u jednom trenutku obavljao funkciju predsjednika privremene vlade i vrhovnog zapovjednika ruskih oružanih snaga. Ironijom sudbine, rođen je u istom mjestu gdje i Lenin, ali 11 godina kasnije; da stvar bude zanimljivija, njegov otac je bio direktor gimnazije koju je pohađao Lenin. U suludom razvoju događaja između Februarske i Oktobarske revolucije Lenjinov život se u jednom trenutku našao u njegovim rukama. Raspolažeći dokazima s kojima je Lenjina kao izdajnika domovine u ratnim uvjetima bez odlaganja mogao osuditi na smrt, on je izjavio kako to ne može učiniti, potkrijepivši svoju odluku argumentom kako je njegov otac pisao preporuku ruskom caru da Lenjinu dodijeli zlatnu medalju za uspjehe u školi (da stvar bude bolja, ovaj ju objektivno nije zaslužio). Čovjek koji je od listopada 1917. pa do kraja svojeg života na savjesti nosio propast Ruske republike zove se Aleksandar Kerenski.

No vratimo se u veljaču 1917. godine, kada je prema stanju stvari u Rusiji svakako bilo vrijeme za predah od ratnog košmara koji je odnosio živote većom brzinom nego što su novine stizale štampati osmrtnice. Novine bi malo tko i stigao čitati, jer je gotovo polovica muškog radnog stanovništva – oko 13 milijuna ljudi - bila mobilizirana, a žene su u takvim uvjetima imale pune ruke posla oko prehranjivanja obitelji. Industrijska proizvodnja je ušla u novu krizu,

nedostajao je čelik za izradu transportnih sredstava i oružja, sav prijevoz je bio u službi napregnute linije fronte i radi toga hrana nije stizala do prijestolnice. Odjednom, bez ikakvog poziva ili najave, od 18. do 27. veljače 1917. godine u Petrogradu se počinju nizati događaji koji kasnije dobijaju naziv Februarska revolucija. Radnici jedne od najvećih tvornica u zemlji, tvornice Putilova, prekidaju rad tražeći veće plaće, a uprava odgovara «lock-out-om» i 40.000 ljudi ostaje na ulici bez posla. Već 23. veljače Petrograd snalazi još jedna nevolja – radi potreba fronta trpi željeznički prijevoz prema prijestolnici, kruh sa sela ne stiže do grada te dolazi do nestasice hrane. Ministar unutrašnjih poslova Protopopov piše: «*Na moj telefonski upit o tome što se događa, Balk (tadašnji gradonačelnik Petrograda) mi je odgovorio da je stvar u tome što uz novinske patke da u glavnom gradu nema brašna danas pekare nisu na vrijeme ispekle kruh; narod je razgrabio kruh za jelo i zalihe i mnogi su ostali svojeg dijela kruha. To je izazvalo velike proteste i štrajk – spontani – bez dogovora i pripreme...*» Iako je večer 23. veljače bila relativno mirna i Protopopov se nadao da će se život u prijestolnici vratiti u normalu, sljedeći dan je pokazao da nemiri postaju sve intenzivniji. Kozački pukovi i pješadija 25. veljače izlaze na ulice i pridružuju se protestima, a dan poslije gotovo sva vojska napušta petrogradske garnizone. Car Nikolaj, koji se u tom trenutku nalazi na fronti, u očajničkom potezu naređuje rasformiranje Dume, što stvari dovodi u još gore stanje: Car će očigledno biti svrgnut, vojnici ne slušaju časnike, radnici ne vjeruju vlasnicima tvornica i nakon ukidanja Dume u zemlji više ne postoji nikakav autoritet. Članovi Dume 27. veljače svejedno održavaju neformalnu sjednicu. Pravo je vrijeme da političari pokažu svoje vještine: nitko nije bio potpuno siguran u nestanak carske vlasti u Rusiji te nije bilo oportuno zamjeriti se Caru – ukoliko pobuna bude ugušena, svakako će nakon toga trebati odgovarati. Vrijeme za elegantan uzmak je prošlo jer se Tavričeskom dvorcu, gdje zasjeda Duma, približava bučna plima desetina tisuća ljudi, izmorenih, neispavanih, polugladnih, razdraženih; odrpani radnički kombinezoni, iznošeni kaputi i sivi vojnički šinjeli, koščata lica sa zažarenim očima iznad čijih glava strše transparenti i bajuneti. Vrijeme je za odgovor na prvo prokletu rusko pitanje: što činiti?

Dok su zastupnici održavali svoju neslužbenu sjednicu, u salu Tavričeskog dvorca je utrčao zapovjednik straže parlamenta i isprekidanim glasom zamolio zastupnike za pomoć: u zgradu su provalili «*nekakvi vojnici*», ranili njegovog zamjenika, dok je on sam jedva izvukao živu glavu. U atmosferi na rubu panike, zastupnik esera (stranka SR – socijalisti-revolucionari) Aleksandar Fjodorovič Kerenski, 36-godišnji odvjetnik koji se u svojoj dotadašnjoj karijeri u nekoliko razvikanih sporova uspješno izborio za radnička prava, odlučno ustaje sa svog mjestu kao da je došlo vrijeme da konačno odradi nešto konkretno za zastupničku plaću. Od svih zastupnika Dume, upravo on će izaći pred divlju gomilu i preuzeti odgovornost za sve posljedice svrgavanja carske vlasti. Nakon takve javne demonstracije čeličnih živaca, kao i

zahvaljujući svojoj dotadašnjoj reputaciji, on postaje čovjek od povjerenja, ministar pravosuđa u koalicionoj privremenoj vladi, a kasnije i predsjednik privremene vlade; spasioc Rusije, čovjek kojeg su vojnici na frontu nosili na rukama i zasipali svojim Georgijevskim križevima, jedini dosljedan političar u vrijeme kada je svatko bio spreman izdati svakoga, Aleksandar Fjodorovič Kerenski će napraviti sudbonosnu pogrešku i predati iscrpljenu državu u ruke bijesnih boljševika. Emigrirat će iz zemlje spašavajući živu glavu, napustit će Pariz dan prije ulaska Nijemaca na početku II. Svjetskog rata i skrasiti se u Americi gdje će predavati povijest na sveučilištu Standford. Umrijet će sam, nedugo nakon posljednjeg javnog govora na londonskoj radio stanici u kojem je izjavio svoju najveću želju i uvjerenje – da će Rusija postati slobodna država. Po povratku u New York, poluslijepi 89-godišnji starac je pao niz stepenice svojeg doma i nakon nekoliko tjedana umro od posljedica pada.

U okolnostima koje su daleko nadmašivale sposobnosti bilo kojeg čovjeka, Aleksandar Fjodorovič Kerenski je većinom radio ono što je bilo neophodno kako bi se spasilo što se spasiti da. Niti on niti bilo tko drugi nije mogao učiniti ništa kako bi ispravio katastrofalan nastup Rusije u I. Svjetskom ratu; nije postojao čovjek koji bi mogao pomiriti sve političke i vojne sile koje su u padu ruske monarhije vidjele priliku za svoj uspon na vlast, rušenje države, promjenu društvenog poretku ili sasvim prozaičnu pljačku. Uz to, manevarski prostor je bio vrlo uzak: strahoviti gubici u ratu su zahtjevali mir bez odlaganja, ali privremena vlada to nije mogla učiniti radi odgovornosti prema vojnim saveznicima. Trebalo je svima dopustiti sudjelovanje u vlasti i istovremeno ne dozvoliti razvijanje radikalnih stranaka, što je za Kerenskog bilo nepojmljivo – on je rekao kako se nikad nije usudio zabraniti lijeve radikale jer bi onda morao to isto napraviti i s desnima te bi tu bio kraj demokracije. Međutim, ono što Kerenski nije morao napraviti je da 27. veljače, na vrhuncu radničke i vojničke pobune u Petrogradu, ustane sa svoje zastupničke stolice i preuzeme problem kojeg nitko zdrav ne bi preuzeo; malo tko bi u trijeznom stanju izašao pred bijesnu, gladnu i naoružanu masu natjeranu u očaj mogućnošću pogibije na fronti; malo tko bi se primio provođenja ideje demokracije oko koje su se u Rusiji već više od stoljeća lomila koplja, a znalo se i zapucati. Ne samo da je Kerenski na sebe primio prvi nalet razjarenih masa vojnika i gladnih radnika, nego je osobno spasio život dvojici bivših ministara; čak i izlizane fraze poput «*samo preko mojeg mrtvog tijela*» su iz ustiju Kerenskog zvučale toliko uvjerljivo da su zaustavljale mase oboružane slijepim bijesom. Nastupao je u sali ispunjenoj razjarenim vojnicima Semjonovskog puka, proveo je bivšeg ministra unutarnjih poslova Protopopova kroz divlju gomilu koja ga je bila spremna rastrgati golim rukama, neposredno stavljajući svoj autoritet na kušnju i život na kocku; povukao je nevidljivu liniju pred vojnicima koji su već strgnuli dio odjeće i oznake činova s bivšeg vojnog ministra Suhomlinova – ovaj je bježao po hodnicima Tavričeskog dvorca i činilo se da mu je sudbina zapečaćena dok u jednom iz hodnika nije naletio na Kerenskog koji ga je uzeo

pod svoju zaštitu. Vojnici su zastali, nisu prestupili preko nevidljive linije. Bila je to čarolija Kerenskog, i u tim danima je on bio jedini koji ju je posjedovao. Da u tom pothvatu nije napravio dva očigledna propusta, povijest bi mu bila prisiljena pripisati upravo mistične moći.

Propust broj 1: dajte ljudima da vladaju sami sobom da se mi ne moramo s tim gnjaviti (osnivanje radničkih i vojničkih savjeta)

27. veljače, na vrhuncu radničkih i vojničkih nemira, Kerenski izlazi na balkon Tavričeskog dvorca i pred tisućama ljudi urla kako je taj dvorac od tog trenutka centar revolucionarnog pokreta. Vojnike koji su se nalazili najbliže dvorcu proglašava prvom revolucionarnom stražom, što nije dugo potrajalo jer ih je masa jednostavno pomela pred sobom i nagurala u hodnike dvorca; ovima nije bilo niti na kraj pameti da im se suprotstavljuju. Ipak, prosvjednici su zadovoljni, netko je na njihovoj strani, i barem na kratko je riješeno pitanje tko će vladati kada cara više ne bude. U sali parlamenta neki zastupnici tiho plaču, neki urlaju, neki šute blijedih lica, neki vode žučne rasprave, masa naroda se gura, ulazi i izlazi iz dvorca bez nekog jasnog cilja, dolaze ljudi s važnim ili manje važnim pozicijama u vlasti, vojsci i ostalim institucijama, sve se giba nervozno i neodređeno. Nitko od zastupnika nije imao pojma tko bi trebao vladati i zašto, s kojim ciljem i koje su prve izjave i mjere koje će poduzeti. Zahvalan za trenutak predaha, nakon urlanja pred masom ljudi i iscrpljujućih rasprava sa zastupnicima u vezi budućih koraka, izmoreni Kerenski oko tri sata popodne sjeda na klupu u hodniku dvorca i naslanja se laktovima na koljena. Dok umornim pogledom bulji pred svoje noge, prilazi mu predsjednik Dume Mihail Rodzjanko i prenosi molbu jednog od zastupnika za oslobođanje jedne prostorije kako bi Savjet radnika i vojnika imao prostor za svoj rad. Rodzjanko je vidljivo zabrinut i nije siguran kakve će to imati posljedice.

Da je u tom trenutku Kerenski malo bolje promislio, vjerojatno bi shvatio kako je prerano da razni neprovjereni tipovi počnu stvarati paralelnu hijerarhiju vlasti u uvjetima kada nema jasnog zakona koji definira njihove ovlasti. Umoran i opijen nepreglednom slobodom koja se odjednom ukazala pred njegovom domovinom, on se gotovo razveselio što su ljudi spremni preuzeti odgovornost za svoju sudbinu; odgojen u vrijeme kada je čast ipak značila nekog vracha, Aleksandar Kerenski nije mogao niti zamisliti opsege izdaje koja će u narednim mjesecima prožeti sve slojeve ruskog društva. Stoga je odgovorio Rodzjanku da pružanje ruke savjetima nije ništa strašno, jer ionako netko mora upravljati radnicima. Prvi predsjednik izvršnog komiteta Savjeta je menjševik Nikolaj Čhiidze, a njegov zamjenik je Kerenski; u sastavu Savjeta se nalaze samo eseri i menjševici. Boljševici su isprva ignorirali osnivanje Savjeta, ali su mu se do kraja dana ipak pridružili. Već 28. veljače boljševici predlažu da sve vojne jedinice petrogradskog okruga pošalju svoje zastupnike u Savjet te na kraju ispada da dvije trećine Savjeta čine vojnici, kojima je u tim danima zaista

krenulo: ideja vojničkog samoupravljanja je podrazumijevala da vojnici sami odlučuju o tome tko će im zapovijedati i hoće li te zapovijedi izvršiti. Upitan za mišljenje o sistemu u kojem vojnici samostalno biraju sebi nadređene oficire, predsjednik Savjeta Čhiidze shrvanim glasom odgovara: «*Uopće, sve je propalo. Samo čudo nas može spasiti.*»

A gdje je Car kada ga (ne) trebamo?

U to vrijeme Nikolaj II juri vlakom s fronta prema Petrogradu. Nakon primitka vijesti o neredima, njegova prva misao je da vidi svoju obitelj. On nema nikakvu predodžbu o razmjerima katastrofe u prijestolnici, ali mu stvari postaju jasnije kada je njegov vlak prisiljen na zaustavljanje oko dvjesto kilometara od glavnog grada jer su pobunjenici zauzeli dvije stanice na putu prema Carskom selu. Svaki pokušaj proboga ne samo da nije siguran, nego bi mogao biti fatalan te car naređuje povratak u Pskov, gdje se nalazi vojni štab sjevernog fronta. Tamo se putem telefona savjetuje s generalima i predsjednikom dume Rodzjankom. Ovi iznose neke komplikirane teorije o mogućnosti da car ostane u svojoj fotelji, ali da preda izvršnu vlast ministrima. Međutim, Nikolaj u razgovoru jasno daje do znanja da ne razumije koncept vlasti u kojem bi on formalno bio car, a ministri bi upravljali zemljom. On je «*odgovoran pred Bogom i Rusijom i za sve što će se dogoditi nije bitno jesu li ministri odgovorni Dumi ili ne.*» Nikolaj je nastavio: «*Ti ljudi, koji će ući u prvu narodnu vladu, nemaju nikakvog iskustva u vladanju te se pod težinom vlasti neće moći nositi sa svojom zadaćom.*» Ironija pregovora u Pskovu se sastoji u tome što je glavni argument savjetnika u nagovaranju cara da se odrekne krune bio taj što će u suprotnom izbiti građanski rat. Za one koji nemaju namjeru čitati do kraja, car se odrekao krune, a nakon toga je izbio građanski rat koji je odnio milijune života.

Uslijedila je nova runda savjetovanja s generalima na fronti i pratećim osobljem te je na kraju Nikolaj odlučio abdicirati u korist svojeg sina. Pripremljena su dva telegrama koja su o tome imala obavijestiti predsjednika Dume Rodzjanka i vrhovnog zapovjednika vojske generala Aleksejeva, ali ta dva telegrama nikad nisu poslana jer je Nikolaj obaviješten da stižu predstavnici Dume Vasilij Šuljin i Aleksandar Gučkov, koji su tajno napustili Petrograd radi pregovora s carem o abdikaciji. Čekajući njihov dolazak, Nikolaj se konzultira s doktorom o zdravlju svojeg sina te saznaje da Aleksej radi hemofilije vjerojatno neće doživjeti punoljetnost. Stižu Šuljin i Gučkov, s knedlama u grlu recitiraju svoj izvještaj o stanju u Petrogradu, širenju nemira i prelasku vojske na stranu privremene vlade. Nikolaj ih iznenađuje izjavom da se odriče krune u korist svojeg brata, velikog kneza Mihaila Aleksandroviča. Iako zakon nije predviđao takvu mogućnost, predstavnici Dume prihvaćaju prijedlog i zajedno s carem sastavljaju tekst abdikacije. 2. ožujka 1917. godine u 23 sata i 40 minuta, Nikolaj Aleksandrovič Romanov se odrekao krune ruskog imperatora. Posljednji

zapis u njegovom dnevniku za taj dan je glasio: «*Posvuda je izdaja, kukavičluk i prevara.*»

Od trenutka kada je saznao za odluku svojeg brata, Mihailu Aleksandroviču Romanovu nije trebalo niti dvadeset minuta razmišljanja da odbije krunu ruske imperije. To ga nije spasilo od strašne sudbine: u noći 13. lipnja 1918. godine u njegovu hotelsku sobu u gradu Perm, gdje mu je bilo dopušteno živjeti s pravima običnog građanina, ulaze tri agenta boljševičke Izvanredne Komisije (ČeKa) s nalogom za hapšenje. Trpaju ga u automobil zajedno s njegovim tajnikom, odvoze u šumu izvan grada, strijeljaju i bacaju u jamu.

Kada smo već kod toga gdje je tko, gdje je Lenjin?

U veljači 1917. godine, kao i mnogo godina prije toga, Lenjin je umoran i ozlovoljen. Kopa po literaturi u knjižnici u Zürichu i živi život prognanog emigranta i političkog teoretičara osrednje važnosti. Njegov dom izgleda poput brloga; njegova supruga Nadježda Krupskaja nije naročito vična održavanju reda u kući. Lenjin moli Švicarske vlasti da mu produže boravišnu dozvolu i u međuvremenu vjerno pohađa razne skupove socijalista poput fanatičnog sljedbenika neke opskurne religije. Frustracija izbjiga na površinu kada nekoliko tjedana prije februarskih zbivanja u Petrogradu izjavljuje kako njegova generacija najvjerojatnije neće svjedočiti socijalističkoj revoluciji. Ne treba posebno objašnjavati da ga je vijest o abdikaciji cara potpuno zatekla.

Lenjin bi se vrlo rado ubacio u petrogradski festival govornika, ali države oko Švicarske su aktivne učesnice u ratu protiv Rusije te je put prema Petrogradu otežan. U pomoć stiže neočekivani saveznik: njemačka vlada. U danima kada se na nekim frontovima pod utjecajem podrivačke propagande boljševika ruski i njemački vojnici bratime, Nijemci odlučuju dodatno zakomplicirati stanje u Rusiji podržavanjem radikalnih političkih elemenata. Iza leđa Kerenskog i privremene vlade se počinje odvijati demonska urota koja je zamišljena još početkom rata, kada njemački veleposlanik u Turskoj Hans Freiherr von Wangenheim (poznat po javno izraženom razumijevanju za turski masakr nad Armencima) i suradnik njemačkog ministarstva unutarnjih poslova Aleksander Parvus (koji je stekao bogatstvo na trgovini oružjem za vrijeme Balkanskog rata te je vodio uhodane trgovinske poslove s Rusijom) objašnjavaju njemačkim vlastima tko je Lenjin (jer on, za razliku od više navedene gospode, nije imao apsolutno nikakve reference) i zašto ga treba poslati u Rusiju. Njemačko Ministarstvo vanjskih poslova uz suglasnost samog cara Wilhelma odlučuje prebaciti ruske revolucionare preko svoje teritorije iz Švicarske u Petrograd zajedno s donacijom od dva milijuna njemačkih maraka. Sve to je trebalo biti dostavljeno u Petrograd preko Finske, u vagonu koji je proglašen ekstra-teritorijalnim kako ne bi ispalo da Njemačka pomaže građanima države s kojom je u ratu. Zahvaljujući sponzorstvu njemačke vlade, jedan relativno

beznačajan političar koji je većinu svog života proveo u emigraciji, čovjek koji zagovara potpuni poraz Rusije u I. Svjetskom ratu, što je po njegovom mišljenju trebalo dovesti do svjetske revolucije i borbe između radničke klase i buržoazije, odjednom dobija sredstva za uništenje vlastite domovine. Sve ovo će boljševička propaganda pretvoriti u legendu o sposobnosti svojih vođa, o genijalnosti njihovih ideja: u stvarnosti, ono što je najviše utjecalo na Lenjinov karakter je bila bolest, i to bolest u pravom smislu riječi - bolovao je od neke vrste progresivne paralize, što ga je činilo razdraženim, isfrustriranim i beskrajno ciničnim čovjekom. Posljednja fotografija druga Lenjina pokazuje gotovo potpuno oduzetog čovjeka u invalidskim kolicima, s nogama pokrivenim dekom, nekakvom blesavom kapom na glavi i užasnutim pogledom u kojem se odražavala svijest o bezizlaznom položaju. S jedne strane pored njega stoji njegova sestra, a s druge nasmijani doktor. Grozna slika predaje svu širinu zabluda kojima se čovjek sklon prepustiti: on pokušava krojiti svjetske revolucije i sudbine milijuna ljudi, ali je potpuno nemoćan da se odupre vlastitoj bolesti.

Nakon deset godina života u emigraciji, Lenjin sredinom travnja 1917. godine s koferima punim njemačkih novaca stiže u Petrograd gdje ga čeka još jedno iznenađenje: na Finskom kolodvoru ga dočekuje masa ljudi koja očekuje njegov govor. On odmah izlaže tezu da buržoasko-demokratska revolucija treba biti proširena na radničku, socijalističku revoluciju. Međutim, Lenjin je još daleko od uspjeha i do konačnog dolaska na vlast će biti prisiljen još jednom bježati iz Petrograda. Ovdje je potrebno objasniti radi čega je doček jednog relativno beznačajnog igrača iz drugog reda političkih aktivista bio tako masovan - većina ljudi pred Finskim kolodvorom u Petrogradu nije došla da bi slušala Lenjina, već da bi konzumirala besplatno pivo koje se tom prilikom nudilo prisutnima.

Još uvijek smo na pitanju što činiti

Od trenutka kada je Petrogradski savjet radničkih i vojnih deputata izdao svoju prvu naredbu kojom se vlast u vojnim jedinicama predaje vojnim savjetima, u vojsci vlada kaos. Po gradu jašu, voze se, tumaraju naoružane grupe vojnika, pljačkaju, hapse vlastite zapovjednike, neke od njih ubijaju. Sada vojnici biraju oficire i mogu preglasavanjem odlučivati o tome hoće li ići na front ili ne, hoće li krenuti u napad ili se povući. Apsurdna situacija je tim gora iz razloga što petrogradski garnizon radi svojeg nastupa u ratu nosi naziv «petrogradsko bježeće društvo»; tim ljudima se nikako nije išlo na front i bili su spremni braniti svoje pravo da dezertiraju do posljednjeg metka.

Privremena vlada u međuvremenu radi jedan gaf za drugim. Ministar vanjskih poslova Pavel Nikolajević Miljukov u travnju šalje poruku saveznicima da će Rusija ispuniti sve obveze prema njima i da nema nikakvu namjeru izaći iz rata. Ova izjava izaziva nove javne proteste i oružane sukobe između pristalica

privremene vlade i onih koji zagovaraju što brži mir. Miljukov i Gučkov daju ostavke, formira se nova koaliciona privremena vlada. Boljševici u lipnju počinju osjećati da je privremena vlada oslabila i to ih neizdrživo mami da se oprobaju u otvorenom srazu. Savjeti ne prihvataju njihove prijedloge za demonstracije 10. lipnja, već nekoliko dana kasnije organiziraju skup koji je trebao podržati privremenu vladu i odati počast žrtvama Februarske revolucije. Boljševici, majstori političke agitacije, ubacuju u masu brojne demonstrante koji prizivaju na svrgavanje privremene vlade. Dolazi do manjih sukoba s vojnim jedinicama vjernim vladu, ali ipak sve završava bez većih posljedica.

Radi brojnih poraza i teškog stanja na frontu, 24. lipnja Petrogradski savjet poziva određene vojne jedinice iz Petrogradskog garnizona na front. Kao što smo već ustanovili, njima se to baš ne sviđa; ne samo da sami izlaze na ulice, već šalju agitatore u druge petrogradske vojne jedinice i organiziraju proteste, mitinge, prijeteće naoružane parade. U grad dolaze i mornari iz vojne baze Kronštadt, situacija se zakuhava i umjesto da šalje pojačanja na front, vlada je prisiljena zvati vojsku s fronta kako bi smirila bunt u Petrogradu. Boljševici su još jednom uhvaćeni nespremni i tek jedan njihov dio podržava ustank, dok drugi, uključujući i samog Lenjina, nisu sigurni u uspjeh jer pod svojim utjecajem još uvijek nemaju jedinice koje se nalaze na frontu. No bez obzira na to, po zapisima jednog od svjedoka, «*u razjareno crveno more su se s raznih strana slijevale struje Crnih Stotina... u glavnom gradu se provodi otvorena pljačka.*» Nakon 50 ubijenih i više od 600 ranjenih u nereditima, privremena vlada u novinama objavljuje dio dokaza o suradnji boljševika s njemačkim vlastima, što pridonosi «ispuhavanju» ustanka. Kerenskome čitava ta crvena banda konačno dosaduje i on nareduje njihovo hapšenje – pogotovo iz razloga što su se nemiri na sumnjiv način poklopili s njemačkom ofenzivom na jugoistočnom frontu. Vlada konačno oduzima oružje iz ruku vojnih jedinica i drugih naoružanih grupa koje su sudjelovale u pobuni. Lenjin bježi u Finsku uz pomoć vjernog Staljina koji se u te dane držao povučeno te se njegovo ime nije našlo na popisu za hapšenje.

Otrilike u vrijeme srpanjskih nereda je svima već bila puna kapa te demokracije i ljudi su se počeli pitati ne bi li ipak bilo bolje da vlast upravlja državom malo čvršćom rukom. Kerenskom je također bilo vrlo teško radi te neuhvatljive ideje demokracije kojom se očigledno nitko nije htio pretjerano baviti: dok je prvi sastav privremene vlade potvrđen od strane državnog parlamenta – Dume (Kerenski u svojim memoarima piše da je sastav vlade «*na neki način*» određen od strane Dume; u stvari, vođa stranke Kadeta Pavel Miljukov je u općoj konfuziji na komadiću papira na brzinu ispisao imena ministara s kojima su se zastupnici brzo složili, jer se u to vrijeme nitko nije pretjerano otimao za vlast), drugi sastav je dogovoren unutar same privremene vlade, a treći je u potpunosti povjeren Kerenskom. Ako je na trenutak i pomislio da konačno ima odriješene ruke da napravi ono što treba kako bi vlada proradila, sve nade su mu pale u vodu kada su počele pljuštati ucjene sa svih strana:

Kerenski je morao sastaviti koalicionu vladu koja će uključivati predstavnike svih značajnih stranaka, a te stranke su za imenovanje svojih predstavnika u vladu postavljale uvjete koji su, u pravilu, bili neprihvatljivi za ostale stranke. O vremenu s početka srpnja 1917. godine, kada mu je povjерeno sastavljanje vlade, on piše: «*Opet su počele beskonačne programske rasprave. Pisala su se dugačka pisma u kojima su se namjerno zaoštravale formulacije točaka oko kojih su se stranke međusobno sporile. To je, naravno, razdraživalo protivnike, ali nimalo nije pomagalo stvarima. Osim toga, iako sam formalno dobio punu slobodu u izboru članova nove Privremene vlade, pojedine stranke i društvene organizacije su ultimatumima odbijale jedne kandidate za ministarska mesta ili jednako odlučno zahtijevale imenovanje drugih.*»

Propust Kerenskog broj 2: afera Kornilova

«*Ja, general Kornilov, sin Kozaka-seljaka, izjavljujem pred svima kako mi osobno nije potrebno ništa osim očuvanja velike Rusije, kunem se da će putem pobjede nad neprijateljem dovesti narod do osnivačke skupštine parlamenta, na kojoj će on sam riješiti svoju sudbinu i odabrati državni ustroj.*»

Iz obraćanja generala Kornilova, 27. kolovoz 1917.

U svojem osvrtu na događaje tokom 1917 godine objavljenom u knjizi «Izgubljena Rusija» Aleksandar Kerenski piše: «...Davno prije ustanka generala Kornilova sam bio dobro upoznat s djelatnošću Centralnog komiteta Saveza oficira, no gotovo do posljednjeg trenutka nisam želio primjenjivati represiju na članove Centralnog komiteta tog saveza kako time na njih ne bih privukao pažnju vojničkih organizacija na frontu, koje su i bez toga s velikom sumnjom odnosile prema izjavama CK Oficirskog saveza, izjavama koje su od samog početka bile krajnje izazovne, čak drske! No zar rezolucije raznih savjeta i samih komiteta na frontu nisu previše često bile upravo takve?! I na kojoj osnovi bi vlada koja dopušta slobodnu kritiku svojeg rada s jedne strane zabranila kritiku s druge strane? I to baš oficirima koji su svoje pravo na slobodu političke misli i političke kritike platili u krvu?!»

Umjesto da dovede do nacionalnog usaglašavanja i podrške njegovoj vradi, politička sloboda je podrivala sistem koji ju je izradio. Sve te silne stranke, savjeti, grupe, pojedinci, naoružane skupine, garde, komiteti, svi su bili prožeti osobnim interesima novopečenih političara i prema problemima i greškama s kojima se susretala privremena vlada su se odnosili s neskrivenim zadovoljstvom, jer se tu krila njihova prilika. U vrijeme privremene vlade rusko društvo je upravo kipjelo od osobnih planova, podrivačkih kritika, skrivenih ambicija, tu su se gurali svi, od trećerazrednih političara, bivših emigranata, članova visokog društva, do ljudi kojima tu definitivno nije bilo mjesto. Zavladala je atmosfera u kojoj su nesposobnost, neodgovornost i izdaja bili prešutno odobravani, ili barem nisu adekvatno kažnjavani; Kerenski je smatrao

da bi bilo kakva vrsta političke represije bila ravna izdaji njegovih demokratskih uvjerenja. Odsustvo zajedničkog moralnog standarda i zajedničke nacionalne ideje – do koje je tek trebalo doći na zasjedanju prvog parlamenta izabranog putem općih izbora – omogućilo je slobodnu djelatnost političkih i vojnih grupa koje bi u većini prilika bile proglašene ekstremnim ili čak izdajničkim. U doba Kerenskog je vladala tolika sloboda da je bilo moguće prilično otvoreno govoriti o svrgavanju vlade (a zna se kako se vlade svrgavaju) i to bi nekako prošlo, utopilo se u žamoru koji se tih dana u Petrogradu nije stišavao. Kerenski je sve to dopustio jer nije želio vidjeti niti najmanju naznaku sužavanja političkih sloboda u zemlji.

Klasičnu kombinaciju «lijeva-desna» Kerenski je dobio obrnutim redoslijedom: prvo je udario glavni zapovjednik ruskih oružanih snaga general Lavr Kornilov, koji je vojnom intervencijom želio «ispeglati» sve političke neravnine u Petrogradu i očuvati kakav-takov red do prvih općih izbora. I zaista, ti prvi izbori su se nekako otegnuli – već pola godine je prošlo u političkim prepucavanjima, pretumbavanjima sastava vlade i savjeta, uličnim nereditima, dezterterstvu, razbojništvu, građanskom i vojnog neposluku. Da bi se to konačno riješilo, Kornilov je poslao generala Aleksandra Krimova i 7.000 vojnika da učvrste vlast u Petrogradu. Sasvim opravdan potez, jer je Petrograd bio pun raznih naoružanih odreda radnika, a i sami vojnici su imali punu slobodu da se priklanjaju raznim strankama kako im se svidi. Naravno, njima se najviše svidjelo da se priklone onima koji su obećavali kapitulaciju i time osiguravali izbjegavanje služenja na fronti.

Sve je završilo prilično jadno: čini se da niti Kerenski niti Kornilov nisu do kraja jedan drugome objasnili svoje namjere i u izmjenama poruka putem raznih glasnika je došlo do tragičnog nesporazuma. Jer Kerenski je i te kako trebao pomoći Kornilova, ali uvjeren da je demokracija ispravan put, on se nervozno trzao i na sam spomen bilo kakvog oblika diktature. Možda bi bilo sve u redu da je Kornilov držao jezik za Zubima, to jest da nije objavljuvao nikakve dekrete i obraćanja narodu. U tom slučaju, Kerenski bi imao manje razloga vjerovati da on sprema državni udar. Ovako, objava Kornilova od 27. kolovoza u kojoj se govori o očuvanju velike Rusije i pobedi nad neodređenim «neprijateljem» je zvučala poput namjere uzurpacije vlasti. Kerenski se prepao i u panici pozvao u pomoći jedinu silu koja se mogla suprotstaviti Kornilovu – upravo vojnike koji su bili poznati po dezterterstvu i izbjegavanju odlaska na front te razne naoružane grupe koje su u najvećoj mjeri bile pod utjecajem boljševika. Svi oni su ponovo dobili oružje u ruke uz blagoslov privremene vlade, ali ni do kakvog većeg sukoba nije niti došlo, jer su boljševički agitatori nagovorili vojnike Krimova da odustanu od pohoda na Petrograd još na putu do glavnog grada. Kada je shvatio do kakvog je glupog nesporazuma došlo, general Krimov je izvršio samoubojstvo. Tada je stigao udarac s lijeve strane.

Uslijedio je uzlet boljševika koji su postepeno stjecali većinu u Petrogradskom i Moskovskom savjetu. Na mjesto predsjednika Petrogradskog

savjeta zasjeda Leon Davidovič Bronstein-Trocki. Lenjin se vraća iz Finske i otvoreno zagovara oružani prevrat. Nakon hapšenja generala Kornilova, više nije bilo značajnije vojne skupine koja bi im se mogla ili željela suprotstaviti. Kerenski čak pretpostavlja da su nakon neuspjelog pohoda Kornilova njegovi istomišljenici i zagovornici uvodenja vojne diktature namjerno dopustili jačanje boljševika kako bi ovi obavili posao svrgavanja privremene vlade za njih.

Oktobarski prevrat

«Prebrz prijelaz iz podzemlja na vlast... vrti mi se u glavi.»

Vladimir Ilič Uljanov, 26. listopada 1917, jutro nakon što su boljševici zauzeli Zimski dvorac. Drugi dio rečenice je rekao na njemačkom.

Ključna prednost boljševika pred većinom drugih političkih stranaka u zemlji je bila ta što su oni otvoreno zagovarali izlazak Rusije iz rata. To što je taj izlazak u stvari predstavljao izdaju saveznika i kapitulaciju, i to po ponižavajućim uvjetima za Rusiju, članicu saveza koji samo što nije ostvario pobjedu, njima je čitavu stvar činilo još slađom. Rušenje društvenog poretku u čitavom svijetu je po boljševičkoj teoriji trebalo početi rušenjem Rusije do samih temelja; boljševici će stvoriti teror «radnika i seljaka» koji će natjerati čitav svijet da se zaprepasti od užasa. Ideja je bila da taj teror praktički pomeće i poubija sve osim tih radnika i seljaka koji će na kraju biti pokradeni za račun vlasti (ovo posljednje nije bilo dio službenog plana, već njegova nadogradnja u hodu). Ponižavajuća kapitulacija Rusije je sasvim odgovarala većini vojnika, pošto je osiguravala zadržavanje glave na ramenu i konačan oproštaj s blatnim rovovima. Stoga nije čudno što su boljševici s velikim uspjehom agitirali u vojsci.

Sve se odigralo vrlo brzo i gotovo bez ikakvog otpora. Do kraja 25. listopada naoružane grupe boljševika su kontrolirale sve važnije objekte u gradu osim Zimskog dvorca. Vojnici s krstarice Aurora, upravo oni koje je Kerenski u kolovozu pozvao da čuvaju Zimski dvorac, 25. listopada u 21:45 pucnjem iz topa označavaju početak napada na taj isti dvorac kojeg čuvaju ženski vojni odredi i polaznici vojnog učilišta. Klinci i djevojke nisu imali nikakve šanse; jedino što je žene spasilo od silovanja na licu mjesta je bilo prisustvo redovnih vojnih jedinica na strani napadača. Međutim, pijane bande (pripadnici crvene garde su odmah nakon zauzimanja Zimskog dvorca uletjeli u podrumе s vinom i temeljito se oblili) kasnije razvoze te iste djevojke po gradu, siluju ih i ubijaju. Atmosfera u gradu izgleda oprilike ovako: jedan od zapovjednika s broda «Republika» sjedi na stolici ispred tri bivša carska oficira koji su sada uhapšeni, pijanim, izgubljenim pogledom gleda u daljinu i rukom krsti prostor između sebe i njih, mrmljajući strašne presude: «smrt...smrt...smrt...». Zatim te iste oficire ucjenjuju da skupe novac za otkup vlastite glave, utrpavaju ih u automobile i voze kuda ih očajni oficiri vode. Ljudi otvaraju vrata svojih

domova, pred sobom vide zarobljene oficire, njihove pripite krvnike i ne znaju kako bi se ponašali: oni žele otkupiti živote oficira, ali to ih istog časa može osuditi na smrt, jer bi ispalo da podržavaju «monarhiste»; isto tako, ako daju puno novaca, crvenim bandama se to može svidjeti pa ostanu pod njihovim krovom duže; ako daju pre malo, to ih može razjariti. U svakom slučaju, za sudbinu uhapšenih oficira to nije važno, jer njih ponovo posjedaju u automobil, voze na rub grada, tjeraju da se skinu do gola i strijeljaju.

Boljševički prevrat nije svugdje prošao glatko. U Moskvi, na primjer, polaznici vojnih gimnazija su 27. listopada podigli pobunu i suprotstavili se razuzdanim bandama boljševika. To su bili klinci koji su u «zastarjelom» i «nazadnom» sistemu prolazili dvogodišnju pripremu kako bi postali oficiri carske vojske. Između ostalog, dečki su po završetku obuke bili obavezni govoriti barem dva strana jezika. Njima su se suprotstavili naoružani dezterteri koje su boljševici pustili iz zatvora Butirka kako bi popunili svoje redove. Do prvog sukoba je došlo upravo na Crvenom trgu, kada su junkeri zaustavili kolonu dezterera i zatražili od njih da bace oružje. Sukob je odnio 20 života mlađih vojnika. Junkerima nije bilo nimalo lako – od ukupno oko 30.000 redovnih vojnika prisutnih u moskovskim garnizonima, samo 700 se pridružuje budućim mlađim oficirima, dok ostali odlučuju promatrati što će se dogoditi. Skladišta municije se nalaze u radničkim kvartalima koje kontroliraju boljševici, pa su se neki od junkera preoblačili u radničke uniforme, glumatali revolucionarni zanos na boljševičkim kontrolnim točkama i tako prolazili do skladišta, gdje su krali municiju. Kremlj se u početku našao u rukama boljševika koji su pokazali koliko njihova junačka srca kucaju za revoluciju kada su se junkeri približili zidinama: vojni komesar boljševičkih jedinica u Kremlju je istog časa zbrisao bez traga, a zapovjednik je naredio bezuvjetnu predaju. Kada su boljševici otvorili vrata i vidjeli da su pred njima golobradi klinci, netko je u trenutku duševnog rastrojstva povikao «izdaja» (iako je «kukavičluk» termin koji bi bolje odgovarao) i otvorio paljbu po klincima, ali je bilo kasno – jedan odlučan juriš i boljševici su izgubili Kremlj. Istina, nakon dolaska oko 12.000 pripadnika crvene garde iz Petrograda junkeri su bili prisiljeni napustiti njegove zidine, ali ostaje činjenica da su maloljetni polaznici vojnih učilišta bili jedni od rijetkih koji su u te dane sačuvali oficirsku čast. Boljševici su ih nakon zauzimanja Kremlja popisali i poslali kući, ali su ubrzo prema tom popisu počela hapšenja i strijeljanja. Gotovo čitava jedna generacija novih vojnih oficira je nestala u ugušenim ustancima protiv boljševika, strijeljanjima i zatvaranjima te građanskom ratu.

Kako su boljševici legalizirali vlast?

Sve je počelo 2. Sve-ruskom sjednicom Savjeta radničkih i vojničkih zastupnika koja se održavala u isto vrijeme kada i Oktobarski prevrat. U Rusiji je tada postojalo 1429 mjesnih savjeta, a na sjednici su se pojavili predstavnici iz

njih 402 – sveukupno 518 delegata, od kojih je bilo 250 boljševika, 159 pripadnika stranke SR, 60 menjševika i drugi. Menjševici i eseri su se pobunili protiv osvajanja vlasti vojnim putem, no boljševicima se fućalo za to. U skladu s najplemenitijim demokratskim tradicijama, predstavnici esera i menjševika napuštaju sjednicu vjerujući kako čine pravu stvar, čime su dostojanstveno i mirno prepustili vlast boljševicima. Bilo je tu još pokušaja povratka predstavnika esera u Savjet Narodnih Komesara (Sovnarkom), ali je sva suradnja s boljševicima konačno prekinuta radi njihovog inzistiranja na zaključivanju mira s Njemačkom. I to je sve, kraj priče: boljševici su sada mogli reći da su menjševici i eseri sami odabrali da ne sudjeluju u Savjetu, a ako bi se ovi pobunili ili predomislili, dočekali bi ih naoružani odredi crvene garde. Boljševici nisu osvojili vlast. Ona im je predana, prvo od strane paralizirane privremene vlade, a zatim od njihovih političkih partnera u savjetima. Eh, a kad se čovjek sjeti... Kerenski je imao mogućnost strijeljati Lenjina, Trockog i ostatak ekipe, na što je imao puno pravo – ti ljudi su otvoreno zagovarali poraz svoje zemlje, što u ratno vrijeme predstavlja čin najteže izdaje. Malo kada u povijesti se dogodilo da takve izdaje nisu kažnjavane najstrožom kaznom. Rusija je u I. Svjetskom ratu pretrpjela preko tri milijuna žrtava, a onda je pred sam kraj rata došao Lenjin i sve to okrunio ponižavajućom kapitulacijom te na račun dodao još osam milijuna poginulih u građanskom ratu. Da se Rusija održala u ratu makar pasivno, u ljeto 1918. godine bi sudjelovala u prekrajanju Europe iz pozicije velike sile, zadržala bi ponos i utjecaj, a možda i dobila priliku da spriječi razmah fašizma u tridesetim godinama.

Kerenski se nadao da još uvijek nije sve izgubljeno. 25. listopada je usred bijela dana izjurio iz Zimskog dvorca prema Gatčini, gdje su se trebale nalaziti jedinice vjerne privremenoj vladi. Međutim, tamo nije bilo nikoga. Kerenski napušta Gatčinu u posljednji čas – boljševici su već došli po njega da ga uhapse - i osobno kreće po vojsku na front. Nova ironija sudbine: jedina divizija koja je bila slobodna za slanje u Petrograd je bila upravo 3. konjička divizija poslana Kornilovim na Petrograd u kolovozu. Kerenski se vraća, vojska zauzima Gatčinu i Carsko Selo gdje se nalazi carska ljetna rezidencija, ali na tome ostaje. Kozaci iz 3. konjičke divizije nisu pretjerano željni sukoba s boljševicima čije snage je teško procijeniti. Boljševici šalju pregovarače i obećavaju Kozacima slobodu da se vrate kući na Don ukoliko predaju Kerenskog. Razmjeri izdaje postaju sve veći i Kerenski se u samo nekoliko sati od zapovjednika pretvara u zarobljenika. Ipak, uspijeva pobjeći iz dvorca u Gatčini preodjenuvši se u mornarsku uniformu. U trenucima kada vojnici još uvijek nisu bili sigurni što bi s njim, on se išetao kroz glavni ulaz, sjeo u auto i odvezao se. Nakon skrivanja na jednom privatnom imanju u šumi blizu Petrograda i puštanja duge brade kako bi promijenio izgled, Kerenski se vratio u Petrograd s idejom da se pojavi na osnivačkoj skupštini parlamenta. Ispravno procijenivši da je to ipak previše opasna avantura, Kerenski preko luke Murmanskk napušta Rusiju i više nikada se ne vraća. Više se nije niti imao čemu vratiti. Vojne časnike, posljednje

predstavnike bivšeg carskog poretka, vojnici crvene garde vode po ulicama oko Carskog sela i nude ih na prodaju. Kada ljudi pitaju «*što će nam?*», vojnici uz smijeh odgovaraju: «*pa za strijeljanje...*»

Straža se umorila

Posljednja prepreka pred boljševicima je bio datum izbora za ruski parlament koji je već određen prije Oktobarskog prevrata. Pošto su svoj dolazak na vlast popratili demokratskim parolama, bilo je krajnje neprimjereno da stranka s takvim imidžom odjednom odustane od provođenja izbora. Od 12-26. studenog 1917. godine 35 milijuna građana Rusije je glasalo za svoje predstavnike u parlamentu. Rezultat je za boljševike bio prilično nepovoljan: osvojili su nešto manje od 25 posto ukupnog broja glasova, dok su eseri dobili absolutnu većinu – blizu 60 posto glasova. Boljševici isprva nisu imali jasnou ideju kako osporiti rezultate, pa su nešto trabunjali o neodgovarajućim biračkim spiskovima koji datiraju iz vremena carske Rusije, što je po njima bilo neprihvatljivo. Odlučujući potez su povukli kasnije, dva dana prije prvog zasjedanja parlamenta: 3. siječnja Sve-ruski centralni izvršni komitet savjeta radničkih i vojničkih deputata prihvaća «Deklaraciju prava radnog i eksploatiranog naroda» koja je objavila Rusiju Republikom Savjeta, što god to značilo. Na prvom zasjedanju parlamenta, predsjednik Sve-ruskog centralnog izvršnog komiteta Jakov Sverdlov zahtjeva da parlament prizna vlast Savjeta, što bi mu dalo važnost sličnu onoj koju je uživao u carska vremena, dakle tek simboličnu. O tome kako bi to čitav postupak upravo provedenih izbora učinilo prilično besmislenim ne treba niti govoriti. Parlament glasa protiv s rezultatom 237:146. U znak protesta boljševici napuštaju parlament, ali u njemu ostavljaju stražu sastavljenu od pripadnika crvene garde. Raspoređeni na galeriji iznad sjedala, oni zvižde, vrijeđaju zastupnike, stvaraju buku koja zaglušuje raspravu. Da bi bilo jasno o kakvoj se bagri radilo, treba reći kako je Lenjin, kada je napuštao salu, shvatio da su mu iz džepa kaputa obješenog na vješalicu ukrali pištolj. Cirkus završava u 4 sata i 20 minuta ujutro, kada zapovjednik straže Železnjakov prilazi govornici za kojom je stajao predstavnik esera Viktor Mihajlovič Černov i izjavljuje: «*Molim vas da prekinete zasjedanje. Straža se umorila i želi spavati.*» Nakon izraza zaprepaštenja Viktora Mihajloviča koji je živio u naivnom uvjerenju kako je straža tu da čuva zastupnike, vojnici su uz prijetnju bajuneta ispraznili salu. Sutradan je zastupnike na vratima Tavričeskog dvorca dočekao lokot. Savjet narodnih komesara (Sovnarkom) naređuje raspuštanje prvog ruskog parlamenta izabranog na općim izborima, naoružani odredi crvene garde rastjeruju prosvjednike na ulicama i parlament završava svoj rad prije nego što je počeo.

Usput, taj Železnjakov – to je brat ranije spomenutog zapovjednika s vojnog broda «Republika» koji je u vrijeme Oktobra prilično skrenuo s uma.

Njegova fraza «*straža se umorila*» je ostala vječnom anegdotom i neugodnim podsjetnikom na kraj demokracije u Rusiji za sljedeće 74 godine.

Sramota u Brest-Litovsku

Dakle, društvo koje je uz širokogrudnu donaciju njemačke vlade sredinom travnja iz Švicarske krenulo na sindikalno putovanje vlakom kroz Njemačku do Hamburga i dalje preko Stockholma kopnom do Petrograda se odjednom, nakon otprilike pola godine podrivačke aktivnosti, našlo na vlasti. Samo radi točnog iznošenja činjenica, u travnju se nije radilo o jednom, već o dva vlaka sa statusom diplomatske pošte, s ukupno 159 revolucionara od kojih nisu svi bili boljševici. I sponzorsvo se nije sastojalo samo od jednokratne isplate, već i od tri milijuna njemačkih maraka u zlatu za svaki mjesec podrivačke aktivnosti. Nijemcima nije bilo bitno radi li se tu o Lenjinu, Radeku, boljševicima, menjševicima, lijevim eserima ili samom crnom đavolu: njima je bilo bitno samo da u Rusiju ubace političke diverzante. Boljševici su se s dolaskom na vlast odjednom našli u nebranom grožđu, a trebalo je vrlo brzo prijeći s riječi na djela i vidjeti u kojoj mjeri se teorija slaže s praksom. Način kako je to izvedeno predstavlja jednu od najvećih vojno-političkih vratolomija ikada izvedenih na ovoj planeti.

Prva ideja, zahvaljujući kojoj su se boljševici i dokopali vlasti, bila je izlazak iz rata. Lenjin 7. studenog 1917. godine preko radija poziva vojnike na frontu da prestanu s vojnim djelovanjem i počnu pregovore o primirju. U slučaju da se zapovjednici usprotive, vojnici su ih jednostavno trebali smjeniti. Novi vrhovni zapovjednik ruske vojske Nikolaj Nikolajevič Duhonin je kategorično odbio takvu slaboumnu ideju, a jednak kategorično je odbio i odstupiti sa svog radnog mjesta. Taj bi vjerojatno Lenjina žestoko tresnuo u gubicu da je bilo prilike; međutim, 20. studenog su ga s mjesta glavnog zapovjednika uklonili pripadnici Crvene garde koji su samo za tu priliku dojahali u glavni štab u Mogiljev i izboli ga bajonetima.

Za mjesto pregovora o miru je odabran grad Brest-Litovsk. Pregовори су počeli sredinom prosinca 1917. godine, a Ruse su predstavljali vođa pregovaračkog izaslanstva Adolf Abramovič Joffe, elegantni pasionirani demagog Lev Davidovič Bronstein-Trocki te po jedan mornar, radnik i seljak kao simboli novog društvenog poretku. Nijemci su odmah shvatili da su pred njima beznadežni sanjari i politički diletanti. Boljševici su počeli buncati o svjetskoj revoluciji, a ne treba biti posebno društveno osviješten da bi se vidjelo kako se to Nijemcima nikako nije moglo svidjeti. U svakom slučaju, bilo je to potpuno krivo mjesto i vrijeme za takve gluposti i provokacije. Rusi žele mir bez aneksije teritorija i kontribucije, ali Nijemci to jednostavno ne mogu dopustiti jer bi onda morali vratiti teritorije stećene u ratu, a ti teritoriji su izvor sirovina za njihovo preopterećeno gospodarstvo. Načelnik njemačkog štaba istočnog fronta Max Hoffmann pokazuje kako niti on nije sisao vesla te koristi slično

lukavstvo kao i boljševici: pristaje na uvjete, ali u praksi ne čini ništa, ne vraća niti pedalj ruske zemlje.

I što sad? Boljševici, koji su oduvijek tvrdili kako rat služi na korist jedino buržoaskoj klasi, sada jasno uviđaju svoj maloumni previd: ako se radnička klasa nađe pod napadom, vojno suprotstavljanje je i te kako potrebno i korisno. Promijeniti mišljenje te ponovo zaratiti je praktično nemoguće. Čak i da su htjeli, boljševici su u najboljem slučaju mogli skupiti par divizija Crvene garde i pobunjenih mornara kojih se nisu prepali niti moskovski junkeri. Trocki počinje s predavanjima o novom svjetskom poretku kojima rasteže pregovore, filozofira i dijeli lekcije iz povijesti. Dok on tako priča, general Hoffmann demonstrativno podiže svoju nogu u vojničkoj čizmi na stol. Trocki je kasnije zapisao: «*niti jedne minute nismo sumnjali da je upravo ta čizma generała Hoffmanna jedina ozbiljna činjenica na tim pregovorima.*»

Mir u Brest-Litovsku, drugi pokušaj

Nijemcima je dovoljno išlo na živce i to što je član ruske pregovaračke delegacije Karl Berngardovič Sobelssohn-Radek na putu prema mjestu pregovora u prosincu 1917. godine njemačkim vojnicima dijelio letke u kojima su njemački Kaiser i njegovi ministri nazvani svinjama koje se debljaju na krvi radnika. Hoffmann je zatražio od Rusa da prestanu s propagandom među njemačkim vojnicima, a Trocki mu je lakonski odgovorio kako ne vidi u čemu je problem, jer što se njih tiče, Nijemci mogu slobodno voditi svoju propagandu među ruskim vojnicima. Kao da to nije bilo dosta, u veljači 1918. Nijemci presreću radio-poruku iz Petrograda upućenu njemačkim vojnicima u kojoj ih se poziva da osnuju vojničke savjete te ubiju Kaisera i njegove generale. Kaiser Wilhelm je van sebe od bijesa; 11. veljače Nijemci još jednom lijepo pitaju boljševike prihvaćaju li uvjete mira. Da podsjetimo, u tom trenutku boljševici raspolažu naoružanim bandama koje se teško mogu nazvati vojskom: oko 30 posto vojnika s fronte je dezertiralo na način da je jednostavno krenulo kući zajedno s naoružanjem i vojnom opremom. Da je netko iz zraka promatrao te kolone, mogao bi pomisliti da se radilo o nekakvom organiziranom manevru. U takvim uvjetima Trocki odgovara sljedeće: «*Mi više ne želimo sudjelovati u ovom čisto imperijalističkom ratu, u kojem se ambicije vladajućih klasa plaćaju ljudskom krvlju. U očekivanju tog, kako se nadamo, bliskog časa kada će izrabljene radničke klase svih zemalja uzeti vlast u svoje ruke, poput radničke klase u Rusiji, mi povlačimo svoju vojsku i svoj narod iz rata. Dajemo zapovijed o potpunoj demobilizaciji naše vojske.*» Kao što svatko pametan vidi, tu nema zadovoljavajućeg odgovora na pitanje o uvjetima mira i Nijemci odlučuju očitati lekciju boljševicima. 18. veljače 1918. godine počinje gotovo nesmetan prodor njemačke vojske u dubinu ruskog teritorija. Razlog zaustavljanja njemačke ofenzive prije potpunog poraza boljševika nije sasvim lako razumjeti. Prije svega, ne treba zaboraviti da su boljševici od prvog dana svoje nevjerljatne

avanture uživali pokroviteljstvo Nijemaca - kada je nakon konačnog potpisivanja mira grof Wilhelm Von Mirbach-Harff imenovan veleposlanikom Njemačke u Moskvi, među njim i njemačkim ministrom vanjskih poslova Richard von Kühlmann-om se odvila sljedeća korespondencija:

Mirbach: «Bio bih zahvalan kada biste mi poslali instrukcije u vezi sljedećih pitanja: je li korištenje velikih suma novca u našem interesu? Koje stranke podržati ukoliko se boljševici ne održe na vlasti?»

Kühlmann: «U našim je najboljim interesima da boljševici ostanu na vlasti. Ako je potrebno više novaca, telegrafirajte koliko.»

Uz to, Njemačkoj je na drugoj strani Europe, gdje se očekivao ulazak Amerike u rat, trebao svaki vojnik. Dalje: suviše agresivna ofenziva u Rusiji je mogla izazvati ujedinjenje svih stranaka i organizirani otpor, što Nijemcima također nije trebalo. S druge strane, boljševicima je savršeno odgovaralo da izgleda kako su mir zaključili pod vojnom prijetnjom i time barem djelomično speru sa sebe sumnju kako čitavo vrijeme djeluju u interesu Njemačke, koja je za njihovo gaženje Rusije s veseljem ispisivala čekove. Sam Trocki je napisao kako su boljševici radnicima Europe po svaku cijenu morali dati jasan dokaz neprijateljstva između boljševika i njemačkih vlasti.

Kada danas čovjek čita kakvom je munjevitom brzinom propala Rusija, zavrти mu se u glavi: već 3. ožujka 1918. godine sovjetska delegacija potpisuje dogovor koji Rusiji oduzima ogroman teritorij i oko 56 milijuna stanovnika (oko trećine stanovništva bivše Ruske imperije) te oko 80 posto rudnika ugljena i željeza. Plus uplata od šest milijardi njemačkih maraka ratne odštete na račun njemačkog državnog budžeta. A Lenjin *inzistira* na potpisivanju takvog mira sa stotinu puta težim uvjetima od onog prvog, kojeg su sami boljševici odbili. No dobro, barem je bio svjestan jedne činjenice: *«u ratu se nikada ne smije ograničavati formalnim dogovorima. Smješno je ne biti svjestan da dogovor predstavlja sredstvo za prikupljanje snaga.»* U svojoj knjizi *«Građanska povijest bezumnog rata»* (umjesto *bezumna povijest građanskog rata*) autori Mihail Veler i Andrej Burovski daju jednoznačnu ocjenu tadašnje politike boljševika: *«od takve diplomacije čak i iz ustiju anđela izlijeću psovke.»*

Građanski rat

Boljševicima u početku nije išlo baš najbolje. Od prvih dana Oktobarskog prevrata prestaju raditi ministarstva, zatvaraju se banke, telefoni ne rade. Prvi boljševički komesar zadužen za financije, izvjesni Menžinski, na šalteru državne banke bezuspješno traži 10 milijuna rubalja za potrebe vlade. Da bi došao do novaca morao je uz pomoć odreda Crvene garde provaliti u sef poput običnog lopova. Seljaci nisu bili pretjerano oduševljeni idejom podržavanja revolucionarnih središta slanjem hrane - čak i deset godina nakon Oktobarske revolucije, kada je Staljin kao Generalni Sekretar partije po okolici Caricina pokušavao sakupiti kruh od seljaka i dostaviti ga u Moskvu i Petrograd, seljaci

odgovaraju neka prvo zapleše, pa će onda vidjeti da li će mu išta dati. Neće proći puno vremena, a boljševici će osnovati «*prehrambene odrede*» koji će skupljati (krasti) hranu sa sela. Ti odredi će ubrzo prihvati društvene trendove te se pretvoriti u pijane bande običnih lopova. Osniva se Izvanredna komisija (ČeKa) s Poljakom Dzeržinskim na čelu radi obračuna s vladinim institucijama koje se odbijaju potčiniti novoj vlasti. Zatvor u Petropavlovskoj tvrđavi se puni bivšim pripadnicima viših klasa, zatvaraju se sve dnevne novine osim «Pravde» i «Novog života». Osim utjecaja na velik broj naoružanih jedinica, boljševici nisu imali nikakav drugi uvjerljivi razlog zašto bi baš oni ostali na vlasti, jer su u najboljem slučaju bili barem dva puta slabija stranka od esera. Iz tog razloga je Lenjin neposredno nakon Oktobarskog prevrata bio prisiljen primiti lijeve esere u vladu kako bi izbjegao momentalno izbijanje građanskog rata. Nakon toga su svi malo lakše disali, jer su lijevi eseri ostali uz boljševike čak i u vrijeme rastjerivanja prvog demokratskog parlamenta. Stvar između boljševika i esera je pukla na zaključenju mira u Brest-Litovsku, a do konačnog izlaska posljednjih esera iz Savjeta dolazi nakon posjeta jednog člana njihove stranke, izvjesnog Jakova Bljumkina, revolucionara i avanturista, njemačkom veleposlaniku u Moskvi Mirbachu. Prilikom tog posjeta, Bljumkin je prvo ispalio hitac iz revolvera u Mirbachu, a kad je ovaj pobjegao u susjednu sobu, za njim je bacio ručnu granatu te zbrisao spektakularnim skokom kroz prozor, usput slomivši nogu. Kao izraz prosvjeda protiv mira u Brest-Litovsku ovaj atentat je bio sasvim logičan potez, ali je predstavljaо političko samoubojstvo esera i prekrasnu izliku za početak «crvenog terora». Nakon pokušaja atentata na Lenjina krajem kolovoza 1918. godine, divljaštvo postaje službenom politikom boljševika. Polugluha i poluslijepa revolucionerka Fani Kaplan, koja je već za vrijeme carske Rusije sjedila u zatvoru radi pripreme terorističkog napada, s rastojanja od tri koraka ispaljuje tri metka, od kojih Lenjina pogađaju dva. Jedan metak Lenjina pogaća u lijevo rame, a drugi ostaje u vratu. Fani Kaplan je smaknuta hicem u potiljak usred Kremlja, a tijelo joj je spaljeno u bačvi ispred zidina, u Aleksandrovsom parku. Boljševici nastavljaju sa strijeljanjem oko 6.000 ljudi te obnavljaju tradiciju slanja ljudi u progonstvo unutar vlastite države, samo što su boljševički zatvori ubrzo postali puno strašnija mjesta nego što su to bili za vrijeme carske Rusije.

Jedan od lozunga boljševika je bio i pravo naroda bivše Ruske imperije na samoopredijeljenje; u vrlom novom svijetu nacionalnost ionako neće imati nikakvu važnost. Međutim, deklaracije su tek deklaracije i boljševici su se osjetili prilično uvrijeđenima kada je Ukrajinska Socijalistička Rada (parlament) 7. siječnja 1918. objavila kako ne priznaje Petrogradsku vlast. Nakon što je Rada 24. siječnja objavila nezavisnost Ukrajine, Crvenoj gardi je trebalo tek dva dana da stigne u Kijev i počne sa strijeljanjima. Njemačka odmah priznaje nezavisnost Ukrajine – u to vrijeme, Ukrajina za Nijemce predstavlja nezamjenjiv izvor kruha, ugljena, ulja, hrane, tkanine. Birajući od dva zla manje, Ukrajinska Rada poziva Njemačku da vojno intervenira kako bi istjerala

boljševike iz Kijeva. Nijemci stižu 1. ožujka, zatim slijedi svrgavanje ukrajinske Rade u režiji samih Nijemaca, postavljanje getmana Pavla Skoropadskog na vlast, povlačenje Njemačke nakon završetka rata, dolazak getmana Simona Petljore (koji se borio manje-više protiv svih), ulazak bijelih, ulazak crvenih... Ukrajina nije bila jedini takav primjer osamostaljenja i kaotičnog predavanja vlasti. U ožujku 1918. godine je na prostoru bivše Ruske imperije postojalo 13 značajnijih republika, začetaka novih državica u nastajanju, teritorija pod kontrolom različitih vojnih skupina, savjeta, regionalnih parlamenta itd. Niti te veće teritorijalne jedinice nisu cjelovite, tako da u srpnju 1918. godine samo područje Kavkaza u sebi sadrži 16 odvojenih cjelina, uključujući i jednu sa zlokobnim nazivom – *pojas anarchije*.

Već u studenom 1917. godine ataman donskih Kozaka general Aleksej Kaledin objavljuje kako ne priznaje oktobarski prevrat i podiže ustanak koji nije dugo trajao – boljševički odredi su suzbili pobunu već u siječnju 1918. godine. Osjećajući da nema podršku lokalnog stanovništva, on pred regionalnom vladom nedugo prije poraza izjavljuje: «*Gospodo, govorite kraće. Jer od baljezganja je propala Rusija.*» Vidjevši da se od političara nema čemu dobrome nadati, nakon toga se pokupio i izvršio samoubojstvo. Bivši načelnici glavnog štaba carske Rusije, generali Kornilov i Aleksejev, počinju s organizacijom odreda bijele armije u Novočerkasku na jugu Rusije otprilike u isto vrijeme kada i Kaledin. Njihov projekt je trajao nešto duže, iako je Kornilov u travnju 1918. godine stradao od zalutale granate pod današnjim Krasnodarom. Armija Denikina je sredinom 1918. godine zauzela prostore oko Dona, Kubanj, sjeverni Kavkaz, južnu Ukrajinu.

Zgrožene takvim razvojem događaja, zemlje članice Antante šalju u Rusiju vojne jedinice s nejasnim ciljevima. U ožujku 1918. godine u sjevernu luku Murmansk se iskrcava 4.000 engleskih i francuskih vojnika koji u kolovozu okupiraju i Arhangelsk. 14. svibnja 1918. godine dolazi do pobune čehoslovačkog korpusa od oko 40.000 vojnika-ratnih zarobljenika koji su se borili na strani Rusije. Prema Brestskom miru, ratni zarobljenici se imaju vratiti natrag u svoje države. A u svojoj državi, tih 40.000 Čeha i Slovaka su dezterti i izdajnici te ih čeka strijeljanje. Boljševici im isprva daju mogućnost da se preko transsibirске željeznice prebace do Vladivostoka, a od tamo kuda im drago. Međutim, Nijemci zahtijevaju od boljševika da se Česi i Slovaci razoružaju. Trocki daje nalog mjesnim savjetima uz transsibirsku željeznicu da razoružaju čehoslovački korpus, ali umjesto toga čehoslovački korpus razoružava njih. U srpnju 1918. godine u Vladivostoku se iskrcavaju Amerikanci i Japanci; broj japanskih vojnika ubrzo raste do 70.000. Istovremeno, broj vojnika Crvene Armije strelovito raste. Boljševici na službu primaju i bivše carske oficire, čije obitelji postaju taocima – ako oficir izda Crvenu Armiju, može se oprostiti od svojih najbližih. Predosjećajući da bi se stvari ubrzo mogle zakuhati, Američki predsjednik Woodrow Wilson izjavljuje: «*Mene do krvavog znoja dovodi pitanje što činiti s Rusijom...*» Anton Ivanovič Denikin, vođa «bijelog» pokreta

na jugu Rusije se nakon rata prisjećao izvještaja s fronta koji su govorili kako vojnici više nemaju snage za borbu s narodom koji nema niti savjesti, niti časti. Pijana, razuzdana, naoružana masa na strani boljševika uništava sve pred sobom, uključujući usjeve, stoku, perad, razbijaju skladišta hrane, piju, pale domove. Puškin bi to nazvao «*besmislenim i nemilosrdnim ruskim buntom*», kojim su se spremno koristili boljševici. Njima je uništenje vlastite države savršeno odgovaralo.

Nakon ovakvog uvoda, otprilike je jasno kako je izgledao građanski rat tokom sljedeće četiri godine. Najteži period za boljševike je bio listopad 1919. godine, kada je armija Denikina s juga došla na 400 kilometara od Moskve; istovremeno, pod zapovjedništvom generala Nikolaja Judeniča i uz pomoć saveznika, vojska «bijelih» se sa sjevera približila Petrogradu. Međutim, u kritičnom trenutku se upliće vojska pod zapovjedništvom ukrajinskog anarhista Nestora Mahno-a i prisiljava Denikina da prebaci dio snaga na jug Ukrajine. Boljševici koriste predah, prelaze u protunapad te od tog dana preuzimaju inicijativu na svim frontovima. Petrograd je izdržao opsadu, na istoku je razbijena vojska Kolčaka, Denikin se ostavlja nemoguće misije i emigrira, a za njim uskoro slijede i posljednji ostaci razbijene vojske. Posljednji brod sbjeguncima s Krima napušta Kerčenski zaljev sredinom studenog 1920. godine. Od listopada 1917. godine boljševici su prošli put od žestokog protivljenja ratu do osnivanja monstruoze vojne sile, od podrivanja Ruske imperije do formiranja gigantskog Sovjetskog Saveza, od podjele zemlje seljacima do otimačine hrane, od iskorištavanja političkih sloboda do uvođenja potpunog ropstva. Radi osvajanja i zadržavanja vlasti su pokrenuli demonsku urotu protiv vlastite zemlje, fanatičnu agitaciju Trockog radi stvaranja Crvene Armije, političku propagandu koja je kroz novine, plakate i javne govore odnijela potpunu pobjedu nad zastarjelim idejama bivše aristokracije. Pod prijetnjom crvenog terora, korištenjem pljačke i ubojstva kao legalnih političkih sredstava, u svoje redove su privlačili ljude koji su se instinktivno priklanjali pljačkašima i ubojicama radje nego da sami budu opljačkani i ubijeni. U vremenu procvata raznih nejasnih i nedorečenih političkih pravaca, inicijativa i misli, boljševici su bili jedini koji su postavili jasan izbor pred stanovništvo: ili si s nama, ili ćemo te strijeljati. A sve to je bio tek uvod u nove milijune ubijenih, invalida, opljačkanih, osiromašenih, razvlašćenih, mobiliziranih, zatvorenih. Na scenu je stupila sramotno nekompetentna nova ekomska politika koja je uključivala otimačinu hrane seljacima, rasprodaju umjetničkih vrijednosti, forsiranu industrijalizaciju, izvoz i prodaju hrane u bescijenje u vrijeme kada je stanovništvo trpjelo strašnu glad početkom 20-ih i 30-ih godina. Građanski rat, masovna strijeljanja, represije, zatvaranja u zloglasne radne logore, stotine tisuća ruskih emigranata koji će pronaći svoje nove domove u Istanbulu, Beogradu, Parizu, New Yorku – sve to je Rusiju ostavilo bez ljudi s osjećajem pripadnosti svojoj zemlji, vojničke časti i odanosti. A do svjetske revolucije nikada nije došlo.

Epilog

Čak i bezobzirni, suludi, razvratni Rasputin je osjetio da previše djece gine u ratu u kojeg je Rusija uvučena posredno, radi tudihih interesa. Da je Nikolaj II poslušao glas razuma, pa čak i glas sumanutog Rasputina, ne bi niti ulazio u krvavu paradu veselih ispraćaja, veličanstvenih, užasavajućih eksplozija moćnog oružja i sprovoda s vojnim počastima. Po tonu «*Willie and Nickie*» dopisivanja između ruskog i njemačkog cara u danima prije rata se moglo zaključiti da u Europi zadojenoj očajnički prenapumpanim mitovima o Bogovima, carevima i ostalim zaposlenicima sudbine ipak nema dovoljno ozbiljnosti da bi se shvatilo što znači poslati milijune ljudi u blato kako bi jurišali na bajunete između fijuksa metaka i eksplozija granata. Nakon prvih nekoliko lekcija izvučenih iz teških poraza, mučnih pat-pozicija i rijetkih pirovih pobjeda, Nikolaj je prije veljače 1917. godine imao još jednu priliku. Uz dobru medijsku kampanju, mogao je uvjeriti narod da je Rusiji u interesu da izađe iz rata. Kad bi se prvi vojnici počeli vraćati kućama, narod bi shvatio ispravnost tog poteza. Rusija je mogla oporaviti industriju i vratiti duhovnu ravnotežu dok bi Europa crkavala u besmislenom ratnom razaranju u kojem, na nesreću, oružja još nisu bila toliko usavršena da bi mogla bacati bombe na glavne gradove i tako natjerati političku, društvenu i finansijsku elitu da shvati kako je u ratu moguće i glavu izgubiti, koliko god im je to do tada bilo nevjerojatno. Da je rat zaustavljen, ne bi bilo kaotičnih revolucija i gotovo sasvim slučajnog rezultata koji nije bio ništa bolji od monarhije koju je vodio, na primjer, Aleksandar III (ili bilo tko drugi, zapravo). Rusija se nije vratila na noge socijalističkom revolucionom (koja je pobila oko osam milijuna ljudi u građanskom ratu), novim ekonomskim planom (od kojeg je u Ukrajini od gladi pocrkalo toliko ljudi da je Staljin dao krivotvoriti rezultate popisa stanovništva), petoljetkama ili vladavinom Staljinove čvrste ruke koja je strijeljala i potrpala u logore milijune ljudi, bezvoljnih da išta promijene nakon toliko muka i ispunjenih tupom spoznajom da je ionako sve otišlo dovraga; i na kraju, Rusija nije dobila II. Svjetski rat radi mudrog vodstva (koje je zanemarilo sva moguća upozorenja na njemački napad, uključujući i podatke o točnom datumu i vremenu). Sve što je ta zemlja značila nakon II. Svjetskog rata nije bio rezultat svega navedenog, već ogromnih ljudskih žrtava koje su sve to uspjele nekako nadoknaditi iako je njihova vlast radila protiv njih. Samo za trenutak je sve bilo u rukama Nikolaja Aleksandroviča Romanova, koji je tokom čitavog perioda svojeg vladanja bio odsutan duhom. Sve na njegovujadnu dušu: debakl i milijuni mrtvih u prvom svjetskom ratu, prelazak vlasti u ruke boljševika, milijuni izgubljenih života u građanskom ratu, Staljinove čistke, diletantizam u II. Svjetskom ratu i dvadeset i šest milijuna mrtvih na strani Sovjetskog Saveza, groteskni socijalistički eksperiment koji je sudjelovao u utrci u naoružanju za uništenje čitavog čovječanstva i skoro završio još jednim građanskim ratom te u konačnici doveo do brojnih predrasuda o Rusima kao o divljem i beznadežno nemarnom narodu.

Gledano na taj način, poput poslovičnog zamaha leptirovih krila koji uzrokuje uragan na drugoj strani svijeta, Nikolaj Romanov je jednim potpisom mogao spriječiti čitav niz katastrofa.

A što se tiče državnog ustroja općenito: svaka država predstavlja neku vrstu diktature, diktature općih interesa nad osobnim. Ako je itko želio sačuvati državu od propasti, onda nije smio dopustiti da vojskom upravljaju vojnici, tvornicama radnici, željeznicama željezničari, zemljom seljaci i tako dalje. Zaboga, kada čitate o događajima tokom tih osam-devet mjeseci u Petrogradu pa nađete da je sredinom srpnja održana «Sve-ruska konferencija vojnih organizacija boljševika», dođe vam zlo. Jer kakve su to «vojne organizacije boljševika»? Zar baš svatko kome puhne može organizirati nekakve svoje milicije, paravojne formacije, «crvene garde» i slične odrede od kojih se većina pretvori u pljačkaške bande? Svrha vojske je da ratuje, ako to nekome do sada nije bilo jasno, pa ako se već uzima oružje u ruke, onda se s njim ide u rat, ali valjda ne protiv svoje države. Kada vojnik ispali prvi hitac na svoj narod, on postaje bandit. Uostalom, u naivnoj pretpostavci da ljudi po svojoj prirodi žele dobro i da će zbroj osobnih interesa dati pozitivan rezultat se krije strašna zabluda o ljudskom rodu: biti političar i ne uzeti u obzir sebičnost sitnih duša koje hodaju po planeti bez ikakvog drugog cilja osim osobne koristi, gramzivosti, ispunjeni zavišću i agresivnošću, znači biti beznadežno naivan. Naravno da su ljudi u Petrogradu uskoro postali izmoreni i izmučeni tom «demokracijom» u kojoj su nicale partije, grupe, savjeti i komiteti koji su razjedali upravo tu ideju koja im je omogućila postojanje. Ono što je najstrašnije u toj ruskoj 1917. godini je pad društva u kojem je barem kod nekih ljudi postojala disciplina, čast, odgovornost. Kada su boljševici uzeli vlast, sve je to nestalo. Umjesto disciplinirane vojske, pljačkaške bande; umjesto zakona, «administrativna» strijeljanja; umjesto brige za vlastiti narod, konfiskacija hrane i izazivanje gladi na selu; umjesto sigurnosti i mira, radni logori za dvadeset milijuna ljudi, koliko ih je osuđeno do 1953. godine, kada je umro Josif Visarjonovič Staljin. I na kraju, umjesto tog svjetlog novog svjetskog poretku, nakaranan sistem organizirane izdaje u kojemu je prokazivanje drugih za nepostojeća nedjela bilo način društvenog života; vrhunac besvjesnog cinizma i političkog diletantizma radi kojeg je Sovjetski Savez u II. Svjetskom ratu pretrpio nezamislive žrtve.

Za kraj sam ostavio jedan zanimljiv trač koji objašnjava zašto je Lenjin nakon Oktobarske revolucije postao predsjednik nove privremene vlade, Savjeta Narodnih Komesara (SovNarKom). Jer ne samo da je on bio drugorazredni političar u vlastitoj zemlji, već je njegov status među boljševicima bio zamjetno uzdrman nakon lipanjskih nereda u Petrogradu, kada je privremena vlada izdala nalog za njegovo hapšenje. Do početka listopada, Petrogradski savjet je zazirao od javnog spominjanja njegovog imena, a unutar Savjeta je postojao nalog da se Lenjinova pisma poslana iz Finske spaljuju po primitku. Kakav je to adut zapravo imao Lenjin? Postoje svjedočanstva o tajanstvenom odredu za posebne

namjene finske vojske koji je Lenjinu stavljen na raspolaganje u zamjenu za garanciju samostalnosti Finske koja se još od vremena Aleksandra I nalazila u sastavu Ruske Imperije (kasnije će Finci pod istim uvjetima nuditi sličnu pomoć bijelom generalu Kolčaku u borbi protiv boljševika). Kada je došlo do listopadskog prevrata, Lenjin se vratio u Petrograd i objasnio Trockom, koji je bio predsjednik Petrogradskog savjeta radnika i vojnika, kako raspolaže jedinom organiziranom vojnom jedinicom u gradu. Trocki je bio prisiljen priznati autoritet Lenjina i ustupiti mu vodeću poziciju. Napad na zimski dvorac, kojeg su branili ženski odredi i junkeri, izvršila je ta ista tajanstvena vojna jedinica nijemih ljudi. Razoružavanje branitelja i hapšenje ministara te njihovo odvođenje u zatvor Petropavlovsko tvrđave je prošlo sasvim mirno te ostavlja dojam kako je provedeno od strane neobično disciplinirane i suzdržane naoružane grupe. Kaos je nastao tek kada su vojnici iz petrogradskih vojarni shvatili da je Zimski dvorac «pao» te su nasrnuli na njega u masama, provalili u podrume i počeli s nasiljem i napijanjem. «Redovna vojska» koja je prema svjedočanstvima sprječila prvi nalet razjarene rulje na dvorac je možda upravo taj finski odred za posebne namjene. Da, teorija zvuči ludo. Ipak, potrebno je postaviti ispravno pitanje – na osnovi čega je upravo drug Lenjin stao na čelo partije – i shvatiti da je jedini izvor autoriteta u Petrogradu 1917. godine bila vojna sila.

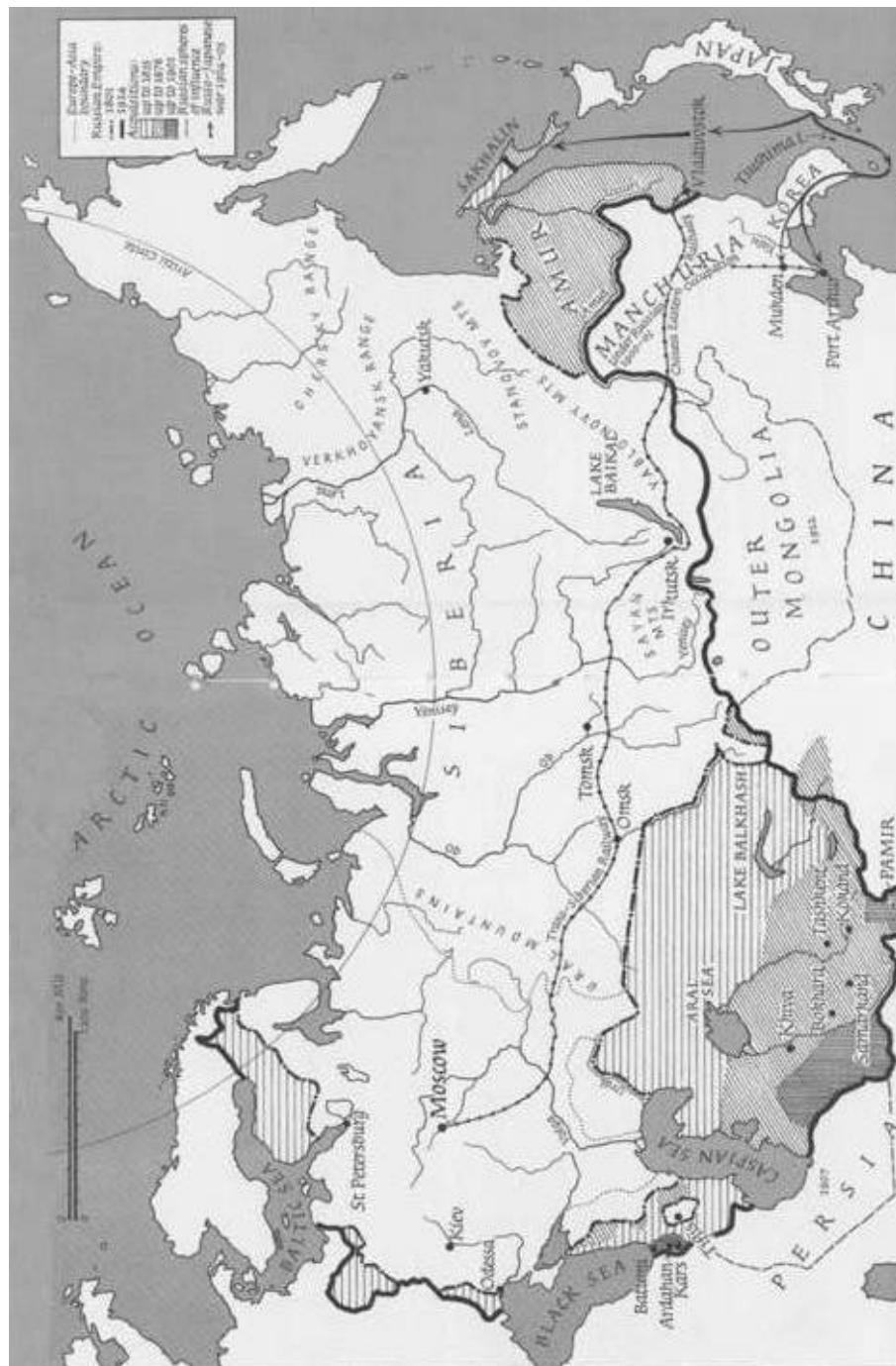

Tavričeska palača u Sankt Peterburgu-sjedište Državne dume, Petrogradskog sovjeta i Ustavotvorne skupštine (izvor: В.А.Демин: *Государственная Дума Российской Империи (1906-1917): механизм функционирования*, „РОССПИЕ“, Москва, 1996., str. 221.)

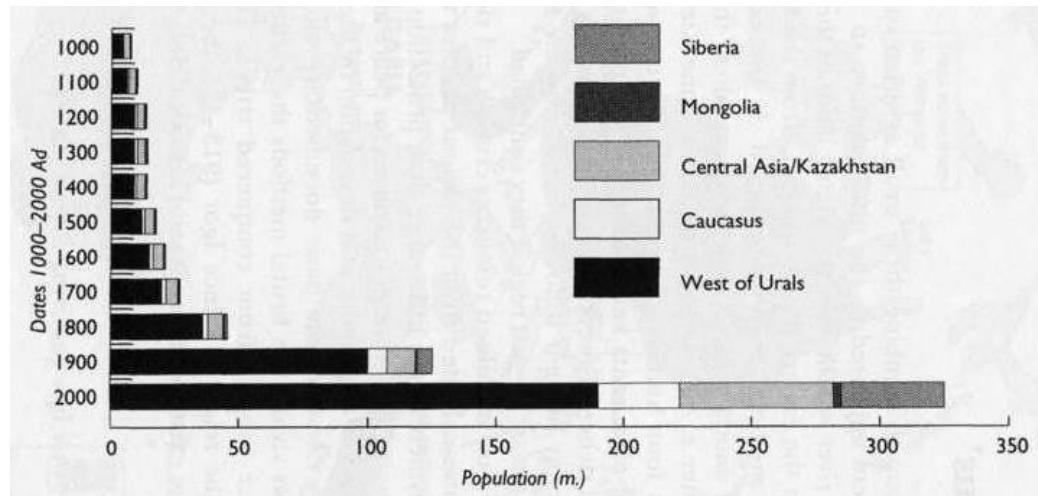
Literatura:

1. **Ruska akademija znanosti, Institut ruske povijesti (grupa autora):** *Povijest Rusije od najstarijih vremena do početka 21. stoljeća*; izdavačka kuća «Astrelj», Moskva, 2005.
2. **Aleksandar Veka:** *Povijest Rusije*; izdavačka kuća «Harvest», Minsk, 2005.
3. **Edvard Radzinski:** *Nikolaj II, život i smrt*; izdavačka kuća «Ast», Moskva, 2007
4. **Anton Denikin:** Obrisi Ruske Nevolje; izdavačka kuća «Ajris-press», Moskva, 2006.
5. **Mihail Veller, Andrej Burovski:** *Građanska povijest bezumnog rata*; izdavačka kuća «Ast», Moskva, 2007.
6. **Orlando Figes:** *A People's Tragedy – The Russian Revolution 1891-1924*; Random House/Pimlico, London, 1997.
7. **John Reed:** «Ten Days That Shook The World», Dover Publications, Inc., Mineola (New York), 2006.
8. **Pavel Bikov:** *Posljednji dani Romanovih*, izdavačka kuća «Book Chamber International», Moskva, 1991.
9. **Aleksandar Kerenski:** *Izgubljena Rusija*; izdavačka kuća «Vagrius», Moskva, 2007
10. **Marina Svanidze:** *Povijesne kronike s Nikolajem Svanidze*; izdavačka kuća «Amfora», Sankt-Peterburg, 2007.
11. **Leonid Parfjonov:** «Ruska imperija» (dokumentarni film); televizijska kuća NTV, Moskva, 2002.
12. **Nikolaj Svanidze:** *Povijesne kronike s Nikolajem Svanidze* (dokumentarni film); televizijski kanal «Rusija», Moskva, 2007.
13. **Elena Čavčavadze:** dokumentarni film «Rusi bez Rusije», televizijska kuća «Rossija», Moskva, 2003.

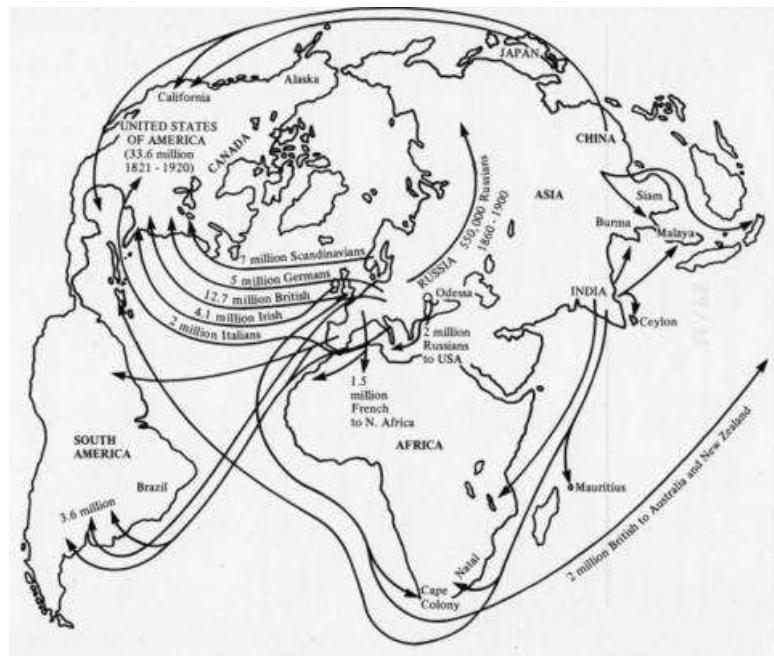
Karte i grafikoni

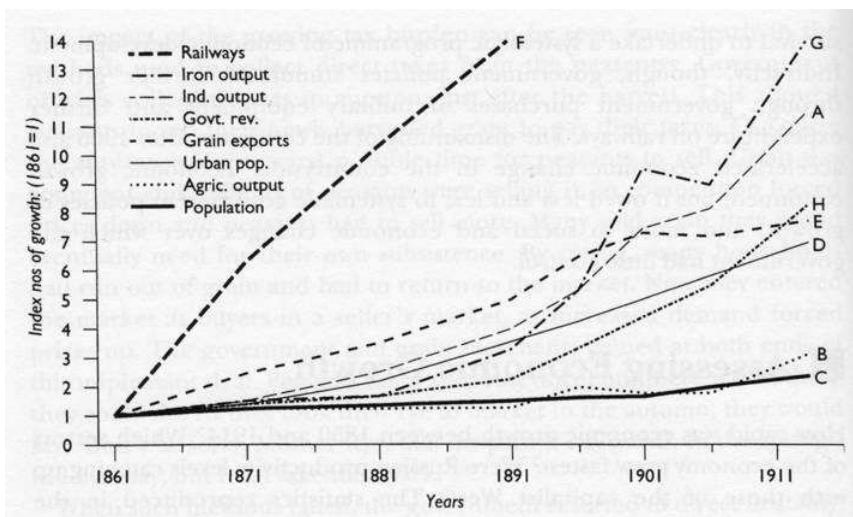
Teritorijalno širenje Ruskog carstva u razdoblju 1800.-1914. (izvor: Ronald Hingley: *Russia: a concise history*, „Thames & Hudson“, London, 2003., str. 104.-105.

Kretanje broja stanovnika i njihov raspored u „unutrašnjoj Euroaziji“ (izvor: David Christian: *Imperial and Soviet Russia*, „Palgrave Macmillan“, New York, str. 9.)

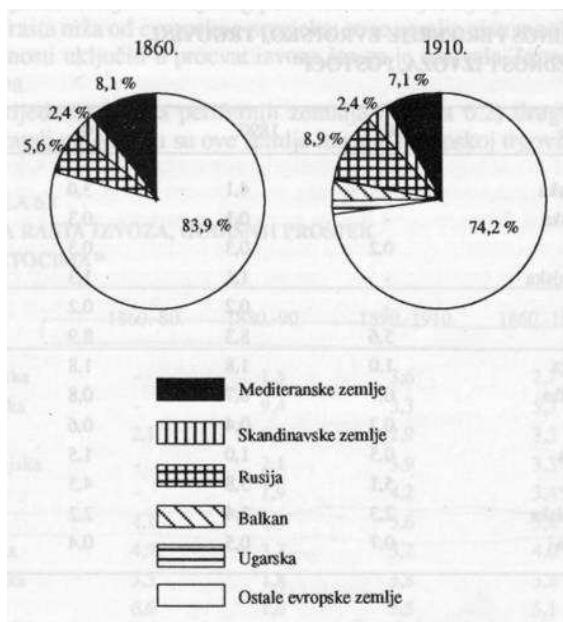
Migracije svjetskog stanovništva u razdoblju 1820.-1910. (izvor: Eric Hobsbawm: *The Age of Empire 1875-1914*, „Vintage Books“, New York, 1987., str. 354.)

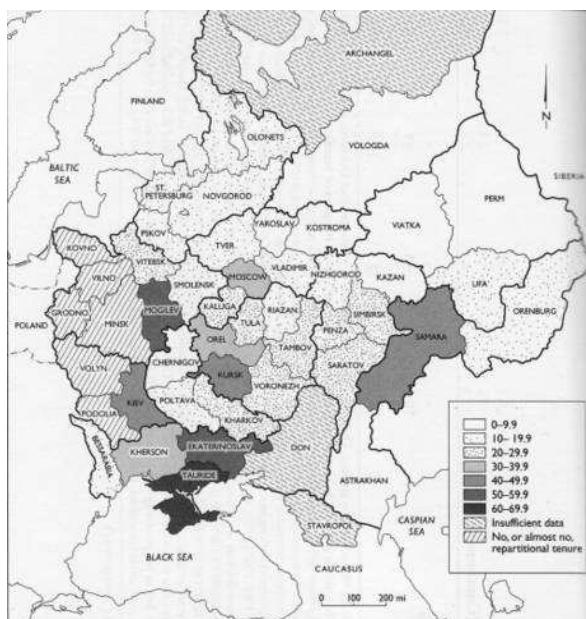
Gospodarski rast u Ruskom carstvu u razdoblju 1861.-1913. (izvor: David Christian: *Imperial and Soviet Russia*, „Palgrave Macmillan“, New York, str. 112.)

Mreža željezničkih pruga u europskom dijelu Ruskog carstva na početku 20. Stoljeća (izvor: Edward Acton: *Russia. The Tsarist and Soviet Legacy*, „Longman“, London, 1995., str. 95.)

Udio zemalja europske periferije u ukupnoj europskoj trgovini prema vrijednosti izvoza u 1860. i 1910. godini (izvor: Ivan T. Berend, Gyorgy Ranki: *Evropska periferija i industrijalizacija 1780-1914. „Naprijed“*, Zagreb, 1996., str. 162.)

Postotak domaćinstava u središnjim ruskim gubernijama prema zahtjevu za promjenom pravnog naslova nad zemljištem (izvor: Stephen F. Williams: *Liberal Reform in an Illiberal Regime: The Creation of Private Property in Russia 1906-1915*, „Hoover Institution Press“, Stanford, 2006, str. 170.)

Izvori i literatura

Izvori:

1. П. А. Ромашов: *История конституции России: хрестоматия*, „СПбГУП“, Санкт-Петербург, 2010.
2. Ю.П.Титов: *Хрестоматия по истории государства и права России*, „Проспект“, Москва, 2010.

Literatura:

1. Edward Acton: *Russia. The Tsarist and Soviet Legacy*, „Longman“, London, 1995.
2. Т. С. Антонова, А. Л. Харитонов, А. А. Данилов, Л. Г. Косулина: *История России XX век*, „Клио“, Москва, 2010.
3. Abraham Ascher: *P. A. Stolypin. The Search for Stability in Late Imperial Russia*, „Stanford University Press“, Stanford, 2001.
4. Konstantin Bastaić, Bogdan Krizman: *Opća historija države i prava*, „Globus“, Zagreb, 1981.
5. Ludvik Bazilov: *Rušenje Ruskog carstva*, „Matica srpska“, Novi Sad, 1980.
6. Ernst Benz: *Duh i život pravoslavne crkve*, „Čigoja štampa“, Beograd, 2004.
7. Ivan T. Berend, Gyorgy Ranki: *Evropska periferija i industrijalizacija 1780-1914*. „Naprijed“, Zagreb, 1996.
8. James H. Billington: *Ikona i sekira-Istorija ruske kulture, jedno tumačenje*, „Rad“, Beograd, 1988.
9. R. H. Bruce Lockhart: *Moskva 1912.-1918.*, „Tipografija“, Zagreb, 1941.
10. Giuseppe Boffa: *Ruska revolucija*, „Komunist“, Beograd, 1970.
11. Giuseppe Boffa: *Povijest Sovjetskog Saveza*, I. tom, „Otokar Keršovani“, Opatija, 1985.

- 12.Igor Bunič: *Partijsko zlato*, „Detecta“, Zagreb, 2006.
- 13.Helene Carrere d'Encausse: *Ruska nesreća: ogled o političkom ubistvu*, „Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića“, Sremski Karlovci, 1992.
- 14.Heinrich Cunow: *Opšta privredna istorija*, IV. tom, „Kultura“, Beograd, 1959.
- 15.В.А.Демин: *Государственная Дума Российской Империи (1906-1917): механизм функционирования*, „РОССПЕН“, Москва, 1996.
- 16.Isaac Deutscher: *Naoružani prorok*, „Liber“, Zagreb, 1975.
- 17.Herbert J. Ellison: *Economic Modernization in Imperial Russia. Purposes and Achievements*, The Journal of Economic History, 25 (1965)
- 18.Šarl Etinger: *Istorija jevrejskog naroda*, „Ginko“, Beograd, 1996.
- 19.Željko Fajfrić: *Ruski carevi*, „Tabernakl“, Sremska Mitrovica, 2008.
- 20.Б. А. Федоров: *История России 1861-1917*, „Юрайт“, Москва, 2009.
- 21.Orlando Figes: *A People's tragedy: The Russian Revolution 1891-1924*, „PIMLICO“, London, 1997.
- 22.Orlando Figes: *Natašin ples: kulturna zgodovina Rusije*, „Modrijan“, Ljubljana, 2007.
- 23.Michael T. Florinsky: *Russia. A history and an interpretation*, „The Macmillan Company“, New York, 1963.
- 24.Б. В. Фортунатов, С.Ф. Снигирев, А. Г. Фирсов: *Отечественная история в схемах и комментариях*, „Питер“, Санкт-Петербург, 2010.
- 25.Mihail Geller, Aleksandar Nekrič: *Utopija na vlasti*, „CID“, Podgorica, 2000.
- 26.Martin Gilbert: *Russian history atlas*, „Weidenfeld and Nicolson“, London, 1972.
- 27.Pierre Gilliard: *Na dvoru poslednjeg ruskog cara*, „Biblioteka Rodina“, Beograd, 2009.

- 28.E. A.Goldenweiser: *The Russian Duma*, Political Science Quarterly, 29 (1914)
- 29.Franc Grad, Ivan Kristan, Anton Perenič: *Primerjalno ustavno pravo*, „Pravna fakulteta“, Ljubljana, 2004.
- 30.G. P. Guč: *Diplomatska istorija moderne Evrope*, „Izdavačka knjižarnica Gece Kona“, Beograd, 1933.
- 31.Gurvič, Denisov, Durdenevski, Pereterski i dr.: *Opšta istorija države i prava*, III deo, „Naučna knjiga“, Beograd, 1951.
- 32.Erdmann Hanisch: *Poviest Rusije*, II. svezak, HIBZ, Zagreb, 1943. (digitalizirano izdanje)
- 33.Samuel N. Harper: *The Budget Rights of the Russian Duma*, The Journal of Political Economy, 16 (1908)
- 34.Eric Hobsbawm: *Doba kapitala 1848-1875*, „Školska knjiga“, Zagreb, 1989.
- 35.Eric Hobsbawm: *The Age of Empire 1875-1914*, „Vintage Books“, New York, 1987.
- 36.Marijan Horvat, Konstantin Bastaić, Hodimir Sirotković: *Rječnik historije države i prava*, „Birotehnički zavod“, Zagreb, 1968.
- 37.B. J. Ivanov, V. M. Karev, E. I. Kuskina, A. S. Orešnikov, O. V. Suhareva: *Kratka istorija Rusije*, „Logos“, Beograd, 2009.
- 38.Karl-Heinz Janssen: *Maovo doba*, „Školska knjiga“, Zagreb, 1979.
- 39.C. Jay Smith: *The Russian Third State Duma: An Analytical Profile*, Russian Review, 17 (1958)
- 40.Aleksije Jelačić: *Ruska revolucija i njen poreklo*, „Nova Evropa“, Zagreb, 1925.
- 41.Vladimir Kantor: *Rusija je evropska zemlja*, „Čigoja štampa“, Beograd, 2001.

- 42.J. L. H. Keep: *Russian Social-Democracy and the First State Duma*, The Slavonic and East European Review, 34 (1955)
- 43.Paul Kennedy: *Uspon i pad velikih sila*, „CID“, Podgorica, 2003.
- 44.Vasilij O. Ključevski: *Istorija Rusije (kratki pregled)*, „CID“, Podgorica, 1997.
- 45.Leszek Kolakowski: *Glavni tokovi marksizma*, Tom II., „BIGZ“, Beograd, 1983.
- 46.Joel Kotkin: *Povijest grada*, „ALFA“, Zagreb, 2008.
- 47.Šefko Kurtović: *Opća povijest prava i države*, II. knjiga, Zagreb, 2005.
- 48.David S. Landes: *Bogatstvo i siromaštvo nacija*, „Stubovi kulture“, Beograd, 2004.
- 49.Alfred Levin: *Peter Arkadevich Stolypin: A Political Appraisal*, The Journal of Modern History, 37 (1965)
- 50.Philip Longworth: *Stvaranje Istočne Evrope: od preistorije do postkomunizma*, „Clio“, Beograd, 2002.
- 51.И. В. Лукоянов: *У истоков российского парламентаризма: историко-документальное издание*, „Лики России“, Санкт-Петербург, 2003.
- 52.T. G. Masaryk: *Rusija i Evropa: studije o duhovnim strujama u Rusiji*, „Poligrafija“, Zagreb, 1923.
- 53.Dragan Medvedović: *Nastanak sovjetske federacije: državnopravna studija*, „Informator“, Zagreb, 1980.
- 54.James R. Millar: *Encyclopedia of Russian History*, vol. 1., „Gale“, New York, 2004.
- 55.Pavle Miljkov, Šarl Senjobos, Luj Ezenman i dr.: *Istorija Rusije, Narodna kultura*, Beograd, 1939. (digitalizirano izdanje)
- 56.П. С. Мулукаев: *История отечественного государства и права*, „Юнити“, Москва, 2009.

- 57.Miroslav Nikolac: *Tri ruske jeseni*, Zagreb, 2009. (u rukopisu)
- 58.Dimitri Obolensky i Robert Auty: *Istorija Rusije*, „Clio“, Beograd, 2003.
- 59.О. А. Омельченко: *Всеобщая история государства и права*, Том 2, „Эксмо“, Москва, 2007.
- 60.А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина: *История России*, „Проспект“, Москва, 2008.
- 61.А. С. Орлов, В. А. Георгиев, Н. Г. Георгиева, Т. А. Сивохина: *История России в схемах*, „Проспект“, Москва, 2009.
- 62.Ilber Ortayli: *Najduži vek imperije*, „Srpska književna zadruga“, Beograd, 2004.
- 63.K. M. Panikkar: *Azija i zapadna dominacija*, „Naprijed“, Zagreb, 1958.
- 64.Bernard Pares: *The Second Duma*, The Slavonic Review, 2 (1923)
- 65.Božidar Pasarić: *Kratka povijest Japana*, „Jesenski i Turk“, Zagreb, 2010.
- 66.Д. А. Пашенцев: *История государства и права России*, „Эксмо“, Москва, 2010.
- 67.М. N. Pokrovski: *Povijest Rusije. Od njezinog postanka do najnovijeg vremena*, Zagreb, 1935.
- 68.С. Г. Пушкирев: *Россия 1801-1917: власть и общество*, „Посев“, Москва, 2001.
- 69.Edvard Radzinski: *Raspucin: život i smrt*, „Hisperia“, Beograd, 2008.
- 70.Pierre Renouvin: *Pitanje Dalekog istoka 1840-1940*, „Prosveta“, Beograd, 1965.
- 71.Pierre Renouvin: *Europska kriza i Prvi svjetski rat*, „Golden marketing“, Zagreb, 2008.
- 72.Святослав Рыбас: *Столыгин*, „Молодая гвардия“, Москва, 2009.

- 73.И. О. Родин, Т. М. Пименова: *Вся история в одном томе*, „ACT“, Москва, 2005.
- 74.Hans Rogger: *Russia in 1914*, Journal of Contemporary History, 1 (1966)
- 75.Hans Rogger: *Was there a Russian Fascism? The Union of Russian People*, The Journal of Modern History, 36 (1964)
- 76.Werner Rösener: *Kmetje v evropski zgodovini*, „Založba“, Ljubljana, 2007.
- 77.А. Х. Сайдов, Т. Я. Хабриева: *Парламентский глоссарий*, „НОРМА“, Москва, 2008.
- 78.М. Савина (редактор): *Российская империя: занимательная история*, „Альпина Бизнес Букс“, Москва, 2009.
- 79.Л. И. Семенникова: *Россия в мировом сообществе цивилизаций*, „КДУ“, Москва, 2009.
- 80.Hugh Seton Watson: *Nacije i države*, „Globus“, Zagreb, 1980.
- 81.Denis J. B. Shaw: *Russia in the Modern World: A New Geography*, „Blackwell Publishing“, London, 2005.
- 82.William Simpson, Martin Jones: *Europe 1783-1914*, „Routledge“, London, 2009.
- 83.А. Ф. Смирнов: *Государственная Дума Российской Империи 1906-1917*, „Социум“, Челябинск, 2010.
- 84.Eric Solsten i Sandra W. Meditz: *Finland: A Country Study*, „Federal Research Division“, Washington, 1990.
- 85.Evgenije V. Spektorski: *Država i njen život*, „Srpska književna zadruga“, Beograd, 1935.
- 86.Nicolas Spulber: *Russia's Economic Transitions: From Late Tsarism To The New Millennium*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- 87.Vladimir Stanojević: *Dooktobarska Rusija-eseji i studije*, Beograd, 1972.

- 88.Л. А.Стешенко, Т. М. Шамба: *История государства и права России*, Том 1, „НОРМА“, Москва, 2010.
- 89.Leonid I. Strakhovsky: *The Statesmanship of Peter Stolypin: A Reappraisal*, The Slavonic and East European Review, 37 (1959)
- 90.Марина Сванидзе: *Исторические хроники*, „АМФОРА“, Санкт-Петербург, 2007.
- 91.В. В. Шелохаев (ред.): *Государственная дума Российской империи: 1906-1917: Энциклопедия*, „РОССПЕН“, Москва, 2008.
- 92.Feodor Vasiljevič Taranovski: *Enciklopedija prava*, „Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu“, Beograd, 2003.
- 93.Ю.П.Титов (ред.): *История государства и права России*, „Проспект“, Москва, 2006.
- 94.G. Tokmakoff: *P. A. Stolypin and the Second Duma*, The Slavonic and East European Review, 50 (1972)
- 95.Donald W. Treadgold: *Was Stolypin in Favor of Kulaks?*, American Slavic and East European Review, 14 (1955)
- 96.Rustem Tsiunchuk: *Peoples, Regions, and Electoral Politics: The State Dumas and the Constitution of New National Elites* u Jane Burbank (ed.): *Russian Empire: Space, People, Power, 1700-1930.*, „Indiana University Press“, Bloomington, 2007.
- 97.Н. А. Васецкий: *Основы парламентаризма в России*, „СГУ“, Москва, 2010.
- 98.V. N. Vojejkov: *S carem i bez cara*, „Službeni glasnik“, Beograd, 2004.
- 99.Theodore H. von Laue: *Count Witte and the Russian Revolution of 1905*, American Slavic and East European Review, 17 (1958)
100. Theodore H. von Laue: *Imperial Russia at the turn of the Century: the Cultural Slope and the Revolution from Without*, Comparative Studies in Society and History, 3 (1961)
101. K. Waliszewski: *Petar Veliki*, „HIBZ“, Zagreb, 1944.

102. Warren B. Walsh: *Political Parties in the Russian Dumas*, The Journal of Modern History, 22 (1950)
103. J. N. Westwood: *Endurance and Endeavour. Russian History 1812-2001*, „Oxford University Press“, Oxford, 2002.
104. G. L. Yaney: *The Concept of the Stolypin Land Reform*, SR, 23 (1964)
105. А. Б. Зубов (редактор): *История России XX век: 1894-1939*, „ACT“, Москва, 2009.
106. Sava Živanov: *Rusija na prelomu vekova*, „Nolit“, Beograd, 2002.
107. Sava Živanov: *Pad Ruskog carstva*, „Nolit“, Beograd, 2007.
108. Sava Živanov: *Rusija 1917*, „Nolit“, Beograd, 2009.

Constituyentes